

มหิทธานุภาพ
แก้ว ๓ ประการ

พระศรีศาสนวงศ์ (มีชัย วีรปญฺโญ)

(ป.ธ. ๙. M.P.A.)

วัดหงส์รัตนารามราชวรวิหาร เรียบเรียง

มหิทธานุภาพแก้ว ๓ ประการ

เตโชพเลน มหตา รตนตฺตยสฺส
โลกตฺตยํ สมธิคจฺฉติ เยน โมกฺขํ
รกฺขา น จตฺถิ จ สมา รตนตฺตยสฺส
ตสฺมา สทา ภชถ ตํ รตนตฺตยํ โภ

ความคุ้มครองเช่นกับพระรัตนตรัย ซึ่งทำให้โลก ๓ บรรลุแดนเกษม ด้วยเดชานุภาพอันยิ่งใหญ่แห่งพระรัตนตรัยนั้น หามีไม่ เพราะเหตุนั้น เชิญท่านทั้งหลาย ซ่องเสพพระรัตนตรัยนั้นเป็นนิตย์เถิด

มหิทธานุภาพแก้ว ๓ ประการ

เรียบเรียง พระศรีศาสนวงศ์ (มีชัย วีรปญฺโญ ป.ธ. ๙. M.P.A.)
วัดหงส์รัตนารามราชวรวิหาร
เขตบางกอกใหญ่ กรุงเทพมหานคร
โทร. ๐๘๑-๙๘๗๗๕๓๔, ๐๒-๘๙๑๒๑๘๕

ISBN 978 - 974 - 8008 - 68 - 4

จัดพิมพ์ เป็นธรรมทานน้อมถวายเพื่อเป็นพระราชกุศลเนื่องใน
วโรกาสมหามงคลที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรง
เจริญพระชนมายุครบ ๗ รอบ ๘๔ พรรษา

จำนวนพิมพ์ ๔,๐๐๐ เล่ม
วัน/เดือน/ปี ๑๑ มกราคม ๒๕๕๕

คอมพิวเตอร์รูปเล่ม
อ.นิมิตร โพธิพัฒน์
ผศ. เวทย์ บรรณกรกุล

พิมพ์ที่ กฤษฎาพิศาลการพิมพ์ บ้านเลขที่ ๑๐/๘๙๐ หมู่ ๑๑
ถนนประดิษฐมนูธรรม แขวงคลองกุ่ม เขตบึงกุ่ม
กรุงเทพมหานคร ๑๐๒๓๐
โทร. ๐๒-๕๐๘๐๐๙๔-๙๕
แฟ็กซ์ ๐๒-๕๐๘๐๐๙๖

คำนำ



พระรัตนตรัย นั้นเป็นองคาพยพหรือองค์รวมของพระพุทธศาสนาทั้งหมด นับว่าเป็นสิ่งที่ประเสริฐสุดและเป็นหลักสำคัญของพระพุทธศาสนา และสรณคมน์คือการถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ เป็นอุบายเบื้องต้นที่ถูกทางของประชาชนผู้แสดงตนเป็นพุทธศาสนิกชน คือพุทธมามกะ แต่ชาวพุทธเรารู้อยู่ในวงจำกัดเพียงคำว่า **พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ** ฯลฯ (ข้าพเจ้าขอถึงพระพุทธเจ้าว่าเป็นสรณะ) เป็นต้น มิได้เข้าใจซาบซึ้งถึงอรรถเนื้อความอันมีความสุขุมลุ่มลึก ดังที่พระโบราณาจารย์ทั้งหลายกล่าวว่า "บัณฑิตทั้งหลาย พึงค้นหาคำอธิบายของรัตนตรัย โดยอรรถเท่านั้น ไม่พึงค้นหาเพียงพยัญชนะอย่างเดียว"

ชาวพุทธเราส่วนมากมักปฏิบัติกันมาแต่ตามประเพณี มิได้พิถีพิถันที่จะศึกษาและเรียนรู้ให้เข้าใจความหมาย เพราะขาดผู้ให้คำอธิบาย ขาดผู้ชี้แจงให้ซาบซึ้งถึงความสำคัญและอานุภาพอันยิ่งใหญ่ของพระรัตนตรัยและอานิสงส์อันมั่นคงไพศาลของไตรสรณคมน์

ด้วยเหตุดังกล่าว ชาวพุทธจึงต้องเรียนรู้เรื่องพระรัตนตรัยและไตรสรณคมน์ให้ถูกทางแท้จริง สมกับที่พระรัตนตรัยและไตรสรณคมน์เป็นหลักสำคัญของพระพุทธศาสนาที่ชาวโลกและประชาชนคนไทยนับถือ และได้รับความคุ้มครองเป็นอย่างดี สืบมาแต่โบราณกาล

รัตนตรัย หมายถึงแก้ว ๓ ดวง คือ พระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ แต่ละรัตนะประกอบด้วย**พระคุณมากมาย** พระพุทธคุณ พระธรรมคุณ พระสังฆคุณเหล่านี้ ประเสริฐยิ่งนัก เพราะทำให้เวไนยสัตว์ตลอดกว่า ๒,๕๐๐ ปี ตราบจนถึงกาลบัดนี้ ได้มีโอกาสศึกษาปฏิบัติพระธรรมตามความตรัสรู้ ได้รักษาชีวิตให้ดำเนินอยู่ในกุศลและมีโอกาสยกระดับจิตใจสติปัญญาให้สูงยิ่งๆ ขึ้น ลดละทุกข์ได้ตามลำดับ

ดังนั้น การเข้าถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ จึงถือว่าเป็นการเจริญ**พุทธานุสสติ ธรรมานุสสติ สังฆานุสสติกรรมฐาน** นั่นเอง

การบำเพ็ญบุญด้วยการเข้าถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ ด้วยจิตศรัทธาเลื่อมใส จนเกิดความปีติปราโมทย์ด้วยความดื่มด่ำในพุทธคุณ ธรรมคุณ สังฆคุณ จัดเป็นกระแสห้วงบุญอันใหญ่หลวงที่ยังกิริยาการนอบน้อมระลึกถึงให้สำเร็จเป็นไป กระแสบุญนั้นเป็นบุญไพศาล มีอานุภาพมาก มีอานิสงส์มาก เพราะเจริญในนาบุญอันสูงสุด คือ พระพุทธเจ้าเป็นต้น ย่อมส่งผลให้ผู้นอบน้อมบูชานั้น ได้รับผลทั้งในปัจจุบันและอนาคตทั้งที่เป็นโลกิยะและโลกุตตระ

ผลที่เป็นโลกิยะ ได้แก่ ทำให้แคล้วคลาดจากอุปสรรคอันตราย, ทำให้ขจัดภัยและความหวาดกลัว, ความตกใจ, ความขนพองสยองเกล้า, ประสบความสวัสดี ความเจริญรุ่งเรือง ได้รับชัยชนะ มีสุขภาพอนามัยดี มีอายุยืน, สมบูรณ์ด้วยโภคทรัพย์, ชักนำให้เกิดในสุคติภพ

ผลที่เป็นโลกุตตระ ได้แก่อริยผล ๔ ประการ คือ โสดาปัตติผล สกทาคามิผล อนาคามิผล และอรหัตตผล เพราะผู้ระลึกถึงพระพุทธคุณ พระธรรมคุณ พระสังฆคุณ ด้วยความนอบน้อมอยู่เนือง ๆ ย่อมก่อให้เกิดศรัทธาที่ตั้งมั่นอันเป็นเหตุให้เกิดความปีติปราโมทย์ที่มีกำลังมากในขณะ

นั้น ครั้นเจริญสติตามรู้ความปีติปราโมทย์นั้นเป็นอารมณ์ ก็สามารถบรรลุธรรมเป็นพระอริยบุคคลได้โดยพลัน ดังเช่น พระปุสสเทวเถระ เป็นต้น

"ได้ยินว่า ท่านปุสสเทวเถระนั้น ได้เห็นพระรูปพระพุทธเจ้าอันมารนฤมิตขึ้น ได้ปีติมีพระพุทธเจ้าเป็นอารมณ์ว่า พระพุทธเจ้านฤมิตนี้ยังมีราคะ โทสะ โมหะ อยู่ก่อน ก็ยังสวยงามถึงอย่างนี้ องค์พระผู้มีพระภาคเจ้าแท้ จะไม่สวยงามอย่างไรเล่า เพราะพระองค์ปราศจากราคะ โทสะ โมหะ โดย ประการทั้งปวง ครั้นแล้วก็เจริญวิปัสสนาได้บรรลุพระอรหันต์"

หนังสือเล่มนี้ ผู้เรียบเรียงประสงค์แสดงถึงความสำคัญของพระรัตนตรัยในเชิงสัททศาสตร์และอัตถศาสตร์ตามหลักฐานที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา เป็นต้น ทั้งนี้ ก็เพื่อให้ท่านผู้สนใจได้ภาคภูมิใจว่าข้อปฏิบัติหรือขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงามทางพระพุทธศาสนานั้นล้วนมีเหตุผลเป็นที่ตั้งแห่งความสุข ความเจริญได้อย่างแท้จริง

ผู้เรียบเรียงหวังว่า คงเป็นประโยชน์แก่ท่านผู้สนใจในการศึกษา หากมีข้อเสนอแนะประการใด ก็ขอน้อมรับด้วยความยินดียิ่งและนำมาปรับปรุงแก้ไขให้ดียิ่งขึ้นต่อไป

บุญกุศลอันใดที่พึงเกิดขึ้นในครั้งนี้ ผู้เรียบเรียงตั้งใจน้อมถวายเป็นพระราชกุศลเนื่องในวโรกาสมหามงคลที่สมเด็จพระนางเจ้า พระบรมราชินีนาถมีพระชนม์มายุครบ ๗๙ พรรษา และน้อมถวายเป็นอาจริยบูชาแด่เจ้าคุณอาจารย์พระพิพิธพัฒนาทร เจ้าอาวาสวัดปริวาศ

พระศรีศาสนวงศ์

ยา ปเนสา ธมฺมํ กเถนฺตสฺส วา สุณนฺตสฺส วา วาเจนฺตสฺส วา อนฺโต อุปฺปชฺชมานา ปีติ อุทคฺคภาวํ ชเนติ. อสฺสูนิ ปวตฺเตติ, โลมหํสํ ชเนติ, สายํ สํสารวฏฺฏสฺส อนฺตํ กตฺวา อรหตฺตปริโยสานา โหติ. (ธมฺม.อฏฺฐ ๘/๔๒)

ปีติที่บังเกิดภายในใจของผู้แสดงธรรม ฟังธรรม หรือสอนธรรม ย่อมทำให้เกิดความอิ่มเอิบใจ ทำให้น้ำตาไหล ขนลุกชูชัน ปีติที่มีลักษณะเช่นนี้ สามารถทำที่สุดแห่งสังสารวัฏมีพระนิพพานเป็นจุดหมาย

สารบัญ

หน้า

คำนำ [...]

๑. พระรัตนตรัย ๑

- มูลเหตุพระรัตนตรัย ๑
- รัตนตรัย ๕
- องค์ธรรมพระรัตนตรัย ๕
- ความหมายของรัตนะ ๖
- รัตนะในเชิงเอกักขรสัททนัย ๑๐
- **ประเภทรัตนะ** ๑๑
- รัตนะ ๓ ๑๑
- พุทธรัตนะ ๑๒
- ธรรมรัตนะ ๑๕
- สังฆรัตนะ ๑๘
- เหตุที่เรียงลำดับพุทธรัตนะก่อนธรรม/สังฆรัตนะ ๒๑
- อุปมาพระรัตนตรัย ๒๑
- รัตนะ ๕ ๒๔

- จักรวรรดิรัตนะ ๗ ๒๖
- ลักษณะจักรรัตนะ ๒๗
- ลักษณะหัตถีรัตนะ ๒๗
- ลักษณะอัสสรัตนะ ๒๘
- ลักษณะมณีรัตนะ ๒๘
- ลักษณะอิตถีรัตนะ ๒๘
- ลักษณะคหปติรัตนะ ๒๙
- ลักษณะของปริณายกรัตนะ ๒๙
- ธาตุรัตนะ ๗ ๓๐
- ธาตุรัตนะ ๑๐ ๓๐
- พุทธดำรัสเกี่ยวกับธาตุรัตนะและธรรมรัตนะ ๓๑
- เปรียบเทียบรัตนะทางโลกกับรัตนะทางธรรม ๓๒
- พระรัตนตรัยเหนือกว่าจักรรัตนะ/มณีรัตนะ ๓๓
- พระรัตนตรัยเหนือกว่าโลกิยรัตนะทุกอย่าง ๓๔
- พระรัตนตรัยเหนือกว่าจักรวรรดิรัตนะ ๗ ๓๕
- พระรัตนตรัยเหนือกว่าพระเจ้าจักรพรรดิและรัตนะ ๗ ๓๗
- พระรัตนตรัยเหนือกว่าเครื่องใช้ของชนชั้นสูง ๓๙
- พระรัตนตรัยเหนือกว่าจักรรัตนะของเจ้าจักรพรรดิ ๔๐
- สวิญญาณกรัตนะ/อวิญญาณกรัตนะ ๔๓

- สวิญญาณกรัตนะ ๒ ๔๓
- ประเภทของสวิญญาณกรัตนะ ๔๓
- มนุษย์รัตนะ ๒ ๔๔
- บุรุษรัตนะ ๒ ๔๔
- อนาคาริกรัตนะ ๒ ๔๔
- อริยรัตนะ ๒ ๔๕
- อเสขรัตนะ ๒ ๔๕
- สมถยานิกรัตนะ ๒ ๔๕
- สัมมาสัมพุทธรัตนะเลิศกว่าปัจเจกพุทธรัตนะ ๔๕

๒. ไตรสรณคมน์ ๔๗

- อุบาสกแก้ว ๔๘
- ผู้ประกาศถึงสรณคมน์เป็นคนแรก ๔๙
- ความหมายคำว่า สรณะ ๕๐
- ความหมายของคำว่า คมน์ ๕๔
- ความหมายของคำว่า สรณคมน์ ๕๔
- สรณคมน์ ๒ ประเภท ๕๕
- วิธีเข้าถึงโลกิยสรณคมน์ ๔ วิธี ๕๗
- ตัวอย่างผู้ถึงไตรสรณคมน์ด้วยอาการหลายอย่าง ๖๐
- ความเศร้าหมองแห่งไตรสรณคมน์ ๖๓
- การขาดจากไตรสรณคมน์ ๖๘

๓. อานิสงส์ไตรสรณคมน์ ๗๐

- ไตรสรณคมน์เป็นมหาอานิสงส์ ๗๑
- **อานิสงส์โลกิยสรณคมน์** ๗๔
- ไตรสรณคมน์ช่วยขจัดภัยอันตราย ๗๕
- ไตรสรณคมน์ให้การรักษาคุ้มครอง ๗๗
- ไตรสรณคมน์เป็นเหตุแห่งโภคสัมปทา ๘๐
- ไตรสรณคมน์เป็นเหตุแห่งภวสัมปทา ๘๑
- ตัวอย่างภวสัมปทา ๑ (ทมิฬโทวาริกะ) ๘๓
- ตัวอย่างภวสัมปทา ๒ (มาณพมัฏฐกุณฑลี) ๘๔
- ตัวอย่างภวสัมปทา ๓ (อัญญตรเทวดา) ๘๕
- **อานิสงส์โลกุตตรสรณคมน์** ๘๗
- พระรัตนตรัยเป็นเหตุแห่งอริยมรรค ๘๗
- ผู้เห็นธรรมคือผู้นั่งใกล้พระรัตนตรัย ๙๒
- บรรณานุกรม ๙๕

พระรัตนตรัย

มูลเหตุพระรัตนตรัย

ราว ๒,๕๐๐ ปีก่อน เจ้าศากยะพระนามว่าสิทธัตถะ เสด็จออกผนวชแสวงหาโมกษะเป็นเวลา ๖ ปี เมื่อทรงตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว ประสงค์จะให้ผู้อื่นตรัสรู้ตาม จึงทรงแสดงพระสูตรแรกในพระพุทธศาสนา ชื่อว่า **ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร** อันยอดเยี่ยม ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ใกล้เมืองพาราณสี ในที่สุดแห่งพระธรรมเทศนา ก็ปรากฏว่าพระอัญญาโกญฑัญญะได้ดวงตาเห็นธรรม สำเร็จเป็นพระอริยบุคคลผู้โสดาบันในพระพุทธศาสนาเป็นองค์แรก

ข้อความในพระสูตรตามที่ปรากฏในคัมภีร์สังยุตตนิกาย จบลงเพียงเท่านี้ แต่ในวินัยปิฎกยังกล่าวถึงการอุปสมบทของท่านโกณฑัญญะและการปรากฏขึ้นของภิกษุสงฆ์ต่อไปว่า

อถโข อายสฺมา อญฺญาโกณฺฑญฺโญ ทิฏฺฐธมฺโม ปตฺตธมฺโม วิทิตธมฺโม ปริโยคาฬฺหธมฺโม ติณฺณวิจิกิจฺโฉ วิคตกถํกโถ เวสารชฺชปฺปตฺโต อปรปฺปจฺจโย สตฺถุสาสเน ภควนฺตํ เอตทโวจ "ลเภยฺยาหํ ภนฺเต ภควโต สนฺติเก ปพฺพชฺชํ, ลเภยฺยํ อุปสมฺปทนฺติ

"ครั้งนั้น ท่านพระอัญญาโกญฑัญญะ ได้เห็นธรรมแล้ว ได้บรรลุธรรมแล้ว ได้รู้ธรรมแจ่มแจ้งแล้ว มีธรรมอันหยั่งเห็นแล้ว ข้ามความสงสัยได้แล้ว ปราศจากความสงสัย ถึงความเป็นผู้แกล้วกล้า ไม่ต้องเชื่อผู้อื่นในคำสอนของพระศาสดา ได้ทูลคำนี้ต่อพระผู้มีพระภาคว่า ขอข้าพระองค์พึงได้บรรพชา พึงได้อุปสมบทในสำนักของพระผู้มีพระภาคเถิด"

พระพุทธเจ้าทรงให้การบรรพชาอุปสมบทด้วยพระวาจาว่า **เอหิ ภิกฺขุ** (เธอจงเป็นภิกษุมาเถิด), **สฺวากฺขาโต ธมฺโม, จร พฺรหฺมจริยํ สมฺมา ทุกฺขสฺส อนฺตกิริยาย** (ธรรมอันเรากล่าวดีแล้ว เธอจงประพฤติพรหมจรรย์ เพื่อทำที่สุดแห่งทุกข์โดยชอบเถิด)

สรุปว่า พระพุทธองค์ได้ปฐมสาวกคือพระอัญญาโกณฑัญญะ ซึ่งบรรลุโสดาบัน เป็นพระสงฆ์องค์แรกในพระพุทธศาสนา ด้วยเหตุดังกล่าว **พระรัตนตรัย** บังเกิดขึ้นในโลกเป็นครั้งแรก คือมี **พระพุทธรัตนะ พระธรรมรัตนะ** และ**พระสังฆรัตนะ** ครบบริบูรณ์

พระพุทธเจ้าทรงให้การอุปสมบทด้วยวิธี "เอหิภิกขุอุปสัมปทา" นี้ต่อมา จนเมื่อพระพุทธองค์ส่งพระอรหันต์ ๖๐ รูปแยกย้ายกันไปประกาศพระศาสนาในที่ต่าง ๆ ได้มีกุลบุตรผู้มีศรัทธาในที่ต่าง ๆ นั้นเป็นจำนวนมากปรารถนาจะบรรพชาอุปสมบท พระพุทธองค์จึงอนุญาตให้กุลบุตรเหล่านั้นบรรพชาอุปสมบทด้วย "**ไตรสรณคมน์**" มีพระพุทธฎีกาว่า

"ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตการบรรพชาอุปสมบทด้วยไตรสรณคมน์นี้ ดูกรภิกษุทั้งหลาย พวกเธอพึงให้กุลบุตรบรรพชาอุปสมบทอย่างนี้ ในเบื้องต้น พึงให้กุลบุตรผู้มุ่งบรรพชาและมุ่งอุปสมบท ปลงผมและหนวด ให้ครองผ้ากาสายะ ให้ห่มอุตตราสงค์เฉวียงบ่าข้างหนึ่ง ให้กราบเท้าภิกษุทั้งหลาย ให้นั่งกระโหย่ง ให้ประนมมือแล้วสั่งว่า เธอจงกล่าวอย่างนี้ แล้วให้ว่า **ไตรสรณคมน์** ดังนี้

พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ
ธมฺมํ สรณํ คจฺฉามิ
สงฺฆํ สรณํ คจฺฉามิ

ทุติยมฺปิ พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ
ทุติยมฺปิ ธมฺมํ สรณํ คจฺฉามิ
ทุติยมฺปิ สงฺฆํ สรณํ คจฺฉามิ

ตติยมฺปิ พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ
ตติยมฺปิ ธมฺมํ สรณํ คจฺฉามิ
ตติยมฺปิ สงฺฆํ สรณํ คจฺฉามิ

ข้าพเจ้าขอถึงพระพุทธเจ้าว่าเป็นสรณะ

ข้าพเจ้าขอถึงพระธรรมว่าเป็นสรณะ

ข้าพเจ้าขอถึงพระสงฆ์ว่าเป็นสรณะ

แม้ครั้งที่สอง ฯลฯ แม้ครั้งที่สาม ฯลฯ

ต่อมาโปรดให้เลิกอุปสมบทด้วย **"ไตรสรณคมน์"** แล้วประทานพระพุทธานุญาตให้อุปสมบทกุลบุตรด้วยญัตติจตุตถกรรมวาจา และโปรดให้ท่านพระสารีบุตรเถระให้อุปสมบทแก่ราธพราหมณ์เป็นคนแรก ต่อมาโปรดให้ใช้หลักการรับไตรสรณคมน์นี้สำหรับบรรพชาสามเณร โดยทรงประทานพระพุทธานุญาตไว้ว่า **อนุชานามิ ภิกฺขเว อิเมหิ ตีหิ สรณ-คมเนหิ สามเณรปพฺพชฺชํ** (ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราตถาคต อนุญาตให้บรรพชาสามเณรด้วยสรณคมน์ ๓ นี้) และโปรดให้ท่านพระสารีบุตรเถระเช่นกัน ให้บรรพชาแก่ราหุลกุมารเป็นสามเณรองค์แรก

แต่นั้น การกล่าววาจาปฏิญญาถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ ก็ใช้สืบต่อกันมาตามแบบฉบับที่พุทธองค์ทรงบัญญัติขึ้น จนถึงทุกวันนี้

พระอรรถกถาจารย์ กล่าวว่า **ไตรสรณคมน์** หรือการถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะนี้ ถือเป็นมรรคาคืออุบายทางดำเนินขั้นต้นที่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ผู้จะหยั่งลงสู่พระศาสนาพึงปฏิบัติด้วยการปฏิญญาตนเป็นอุบาสกหรือบวชเป็นบรรพชิต ด้วยเหตุนี้ คฤหัสถ์ชายหญิงก็ดี ท่านผู้ศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาก็ดี เมื่อแรกปฏิญญาตนว่าเป็นผู้เข้าถึงพระพุทธศาสนา จึงถือหลักเปล่งวาจากล่าวคำปฏิญญาถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ ตามพระพุทธบัญญัติเป็นแบบแผนสืบมา

รัตนตรัย

พระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ แต่ละองค์ท่านเรียกเปรียบความไว้ว่าเป็น "**รตนะ**" หรือ "**รัตนะ**" แปลว่า ดวงแก้ว คือ ของวิเศษ หรือของมีค่ามาก หรือของประณีตประเสริฐสุด เรียกรวมทั้ง ๓ ว่า **ตริรตนะ** หรือ **ไตรรัตน์** หรือ **รัตนตรัย** แปลว่า แก้ว ๓ ดวง หรือแก้ว ๓ ประการ บางทีก็เรียกพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ว่า "**วัตถุ**" คือสิ่งวิเศษ และเรียกรวมกันว่า **วัตถุตตยะ** คือ วัตถุ ๓ ประการ

องค์ธรรมพระรัตนตรัย

ในคัมภีร์วินยวินิจฉยฎีกา ภาค ๑ พระฎีกาจารย์ได้แสดงองค์ธรรมของพระรัตนตรัย ไว้ดังนี้ว่า

พุทฺโธ สพฺพญฺญุตญฺญาณํ ธมฺโม โลกุตฺตโร นว
สงฺโฆ มคฺคผลฏฺโฐ จ อิจฺเจตํ รตนตฺตยํ.

พระสัพพัญญุตญาณ ชื่อว่า พระพุทธเจ้า
โลกุตตระ ชื่อว่า พระธรรม พระอริยบุคคลผู้ดำรง
อยู่ในมรรคและผล ชื่อว่า พระสงฆ์ ๓ ประการนี้
รวมเรียกว่า รัตนตรัย.

รัตนตรัย = รัตน + ตรัย รัตนะ แปลว่า ดวงแก้ว ตรัย แปลว่า ๓ ต่อกันเข้าเป็นรัตนตรัยคือดวงแก้ว ๓ ประการ รัตนะทั้ง ๓ นี้ เป็นที่เคารพบูชาของเหล่ามนุษย์และเทวดาเป็นต้น ดังมีข้อความว่า

ตถา หิ พุทฺธาทิรตนตฺตเย อุปฺปนฺเน เทวมนุสฺสา อญฺญตฺถ รตนสญฺญมฺปิ อนุปฺปาเทตฺวา ตเมว สาติสยํ จิตฺเต กโรนฺติ สกฺกโรนฺติ ครุํ กโรนฺติ มาเนนฺติ ปูเชนฺตีติ ทฏฺฐพฺพํ. (นีติ.สุตฺต.368)

จริงอย่างนั้น พึงทราบว่าเมื่อพระรัตนตรัยมีพระพุทธเจ้าเป็นต้นอุบัติขึ้นแล้ว เทวดาและมนุษย์ก็ไม่ให้ความสำคัญกับรัตนะอื่นๆ คงน้อมระลึกถึง สักการะเคารพนับถือบูชาพระรัตนตรัยเท่านั้น

ความหมายของรัตนะ

รัตนะ ในคำว่า “**รัตนตรัย**” ตามหลักภาษาศาสตร์ สำเร็จรูปคำมาจาก รม ธาตุ (ยินดี) + ยุ ปัจจัย (แปลง ยุ เป็น อน) มีความหมายตามที่พระอรรถกถาจารย์และพระฎีกาจารย์กล่าวไว้ ๖ ประการ คือ

๑. สิ่งที่ให้เกิดความยินดี

๒. เป็นวัตถุที่น่าเคารพ

๓. มีคุณค่ามาก

๔. ไม่มีรัตนะใดจะเทียมเท่า

๕. พบเห็นได้ยากยิ่ง

๖. มิใช่วิสัยของคนชั้นต่ำจะพึงเข้าถึงได้

ดังมีข้อความปรากฏในคัมภีร์อรรถกถา/ฎีกา ดังนี้

พุทฺธรตนํ ธมฺมรตนํ สงฺฆรตนนฺติ อิมานิ ตีณิ รตนานิ. ตานิ หิ รติชนนฏฺเฐน “รตนานีติ วุจฺจนฺติ. (ขุททสิกขา มูลสิกขา)

รัตนะ ๓ เหล่านี้ คือ พุทธรัตนะ ธรรมรัตนะ สังฆรัตนะ ชื่อว่า รัตนะ เพราะยังความยินดีให้เกิดขึ้น[แก่ผู้น้อมระลึกถึงพระคุณ]

อจิตฺตีกตํ มหคฺฆญฺจ อตุลํ ทุลฺลภทสฺสนํ
อโนมสตฺตปริโภคํ รตนํ เตน วุจฺจติ.

พระรัตนตรัยทรงคุณานุภาพ ๕ ประการ คือ เป็นวัตถุที่น่าเคารพ, มีคุณค่ามาก, ไม่มีรัตนะใดจะเทียมเท่า, พบเห็นได้โดยยากยิ่ง, มิใช่วิสัยของชนชั้นต่ำจะพึงถึงได้ ดังนั้น จึงเรียกว่า รัตนะ

บรรดาความหมายเหล่านั้น:- รัตนะ ที่มีความหมายว่า “สิ่งที่ให้เกิดความยินดี” หมายถึงให้เกิดความยินดีแก่ชาวโลก ดังมีวจนัตถะว่า **โลกสฺส รตึ นยติ วหติ ชเนติ วฑฺเฒตีติ รตนํ** (สิ่งใดนำมาซึ่งความยินดีให้เกิดแก่ชาวโลก เหตุนั้น สิ่งนั้น ชื่อว่า รัตนะ) เช่น แก้วมณี แก้วไพฑูรย์ แก้วมุกดา เพชร พลอย ในทางโลก ย่อมเป็นของอันบุคคลพึงยินดีปรารถนาอยากได้ เพราะให้เกิดความสุขทั้งโดยตรงและโดยอ้อม

ส่วนแก้วคือ **พระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์** ก็นำพาให้เกิดศรัทธาเกิดปีติปราโมทย์แก่ผู้ระลึกนึกถึงพระคุณตามความเป็นจริงโดยนัยว่า **อิติปิ โส ภควา อรหํ** เป็นต้นอันเป็นเหตุแห่งการบรรลุธรรม ดังมีข้อความปรากฏในพระไตรปิฎก อรรถกถา/ฎีกาว่า

พุทฺธาทโย รติชนนฏฺเฐน รตนํ. เตสญฺหิ “อิติปิ โส ภควาติอาทินา ยถาภูตคุเณ อาวชฺเชนฺตสฺส อมตาธิคมเหตุภูตํ อนปฺปกํ ปีติปาโมชฺชํ อุปฺปชฺชติ.

พระพุทธเจ้าเป็นต้น ชื่อว่า รัตนะ เพราะให้เกิดความยินดี. จริงอยู่ เมื่อบุคคลน้อมระลึกถึงพระคุณของพุทธรัตนะเป็นต้นเหล่านั้นตามความเป็นจริงโดยนัยเป็นต้นว่า อิติปิ โส ภควา ปีติปราโมทย์มิใช่น้อยอันเป็นเหตุแห่งการบรรลุอมตธรรมย่อมเกิดขึ้น

ยถาหะ:-

ยสฺมึ มหานาม สมเย อริยสาวโก ตถาคตํ อนุสฺสรติ เนวสฺส ตสฺมึ สมเยราคปริยุฏฺฐิตํ จิตฺตํ โหติ น โทสปริยุฏฺฐิตํ จิตฺตํ โหติ น โมหปริยุฏฺฐิตํ จิตฺตํ โหติ อุชุคตเมวสฺส ตสฺมึ สมเย จิตฺตํ โหติ อุชุคตจิตฺโต โข ปน มหานาม อริยสาวโก ลภติ อตฺถเวทํ ลภติ ธมฺมเวทํ ลภติ ธมฺมูปสํหิตํ ปาโมชฺชํปมุทิตสฺส ปีติ ชายตีติอาทิ

สมจริงดังพระดำรัสว่า:-

ดูกรมหานามะ สมัยใด อริยสาวก ระลึกถึงพระตถาคต สมัยนั้น จิตของอริยสาวกนั้นจะไม่ถูกราคะ โทสะ โมหะครอบงำ เป็นจิตดำเนินไปโดยตรงแท้ ดูกรมหานาม ก็อริยสาวกผู้มีจิตตรง ย่อมได้อรรถรส ย่อมได้ธรรมรส ย่อมได้ปราโมทย์อันประกอบด้วยธรรม ผู้ปราโมทย์แล้ว ย่อมเกิดปีติ ดังนี้เป็นต้น”

รตนานีติ รติชนนฏฺเฐน รตนานิ. สติปฏฺฐานาทโย หิ ภาวิยมานา ปุพฺพภาเคปิ อนปฺปกํ ปีติปาโมชฺชํ นิพฺพตฺเตนฺติ ปเคว อปรภาเค.

ชื่อว่ารัตนะ เพราะให้เกิดความยินดี. จริงอยู่ เมื่อเจริญสติปัฏฐานเป็นต้น ปีติปราโมทย์มีประมาณไม่น้อยย่อมบังเกิดขึ้นส่วนเบื้องต้น ในส่วนเบื้องปลายไม่จำต้องกล่าวถึง

วุตฺตญฺเหตํ

ยโต ยโต สมฺมสติ ขนฺธานํ อุทยพฺพยํ
ลภตี ปีติปาโมชฺชํ อมตํ ตํ วิชานตนฺติ.

โลกิยรตนนิมิตฺตํ ปน ปีติปาโมชฺชํ น ตสฺส กลภาคมฺปิ อคฺฆตีติ อยมตฺโถ เหฏฺฐา ทสฺสิโต เอว

สมจริงดังพระดำรัสว่า :-

พระโยคีย่อมพิจารณาเห็นความเกิดและความดับแห่งขันธ์ทั้งหลายในกาลใดๆ ในกาลนั้นๆ ท่านย่อมได้ปีติปราโมทย์นั้น เป็นอมตะของผู้รู้แจ้ง ดังนี้

ก็ปีติและปราโมทย์อันมี**โลกิยรัตนะ**เป็นเหตุ ย่อมไม่ถึงส่วนแห่งเสี้ยวของอมตธรรมกล่าวคือพระนิพพานธรรม

หมายเหตุ:- ที่แสดงมาข้างต้นเป็นการแสดงความหมายของรัตนะที่มีความหมายว่า "สิ่งที่ให้เกิดความยินดี" ส่วนความหมายอื่นๆ เช่น เป็นวัตถุที่น่าเคารพ, มีคุณค่ามาก, ไม่มีรัตนะใดจะเทียมเท่า, พบเห็นได้ยากยิ่ง, มิใช่วิสัยของคนชั้นต่ำจะเข้าถึงได้ (ชนชั้นสูง, ผู้ประเสริฐ) จะนำไปแสดงตอนเปรียบเทียบรัตนะทางธรรมกับรัตนะทางโลกต่อไป

รัตนะในเชิงเอกักขรสัททนัย

คำว่า **รัตนะ** แยกออกเป็น ๓ อักษร คือ **ร+ต+น** มีนยะตามหลักเอกักขรสัททนัย คือ ความหมายแต่ละอักษร ดังนี้

๑. **ร.** แปลว่า เป็นที่ยินดีของชาวพุทธ (รมิตพฺพํ รมนฺติ เอตฺถาติ รํ) หมายความว่า อักษรตัวต้น คือ ร บ่งถึงความยินดี ชี้ให้เห็นเด่นชัดว่า พระรัตนตรัยเป็นอาการบ่อเกิดแห่งความยินดีของปวงชนชาวพุทธ ทุกชาติ ทุกภาษา ไม่เลือกชาติ ไม่เลือกชั้นวรรณะ

๒. **ต.** อักษร แปลว่า ยังบุคคลผู้คบหา ผู้เข้าถึงตนให้ข้ามพ้นจากทุคติหรือให้เข้าถึงพระนิพพาน (อตฺตานํ ภชนฺเต อุปเสวนฺเต ทุคฺคติโต สํสารมหณฺณโต ตาเรตีติ ตํ) หมายความว่า ผู้ใดเข้าถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์จริง ๆ แล้ว พระพุทธเป็นต้น ย่อมยังผู้นั้นให้ข้ามพ้นจากอบายภูมิ ๔ ตลอดจนสามารถพาให้ข้ามพ้นจากกิเลสอาสวะได้

๓. **น.** แปลว่า นำผู้ระลึกถึงตนให้ไปสู่สุคติและนำไปสู่พระนิพพาน พ้นจากสังสารวัฏได้ (อตฺตานํ อนุสฺสรนฺเต สุคตินิพฺพานานิ เนตีติ นํ) หมายความว่า ผู้ใดระลึกถึงพระรัตนตรัยคือพระพุทธเป็นต้น ในขั้นต่ำผู้นั้นย่อมไปสู่สุคติคือมนุษย์ โลกสวรรค์ ในขั้นกลางย่อมไปสู่พรหมโลก ในขั้นสูงย่อมไปสู่พระนิพพานอันเป็นที่ดับทุกข์อย่างสิ้นเชิง

ประเภทรัตนะ

รัตนะนั้น เมื่อว่าโดยประเภทแล้วมี ๓ อย่างบ้าง ๕ อย่างบ้าง ๗ อย่างบ้าง ๑๐ อย่างบ้างตามสมควร ดังนี้

รัตนะ ๓

๑. พุทธรัตนะ ดวงแก้วคือพระพุทธเจ้า
๒. ธรรมรัตนะ ดวงแก้วคือพระธรรม
๓. สังฆรัตนะ ดวงแก้วคือพระสงฆ์

พุทฺธรตนํ ธมฺมรตนํ สงฺฆรตนนฺติ อิมานิ ตีณิ รตนานิ. ตานิ หิ รติชนนฏฺเฐน “รตนานีติ วุจฺจนฺติ. (ขุททสิกขา มูลสิกขา)

รัตนะ ๓ เหล่านี้ คือ พุทธรัตนะ ธรรมรัตนะ และสังฆรัตนะ ชื่อว่า รัตนะ เพราะยังความยินดีให้เกิดขึ้น[แก่ผู้น้อมระลึกถึงพระคุณ]

การที่ท่านยกเอาพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ว่าเป็น “**รัตนะ**” ก็เพราะสามารถบันดาลความชื่นชมยินดีให้แก่ผู้ถึงได้พบกับมนุษย์สมบัติ สวรรค์สมบัติ และนิพพานสมบัติ จึงได้นามว่า “**รัตนะ**”

ส่วนทางโลกนั้น ท่านมุ่งหมายเอาแก้ววิเศษนพรัตน์ ๙ ประการ อย่างแบบของไทยว่า เพชรดี เพชรน้ำหนึ่ง, มณีแดง ทับทิม, เขียวใสแสง มรกต, เหลืองใสสด บุษราคัม, แดงแก่ก่ำ โกเมนเอก, สีหมอกเมฆ นิลกาฬ, มุกดาหาร หมอกมัว, แดงสลัว เพทาย, สังวาลย์สาย ไพฑูรย์

พุทธรัตนะ

พุทธรัตนะ มาจากคำสองคำ คือ **พุทธะ + รัตนะ** มีรูปวิเคราะห์ว่า **พุทฺโธ เอว รตนํ พุทฺธรตนํ** (ดวงแก้วคือพระพุทธเจ้า ชื่อว่า พุทธรัตนะ)

คำว่า **พุทธะ** นี้ เป็นพระนามของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่บัญญัติขึ้นจากการอาศัยขันธสันดานที่ถูกอบรมด้วยการบรรลุอนุตรวิโมกข์ (การหลุดพ้นจากกิเลสอย่างยอดเยี่ยม) ซึ่งเป็นนิมิตแห่งพระญาณอันอะไรๆ ขัดขวางมิได้ในธรรมทั้งปวง หรือบัญญัติโดยอาศัยการตรัสรู้ยิ่งเองซึ่งอริยสัจ ๔ อันเป็นเหตุให้ได้มาซึ่งพระสัพพัญญุตญาณ (คือการได้มาแห่งพระนามว่าพุทธะนี้ได้มาอย่างมีเหตุผลและความพยายามของพระองค์เอง) เหมือนอย่างที่พระโบราณาจารย์กล่าวไว้ว่า

> พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นใด เป็นพระสยัมภู ไม่มีอาจารย์ ตรัสรู้ยิ่งพร้อมด้วยพระองค์เองซึ่งสัจจะทั้งหลายในธรรมทั้งหลายที่มิได้ทรงฟังมาก่อน ทรงบรรลุพระสัพพัญญุตญาณในธรรมเหล่านั้น และความเป็นผู้เชี่ยวชาญในทศพลญาณ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ทรงพระนามว่า พุทธะ

คำว่า **พุทธะ** นี้มีความหมายได้หลายอย่างคือจะหมายถึงสาวกพุทธะ ปัจเจกพุทธะ สัมมาสัมพุทธะก็ได้ แต่เฉพาะคำว่า **พุทธะ** ในคำว่าพุทธรัตนะนี้ หมายเอาเฉพาะ **สัมมาสัมพุทธะ** เท่านั้น เพราะพระองค์ทรงตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณคืออริยสัจ ๔ อันประดับด้วยหมู่พุทธคุณนับไม่ถ้วนมีปฏิสัมภิทา ๔ อสาธารณญาณ ๖ พุทธญาณ ๑๔ อาเวณิกธรรม ๑๘ พละ ๑๐ เวสารัชชญาณ ๔ เป็นต้นด้วยพระองค์เอง

คำว่า **พุทธะ** ที่แสดงมานี้เป็นการแสดงโดยความหมาย แต่เมื่อว่าโดยพยัญชนะแล้ว พึงทราบโดยนัยเป็นต้นอย่างนี้ คือ

ชื่อว่า พุทธะ เพราะตรัสรู้อริยสัจ ๔

ชื่อว่า พุทธะ เพราะทรงปลุกหมู่สัตว์ให้ตื่นจากกิเลส

ชื่อว่า พุทธะ เพราะทรงดำเนินเอกายนมรรค

ชื่อว่า พุทธะ เพราะทรงตรัสรู้เอง ไม่ใช่มีผู้อื่นทำให้ตรัสรู้

ชื่อว่า พุทธะ เพราะสิ้นราคะ โทสะ โมหะโดยสิ้นเชิง

ชื่อว่า พุทธะ เพราะตรัสรู้ยิ่งเองซึ่งอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ

พระนามว่า พุทธะ นี้ มิใช่พระชนกหรือพระชนนีตั้ง มิใช่พระญาติสายโลหิตตั้ง มิใช่สมณพราหมณ์ตั้ง มิใช่เทวดาตั้ง ก็พระนามว่า พุทธะ พระผู้มีพระภาคเจ้าได้มีในตอนท้ายแห่งความหลุดพ้นจากกิเลส พร้อมกับทรงได้พระสัพพัญญุตญาณที่ควงไม้โพธิ

ความหมายของ **พุทธะ** คือ สภาวะตรัสรู้อริยสัจ ๔ นี้ปรากฏชัดเจนในพระพุทธดำรัสในเสลสูตร ขุททกนิกาย สุตตนิบาตว่า

อภิญฺเญยฺยํ อภิญฺญาตํ ภาเวตพฺพญฺจ ภาวิตํ
ปหาตพฺพํ ปหีนํ เม ตสฺมา พุทฺโธสฺมิ พฺราหฺมณ.

ดูก่อนพราหมณ์ ธรรมที่ควรรู้ยิ่ง เราก็ได้รู้ยิ่งแล้ว ธรรมที่ควรเจริญ เราก็ได้เจริญแล้ว ธรรมที่ควรละ เราก็ได้ละแล้ว เพราะเหตุนั้น เราจึงเป็นพุทธะ

สรุปว่า การที่พระพุทธองค์ทรงปฏิญญา คือ แสดงยืนยันว่าพระองค์ทรงเป็น **พุทธะ** คือเป็นผู้รู้นั้น ก็เพราะทรงหยั่งรู้อริยสัจ ๔ ด้วยพระองค์เอง

ดังนั้น พระองค์จึงกล่าวคำยืนยันว่า พระองค์เป็นพุทธะ เพราะทรงรู้สิ่งที่ควรรู้คืออริยสัจ ๔ อันประดับด้วยพุทธคุณนับประมาณมิได้

เมื่อนำคำว่า **พุทธะ** (พระพุทธเจ้า) มาต่อกับคำว่า **รตนะ** (สิ่งที่ให้เกิดความยินดี) เป็น **พุทธรัตนะ** จึงมีความหมายว่า พระพุทธเจ้า เป็นเหตุให้เกิดความยินดี[ปีติปราโมทย์]แก่ผู้น้อมระลึกถึง หมายความว่า สามารถบันดาลความชื่นชมยินดีให้แก่ผู้น้อมระลึกถึง ได้พบกับมนุษย์สมบัติ สวรรค์สมบัติ และนิพพานสมบัติ จึงได้นามว่า “รัตนะ” อันจัดเป็นรัตนะที่ประเสริฐสูงสุดยิ่งกว่ารัตนะ[ทรัพย์เครื่องปลื้มใจ]ใดๆ ทุกอย่างที่มีในโลกนี้หรือในสวรรค์เป็นต้น ดังที่ตรัสไว้ในรตนสุตรคาถาที่ ๓ ว่า

ยํ กิญฺจิ วิตฺตํ อิธ วา หุรํ วา
สคฺเคสุ วา ยํ รตนํ ปณีตํ
น โน สมํ อตฺถิ ตถาคเตน
อิทมฺปิ พุทฺเธ รตนํ ปณีตํ
เอเตน สจฺเจน สุวตฺถิ โหตุ.

ทรัพย์ในโลกนี้หรือในโลกอื่น หรือรัตนะอันประณีตในสวรรค์ มีสิ่งใดที่จะเสมอกับพระตถาคตนั้นไม่มีเลย ข้อนี้เป็นพระรัตนคุณอันประเสริฐของพระพุทธเจ้า ด้วยสัจจวาจานี้ขอจงมีความสวัสดี

ธรรมรัตนะ

ธรรมรัตนะ มาจากคำสองคำ คือ **ธรรมะ + รัตนะ** มีรูปวิเคราะห์ว่า **ธมฺโม เอว รตนํ ธมฺมรตนํ** (ดวงแก้วคือพระธรรม ชื่อว่า ธัมมรัตนะ)

คำว่า ธรรมะ หมายถึงสภาวะทรงไว้ซึ่งบุคคลผู้ได้บรรลุมรรค ผู้ทำให้แจ้งนิโรธแล้วและผู้ปฏิบัติอยู่ตามคำพร่ำสอน มิให้ตกไปในอบาย สมดังพระบาลีคาถาวจนประพันธ์ที่ตรัสไว้ว่า

บุคคลเหล่าใดถึงพระพุทธเจ้าว่าเป็นสรณะ
บุคคลเหล่านั้นจะไม่ไปสู่อบายภูมิ
เมื่อละร่างกายที่เป็นมนุษย์แล้ว
จักยังกายแห่งเทพให้บริบูรณ์

ธรรมะในที่นี้ ได้แก่อริยมรรคและนิพพาน เพราะความที่อริยมรรคนั้นเป็นเหตุแห่งความสำเร็จประโยชน์คือการทรงไว้นั้น เหตุนั้น อริยมรรคและพระนิพพานทั้งสองนี้แล ชื่อธรรมะโดยตรง ส่วนอริยผล ชื่อว่า ธรรมะ เพราะความเป็นคุณอันสมควรแก่อริยมรรคนั้น ด้วยความสงบกิเลสที่อริยมรรคนั้นได้ตัดขาดแล้ว ดังที่พระฎีกาจารย์กล่าวว่า

มคฺคผลาทิอริยธมฺโมเยว ธมฺมรตนํ (สารตฺถ. ๑/๒๕/๓๘)

ธรรมรัตนะ หมายถึง อริยธรรมมีมรรคผลเป็นต้น

อีกนัยหนึ่ง คำว่า ธรรมะ หมายถึงอริยผล ๔ และรวมทั้งพระปริยัติธรรม คือ พระธรรม ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ ซึ่งจำแนกเป็น ๓ ปิฎก คือ พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก พระอภิธรรมปิฎก

แต่ ณ ที่นี้ ความหมายโดยตรง หมายเอามรรควิราคะ (สภาวะปราศจากความกำหนัดคือมรรค) เพราะทรงไว้ซึ่งผู้ทำมรรคให้เกิด และเห็นแจ้งพระนิพพานโดยมิให้ตกไปในอบาย และเพราะทำให้ท่านผู้ทำอริยมรรคให้เกิด และเห็นแจ้งพระนิพพานแล้วให้มีความอบอุ่นใจเป็นอย่างยิ่ง ดังข้อความในอัคคัปปสาทสูตรว่า

> ภิกษุทั้งหลาย สังขตธรรมก็ดี อสังขตธรรมก็ดี ตามที่มีอยู่นั้น ตถาคตกล่าวว่า อริยมรรควิราคะมีองค์ ๘ เป็นธรรมประเสริฐที่สุด
>
> ท่านจงเข้าถึงพระธรรม อันเป็นธรรมคลายความกำหนัด ไม่หวั่นไหว ไม่มีความเศร้าโศก อันปัจจัยปรุงแต่งไม่ได้ ไม่ปฏิกูล เป็นธรรมไพเราะ คล่องแคล่ว อันเราจำแนกดีแล้ว เพื่อเป็นที่พึ่งเถิด

สรุปว่า พระธรรม แบ่งเป็น ๒ ส่วน คือ โลกุตตรธรรม หมายถึง มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑ กับโลกียธรรม ได้แก่พระปริยัติธรรม เป็นธรรมที่ประเสริฐ เลิศ ยอดเยี่ยม เป็นธรรมที่ไพเราะโดยอรรถ และพยัญชนะในเบื้องต้น ท่ามกลางและที่สุด เป็นธรรมที่เห็นได้ด้วยตนเอง เป็นธรรมที่ไม่ขึ้นอยู่กับกาล (คือมรรค ๔ ส่งผลทันที) เป็นธรรมที่ควรมาดู ควรน้อมมาปฏิบัติ และวิญญูชนพึงได้รู้ได้เฉพาะตน

เมื่อนำคำว่า **ธรรมะ** (พระธรรม) มาต่อกับคำว่า **รตนะ** (สิ่งที่ให้เกิดความยินดี) เป็น**ธรรมรัตนะ** จึงมีความหมายว่า พระธรรม เป็นเหตุให้เกิดความยินดี[ปีติปราโมทย์]แก่ผู้น้อมระลึกถึง ได้แก่โลกุตตรธรรม ๙ คือมรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑ และพระปริยัติธรรม อันจัดเป็นรัตนะที่

ประเสริฐสูงสุด ไม่มีธรรมอื่นๆ เปรียบเทียบได้ด้วยคุณคือความเป็นธรรมสิ้นกิเลส เป็นอมตธรรม ดังพระดำรัสในรตนสูตรคาถาที่ ๔ ว่า

ขยํ วิราคํ อมตํ ปณีตํ
ยทชฺฌคา สกฺยมุนี สมาหิโต
น เตน ธมฺเมน สมตฺถิ กิญฺจิ
อิทมฺปิ ธมฺเม รตนํ ปณีตํ
เอเตน สจฺเจน สุวตฺถิ โหตุ.

พระศากยมุนีผู้มีพระทัยตั้งมั่น ทรงบรรลุธรรมอันสิ้นกิเลส ปราศจากราคะ ไม่ตาย และประณีต มีสิ่งใดที่จะเสมอด้วยพระธรรมนั้นไม่มีเลย ข้อนี้เป็นพระรัตนคุณอันประเสริฐของพระธรรม ด้วยสัจจวาจานี้ ขอจงมีความสวัสดี

สังฆรัตนะ

สังฆรัตนะ มาจากคำสองคำ คือ **สังฆะ + รัตนะ** มีรูปวิเคราะห์ว่า **สงฺโฆ เอว รตนํ สงฺฆรตนํ** (ดวงแก้วคือพระสงฆ์ ชื่อว่า สังฆรัตนะ)

คำว่า **สังฆะ** หมายถึง กลุ่มบุคคลผู้พรั่งพร้อมด้วยอริยมรรค ๔ และผู้มีขันธสันดานอันอบรมยิ่งด้วยสมาธิ (สามัญญผล ๔) เพราะรวมกันได้ด้วยศีลและทิฏฐิ (ความประพฤติความรู้) ดังข้อความว่า

> กลุ่มบุคคลทั้งหลาย ผู้พรั่งพร้อมด้วยอริยมรรค ๔ มีโสดาปัตติมรรคเป็นต้น และผู้มีขันธสันดานอบรมยิ่งด้วยสามัญญผล ๔ มีโสดาปัตติผลเป็นต้น ชื่อว่า พระสงฆ์
>
> ดูก่อนอานนท์ เธอจะสำคัญข้อนั้นเป็นไฉน ธรรมเหล่าใดที่เราแสดง เพื่อความรู้ยิ่งสำหรับเธอทั้งหลาย คือ สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ อานนท์ เธอจะไม่เห็นภิกษุแม้ ๒ รูปมีวาทะต่างกันในธรรมเหล่านั้นเลย

พระสงฆ์นั้น ท่านจำแนกไว้ ๒ พวก คือปรมัตถสงฆ์ อันได้แก่หมู่พระอริยบุคคล ๘ ดังกล่าวข้างต้น สมมุติสงฆ์ อันได้แก่ผู้บวชอุทิศพระผู้มีพระภาคเจ้าซึ่งร่วมสังฆกรรมตั้งแต่ ๔ รูปขึ้นไป

จะอย่างไรก็ตาม พระสงฆ์ในที่นี้ หมายเอา **"อริยสงฆ์"** ทั้งที่เป็นบรรพชิตและฆราวาส แต่หากใครจะถึงสมมุติสงฆ์ว่าเป็นสรณะด้วยก็ได้ เนื่องจากในคัมภีร์อรรถกถา ได้กล่าวเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้ว่า

"จริงอยู่ พระสงฆ์ โดยสูงสุดนี้ อันบุคคลถึงว่าเป็นสรณะ ตามในพระสูตรว่า พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้ควรของคำนับ ควรของต้อนรับ ควรของทำบุญ ควรทำอัญชลี เป็นนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลก การถึงสรณะของผู้นั้น ย่อมไม่ขาด ไม่เศร้าหมอง หากจะกระทำการไหว้เป็นต้น แก่ภิกษุสงฆ์หรือภิกษุณีสงฆ์แม้หมู่อื่น หรือพระสงฆ์ที่มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข หรือสมมุติสงฆ์อันต่างโดยสงฆ์จตุวรรคเป็นต้น หรือแม้ในบุคคลหนึ่งที่บวชเจาะจงถวายแก่พระพุทธเจ้า"

สมมุติสงฆ์ คือ สงฆ์โดยสมมุติ หมายถึงพระภิกษุได้รับการอุปสมบทตามวินัยกรรม ซึ่งอาจเป็นปุถุชนหรือพระอริยบุคคลก็ได้ ส่วนทักขิไณยสงฆ์ คือ สงฆ์ผู้ควรรับทักษิณา หมายถึงพระภิกษุผู้เป็นพระอริยบุคคล ๘ จัดเป็น ๔ คู่ คือ

คู่ที่ ๑ พระโสดาปัตตมรรคบุคคล คู่กับ พระโสดาปัตตผลบุคคล

คู่ที่ ๒ พระสกทาคามิมรรคบุคคล คู่กับ พระสกทาคามิผลบุคคล

คู่ที่ ๓ พระอนาคามิมรรคบุคคล คู่กับ พระอนาคามิผลบุคคล

คู่ที่ ๔ พระอรหัตมรรคบุคคล คู่กับ พระอรหัตผลบุคคล

พระอริยบุคคลทั้ง ๔ คู่ ๘ บุคคลนี้ จัดเป็นรัตนะ คือ แก้วดวงที่ ๓ โดยตรง เนื่องจากเป็นผู้ปฏิบัติดี ปฏิบัติตรง ปฏิบัติเป็นธรรมสายกลาง และปฏิบัติเป็นที่น่าเคารพกราบไหว้ แม้ในคัมภีร์ (วิ.ฏี. ๖๕) พระสุมังคลสามีเถราจารย์ ยังได้กล่าวไว้ว่า

คโณ จ โส อริยปุคฺคลานํ สมูหภาวโต ความว่า ก็พระสงฆ์นั้นที่ชื่อว่า คณะ เพราะความเป็นหมู่ของพระอริยบุคคล

เมื่อนำคำว่า **สังฆะ** (พระสงฆ์) มาต่อกับคำว่า **รตนะ** (สิ่งที่ให้เกิดความยินดี) เป็น **สังฆรัตนะ** จึงมีความหมายว่า พระสงฆ์ เป็นเหตุให้เกิดความยินดี[ปีติปราโมทย์]แก่ผู้น้อมระลึกถึง ได้แก่พระผู้ดำรงอยู่ในมรรค ๔ และพระผู้ดำรงอยู่ในผล ๔ อันสัตบุรุษคือพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระสาวก เทพและมนุษย์เหล่าอื่นสรรเสริญแล้ว เพราะประกอบด้วยคุณมีศีลสมาธิที่เกิดร่วมกันเป็นต้น ดังนั้น พระสงฆ์จึงเป็นรัตนะที่ประเสริฐสูงสุด ไม่มีบุคคลอื่นมาเปรียบเทียบได้ด้วยคุณ เพราะท่านเหล่านั้นประดับด้วยคุณคือผู้ควรรับทักษิณาเป็นต้น เนื่องจากทานแม้เล็กน้อยที่ถวายในสาวกของพระตถาคต ชื่อว่ามีผลมาก มีอานิสงส์มาก เพราะเป็นทานที่เข้าถึงความเป็นทักษิณาอันบริสุทธิ์ฝ่ายปฏิคาหก ดังพระพุทธดำรัสที่ตรัสไว้ในรตนสูตร คาถาที่ ๖ ว่า

เย ปุคฺคลา อฏฺฐ สตํ ปสตฺถา
จตฺตาริ เอตานิ ยุคานิ โหนฺติ
เต ทกฺขิเณยฺยา สุคตสฺส สาวกา
เอเตสุ ทินฺนานิ มหปฺผลานิ
อิทมฺปิ ธมฺเม รตนํ ปณีตํ
เอเตน สจฺเจน สุวตฺถิ โหตุ.

พระสาวกของสุคตเจ้า ผู้เป็นพระอริยบุคคล ๘
จำพวก อันแบ่งเป็น ๔ คู่ ที่สัตบุรุษทั้งหลาย
สรรเสริญ ท่านเหล่านั้นเป็นผู้ควรแก่ทักษิณา
ทานที่ถวายแก่พระอริยบุคคลเหล่านั้นมีผลมาก
ข้อนี้เป็นพระรัตนคุณอันประเสริฐของพระสงฆ์
ด้วยสัจจวาจานี้ ขอจงมีความสวัสดี

เหตุที่เรียงลำดับพุทธรัตนะก่อนธรรม/สังฆรัตนะ

เหตุผลที่แสดงพระพุทธเจ้าก่อน แล้วตามด้วยพระธรรมและพระสงฆ์นั้น พระอรรถกถาจารย์ให้เหตุผลว่า

พระพุทธเจ้า	เป็นผู้เลิศกว่าสัตว์ทั้งปวง
พระธรรม	เป็นแดนเกิดของพระพุทธเจ้า และเป็นธรรมที่พระองค์ทรงนำออกสั่งสอน
พระสงฆ์	เป็นผู้ทรงไว้ซึ่งพระธรรมนั้น และเพราะซ่องเสพพระธรรมนั้น
พระพุทธเจ้า	ทรงประกอบสัตว์ทั้งปวงไว้ในหิตประโยชน์
พระธรรม	เพราะเป็นแดนเกิดของพระพุทธเจ้า และเป็นหิตประโยชน์แก่สัตว์ทั้งปวง
พระสงฆ์	เพราะเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อบรรลุหิตประโยชน์ และมีหิตประโยชน์อันบรรลุแล้ว

อุปมาพระรัตนตรัย (ยกมาเพียง ๕ อุปมา)

พระพุทธเจ้า	เปรียบเสมือน	พระจันทร์เพ็ญ
พระธรรม	เปรียบเสมือน	กลุ่มรัศมีของพระจันทร์
พระสงฆ์	เปรียบเสมือน	โลกที่อิ่มเอิบด้วยรัศมีของพระจันทร์

พระพุทธเจ้า	เปรียบเสมือน	คนเผาป่า
พระธรรม	เปรียบเสมือน	ไฟเผาป่า
พระสงฆ์	เปรียบเสมือน	พื้นที่อันเป็นเขตนาเมื่อเผาป่าแล้ว

พระพุทธเจ้า เปรียบเสมือน เมฆฝนใหญ่

พระธรรม เปรียบเสมือน น้ำฝน

พระสงฆ์ เปรียบเสมือน ชนบทที่ฝุ่นละอองสงบลงเพราะฝนตก

พระพุทธเจ้า เปรียบเสมือน นายสารถีดี

พระธรรม เปรียบเสมือน อุบายฝึกม้าอาชาไนย

พระสงฆ์ เปรียบเสมือน ฝูงม้าอาชาไนยที่ฝึกดีแล้ว

พระพุทธเจ้า เปรียบเสมือน ผู้ชี้ทาง

พระธรรม เปรียบเสมือน ทางที่ดี หรือพื้นที่ปลอดภัย

พระสงฆ์ เปรียบเสมือน ผู้เดินทางถึงที่ที่ปลอดภัย

พระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ แต่ละรัตนะประกอบด้วยพระคุณอันมากมายซึ่งประมวลเอาหลักธรรมสำคัญไว้โดยเฉพาะ ปรากฏกล่าวถึงเสมือนเป็นบทบัญญัติอยู่ในพระบาลีและพระสูตรนั้นๆ ซึ่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงนำมาใช้ตรัสสอนพระสาวกให้รำลึกถึงเป็นพุทธานุสสติ ธัมมานุสสติ สังฆานุสสติ โดยการโยนิโสมนสิการเนืองๆ

พุทธรัตนะ แก้วคือพระพุทธเจ้ามีคุณ ๙ มี **อิติปิ โส ภควา อรหํ** (แม้เพราะเหตุอย่างนี้ๆ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นเป็นพระอรหันต์) เป็นต้น เรียกว่า นวรหคุณ แปลว่า คุณของพระอรหันต์ ๙

ธรรมรัตนะ แก้วคือพระธรรมเจ้ามีคุณ ๖ มี **สฺวากฺขาโต ภควตา ธมฺโม** (พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ดีแล้ว) เป็นต้น

สังฆรัตนะ แก้วคือพระสงฆ์เจ้ามีคุณ ๙ มี **สุปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสงฺโฆ อุชุปฏิปนฺโน** (พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้ปฏิบัติดี ปฏิบัติตรงเป็นต้น ดังที่คัมภีร์เตลกฏาหคาถากล่าวว่า

เตโชพเลน มหตา รตนตฺตยสฺส
โลกตฺตยํ สมธิคจฺฉติ เยน โมกฺขํ
รกฺขา น จตฺถิ จ สมา รตนตฺตเย
ตสฺมา สทา ภชถ ตํ รตนตฺตยํ โภ.

ความคุ้มครองเช่นกับพระรัตนตรัย ซึ่งทำให้โลกสามบรรลุแดนเกษมด้วยเดชานุภาพอันยิ่งใหญ่แห่งพระรัตนตรัยนั้น หามีไม่ เหตุนั้นเชิญท่านซ่องเสพพระรัตนตรัยเป็นนิตย์เถิด

รัตนะ ๕

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงรัตนะที่หาได้ยากในโลกแก่เจ้าลิจฉวีประมาณ ๕๐๐ ซึ่งประชุมกันอยู่ที่สารันทเจดีย์ว่า “รัตนะที่หายากได้ยากในโลกนี้ มี ๕ ประการ” ดังมีเรื่องเล่าในสารันทสูตรว่า

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กูฏาคารศาลา ป่ามหาวัน เขตกรุงเวสาลี ครั้งนั้น เวลาเช้าพระผู้มีพระภาคทรงครองอันตรวาสก ถือบาตรและจีวร เสด็จเข้าไปบิณฑบาตยังกรุงเวสาลี สมัยนั้นเจ้าลิจฉวีประมาณ ๕๐๐ นั่งประชุมกันอยู่ที่สารันทเจดีย์ ได้สนทนากันว่า ความปรากฏแห่งแก้ว ๕ ประการ หาได้ยากในโลก คือ

๑. ความปรากฏแห่งช้างแก้ว หาได้ยากในโลก

๒. ความปรากฏแห่งม้าแก้ว หาได้ยากในโลก

๓. ความปรากฏแห่งมณีแก้ว หาได้ยากในโลก

๔. ความปรากฏแห่งนางแก้ว หาได้ยากในโลก

๕. ความปรากฏแห่งคหบดีแก้ว หาได้ยากในโลก

ครั้งนั้น เจ้าลิจฉวีเหล่านั้นได้ส่งคนไปคอยดักทางโดยรับสั่งว่า “พ่อผู้เจริญ เมื่อท่านเห็นพระผู้มีพระภาคเสด็จมา พึงมาบอกแก่พวกเรา

บุรุษนั้นได้เห็นพระผู้มีพระภาคเสด็จมาแต่ไกล จึงเข้าไปหาเจ้าลิจฉวีเหล่านั้นถึงที่อยู่แล้วทูลว่า “ขอเดชะ พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น กำลังเสด็จมา พระเจ้าข้า”

ลำดับนั้น เจ้าลิจฉวีเหล่านั้นได้พากันเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถวายอภิวาทแล้ว ประทับยืนอยู่ ณ ที่สมควรได้กราบทูลว่า

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอประทานวโรกาส ขอพระผู้มีพระภาคทรงพระกรุณา เสด็จเข้าไปยังสารันทเจดีย์เถิด

พระผู้มีพระภาคทรงรับอาราธนาแล้ว ได้เสด็จเข้าไปยังสารันทเจดีย์ ประทับนั่งบนพุทธอาสน์ได้ตรัสถามว่า "เจ้าลิจฉวีทั้งหลาย เวลานี้พวกท่านนั่งสนทนากันด้วยเรื่องอะไร พูดเรื่องอะไรค้างไว้"

เจ้าลิจฉวีเหล่านั้นกราบทูลว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อข้าพระองค์นั่งประชุมกันอยู่ ณ ที่นี้ ได้สนทนากันว่า "ความปรากฏแห่งแก้ว ๕ ประการมีช้างแก้วเป็นต้น หาได้ยากในโลก"

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า "เจ้าลิจฉวีทั้งหลาย ความปรากฏแห่งแก้ว ๕ ประการเหล่านี้ต่างหาก หาได้ยากในโลก คือ

๑. พระตถาคตสัมมาสัมพุทธเจ้า

๒. ผู้แสดงธรรมวินัยที่พระตถาคตเจ้าประกาศไว้

๓. ผู้รู้ธรรมวินัยอันผู้อื่นนำมาแสดง

๔. ผู้รู้ธรรมวินัย แล้วเป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมคือได้ เจริญสมถกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐาน สมควรแก่มรรค ผล นิพพาน

๕. บุคคลผู้มีความกตัญญูกตเวที

จักรวรรดิรัตนะ ๗

จักกวรรติรัตนะ (รัตนะพระเจ้าจักรพรรดิ) มี ๗ คือ จักรรัตนะ (จักรแก้ว), หัตถีรัตนะ (ช้างแก้ว), อัสสรัตนะ (ม้าแก้ว), มณีรัตนะ (แก้วมณี), อิตถีรัตนะ (หญิงแก้ว), คหปติรัตนะ (คหบดีแก้ว), ปริณายกรัตนะ (ปริณายกแก้ว) มีข้อความในขุททกนิกาย เสลสูตร เป็นต้น ดังนี้

"...ลำดับนั้น เสลพราหมณ์คิดว่า "ตามลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ในคัมภีร์มนตร์ของพวกเราระบุว่า "แม้แต่เสียงประกาศคือคำว่า พุทธะ นี้ก็หาได้ยากในโลก" ซึ่งมหาบุรุษผู้ประกอบด้วยลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ประการ ย่อมมีคติ ๒ ประการเท่านั้น ไม่เป็นอย่างอื่น คือ

ถ้าอยู่ครองเรือนก็จะเป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้ทรงธรรม ปกครองแผ่นดินโดยธรรม พระราชอำนาจแผ่ไปทั่วปฐพีมีมหาสมุทรทั้ง ๔ เป็นขอบเขต ทรงชนะข้าศึกทั้งภายในและภายนอก มีพระราชอาณาจักรมั่นคง ทรงสมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ คือ **จักรแก้ว ช้างแก้ว ม้าแก้ว มณีแก้ว หญิงแก้ว คหบดีแก้ว ปริณายกแก้ว**พระองค์มีพระราชโอรสมากกว่า ๑,๐๐๐ พระองค์ ซึ่งล้วนแต่กล้าหาญ มีพระรูปสง่างามสมเป็นวีรกษัตริย์ สามารถจะทำลายกองทัพข้าศึก พระองค์ทรงพิชิตชัยโดยคุณธรรม ไม่ต้องใช้อาชญา ไม่ต้องใช้ศัสตรา ทรงครอบครองแผ่นดินนี้ซึ่งมีสมุทรสาครเป็นขอบเขต ถ้าเสด็จออกจากเรือนผนวชเป็นบรรพชิตจะสำเร็จเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า"

อนึ่ง พึงทราบโดยความต่างกันแห่งแก้ว ๗ ประการนั้น ดังนี้ แก้ว ๓ ประการคือจักรแก้ว ช้างแก้ว ม้าแก้วของพระเจ้าจักรพรรดินั้น สำเร็จได้ด้วยอานุภาพแห่งกรรมที่ให้เกิดกุศลมูลคืออโทสะ, แก้ว ๓ ประการคือ

มณีแก้ว หญิงแก้ว คหบดีแก้ว สำเร็จได้ด้วยอานุภาพแห่งกรรมที่ให้เกิดกุศลมูลคืออโลภะ ส่วนปริณายกแก้วอันเป็นลำดับสุดท้ายนั้น สำเร็จได้ด้วยอานุภาพแห่งกรรมที่ให้เกิดกุศลมูลคืออโมหะ

ลักษณะจักรรัตนะ

จักรรัตนะ ของพระเจ้าจักรพรรดิมีดุมเป็นมณีอินทนิล มีซี่เป็น รัตนะ ๗,๐๐๐ ซี่ มีกงแก้วประพาฬ มีที่ต่อเป็นทองสีแดง เกิดขึ้น มีเงี่ยงซี่กำอันหนึ่งบนทุก ๑๐ ซี่กำ รับลมแล้วจะทำเสียงเป็นเหมือนเสียงดนตรีเครื่อง ๕ ที่ผู้ชำนาญบรรเลงแล้ว ทั้งสองข้างของดุมมีหน้าราชสีห์สองหน้า (ด้านละหน้า) ข้างในกงมีโพรง ไม่มีคนทำหรือคนให้ทำ มันตั้งขึ้นแต่อุตุมีกรรมเป็นปัจจัย ซึ่งพระราชาทรงบำเพ็ญจักรวรรดิวัตร ๑๐ ประการแล้ว วันอุโบสถ ๑๕ ค่ำ ทรงสนานพระเศียรแล้ว ทรงถืออุโบสถ เสด็จขึ้นบนพระมหาปราสาท ทรงชำระศีล ประทับนั่งแล้วจะทอดพระเนตร เห็นจักรรัตนะปรากฏขึ้น เหมือนดวงจันทร์เพ็ญและดวงอาทิตย์ จะทรงได้ยินเสียงมาตั้งแต่ ๑๒ โยชน์ เห็นสีสันมาแต่ ๓ โยชน์ ซึ่งมหาชนแลเห็นจะพากันแตกตื่นอย่างเหลือเกินว่า ชรอยดวงจันทร์หรือดวงอาทิตย์ ดวงที่ ๒ เกิดขึ้นแล้ว เคลื่อนมาเหนือพระนคร ไม่สูงนัก ไม่ต่ำนัก ทางด้านทิศตะวันออก ภายในพระราชนิเวศน์แล้วหยุดอยู่เหมือนเพลาหักในที่ที่มหาชนควรบูชาด้วยของหอมและดอกไม้เป็นต้น

ลักษณะหัตถีรัตนะ

หัตถีรัตนะ (ช้างแก้ว) ก็เกิดขึ้นติดตามจักรรัตนะนั้นนั่นแล คือ ช้างเผือกปลอด เท้าแดง มีกำลัง ๗ ช้างสาร มีฤทธิ์ไปทางอากาศได้ มาจาก

ช้างตระกูลอุโบสถก็มี จากตระกูลช้างฉัททันต์ก็มี ถ้ามาจากตระกูลอุโบสถ ก็เป็นพี่ของช้างทั้งหมด ถ้ามาจากตระกูลฉัททันต์ ก็เป็นน้องของช้างทั้งหมด มีการศึกษาที่ศึกษาแล้ว ฝึกมาแล้ว ช้างนั้นพาบริษัทประมาณ ๑๒ โยชน์ ตระเวนทั่วชมพูทวีป ไปแล้วกลับมาเองก่อนอาหารเช้า

ลักษณะอัสสรัตนะ

อัสสรัตนะ (ม้าแก้ว) ก็เกิดติดตามหัตถีรัตนะแม้นั้นนั่นแล คือม้าขาวปลอด เท้าแดง ศีรษะดังกา มีผมดังหญ้ามุงกระต่าย มาจากตระกูลพระยาม้าพลาหก (คำที่เหลือก็เช่นเดียวกับหัตถีรัตนะ)

ลักษณะมณีรัตนะ

มณีรัตนะ (แก้วมณี) ก็เกิดติดตามอัสสรัตนะแม้นั้น มณีนั้นเป็นแก้วไพฑูรย์ งามโดยธรรมชาติ แปดเหลี่ยม เจียระไนอย่างดี โดยยาวก็เสมือนดุมแห่งจักร มาจากเวปุลลบรรพต มณีนั้น ยามมืดแม้ที่ประกอบด้วยองค์ ๔ อยู่ถึงยอดธงของพระราชา ก็ส่องแสงสว่างไปตั้งโยชน์ ซึ่งโดยแสงสว่าง พวกมนุษย์สำคัญว่ากลางวัน ก็ประกอบการงาน มองเห็นโดยที่สุดแม้กระทั่งมดดำมดแดง

ลักษณะอิตถีรัตนะ

อิตถีรัตนะ (หญิงแก้ว) ก็เกิดติดตามมณีรัตนะแม้นั้นแล คือสตรีที่เป็นพระอัครมเหสีโดยปกติหรือมาจากอุตตรกุรุทวีป หรือจากราชตระกูลมัททราช เว้นจากโทษ ๖ มีสูงเกินไปเป็นต้น ล่วงวรรณะของมนุษย์แต่ไม่ถึงวรรณะทิพย์ ซึ่งสำหรับพระราชา ก็จะมีกายอุ่นเมื่อยามเย็น จะมี

กายเย็นเมื่อยามร้อน มีสัมผัสเหมือนปุยนุ่นที่ชี (ดีด) แล้ว ๗ ครั้ง กลิ่นจันทน์จะโชยออกจากกาย กลิ่นอุบลจะโชยออกจากปาก และเป็นผู้ประกอบด้วยคุณสมบัติเป็นอันมาก มีตื่นก่อนเป็นต้น

ลักษณะคหปติรัตนะ

คหปติรัตนะ (คหบดีแก้ว) ก็เกิดติดตามอิตถีรัตนะแม้นั้นแล ก็คือเศรษฐี ผู้ทำการงานโดยปกติของพระราชา ซึ่งพอจักรรัตนะเกิดขึ้น ก็ปรากฏทิพยจักษุ เห็นขุมทรัพย์ได้ประมาณโยชน์หนึ่งโดยรอบ ทั้งที่ไม่มีเจ้าของ ทั้งที่มีเจ้าของ ก็เข้าเฝ้าพระราชาทูลปรารถนาว่า ข้าแต่ เทวราช ขอพระองค์โปรดทรงวางพระราชภาระกิจเถิด ข้าพระบาทจักทำกิจที่ควรทำเกี่ยวกับทรัพย์สินของพระองค์เองพระเจ้าข้า

ลักษณะปริณายกรัตนะ

ปริณายกรัตนะ (ปริณายกแก้ว) ก็เกิดติดตามคหปติรัตนะแม้นั้นแลโดยปกติ ก็คือพระเชษฐราชโอรสของพระราชา พอจักรรัตนะเกิดขึ้น ก็เป็นผู้ประกอบด้วยปัญญาความฉลาดอย่างเหลือเกิน สามารถกำหนดรู้จิตใจของบริษัทประมาณ ๒ โยชน์ ด้วยใจคนแล้ว ทำการนิคคหะลงโทษ และปัคคหะยกย่อง ปริณายกนั้นก็เข้าเฝ้าพระราชาทูลปรารถนาว่า ข้าแต่เทวราช ขอพระองค์โปรดทรงวางพระราชภาระเถิด ข้าพระบาทจักบริหารราชการแผ่นดินของพระองค์เองพระเจ้าข้า

ธาตุรัตนะ ๗

สุวณฺณํ รชตํ มุตฺตา มณิเวฬุริยานิ จ.
วชิรญฺจ ปวาฬนฺติ สตฺตาหุ รตนานิเม.

ธาตุรัตนะ มี ๗ คือ สุวัณณะ (ทอง), รชตะ (เงิน), มุตตา (แก้วมุกดา), มณิ (แก้วมณี), เวฬุริยะ (แก้วไพฑูรย์), วชิระ (เพชร), ปวาฬะ (แก้วประพาฬ)

ธาตุรัตนะ ๑๐

ทสวิธํ รตนนฺติ มุตฺตา มณิ เวฬุริโย สงฺโข สิลา ปวาฬํ รชตํ ชาตรูป โลหิตงฺโค มสารคลฺลนฺติเอวมาคตํ ทสวิธํ รตนํ

มณิ มุตฺตา เวฬุริโย จ สงฺโข
สิลา ปวาฬํ รชตญฺจ เหมํ.
สโลหิตงฺคญฺจ มสารคลฺลํ,
ทเสติ ธีโร รตนานิ ชญฺญา.

ธาตุรัตนะ มี ๑๐ คือ

มุตตา (แก้วมุกดา), มณิ (แก้วมณี), เวฬุริยะ (แก้วไพฑูรย์), สังขะ (สังข์), สิลา (พลอย), ปวาฬะ (แก้วประพาฬ), รชตะ (เงิน), ชาตรูปะ (ทอง), โลหิตังคะ (แก้วทับทิม), มสารคัลละ (แก้วตาแมว=เพชรตาแมว)

อรรถกถาอธิบายว่า:-

มุตฺตา ได้แก่แก้วมุกดาหลายชนิด มีชนิดเล็กใหญ่กลมและยาวเป็นต้น. บทว่า มณิ ได้แก่ แก้วมณีหลายชนิด มีชนิดแดงและเขียวเป็นต้น บทว่า เวฬุริโย ได้แก่แก้วไพฑูรย์หลายชนิดโดยสัณฐานมีสีไม้ไผ่และสีดอกซึกเป็นต้น. บทว่า สงฺโข ได้แก่สังข์หลายชนิด มีชนิดสังข์ทักษิณาวัฏ สังข์ท้องแดง และสังข์สำหรับเป่าเป็นต้น. บทว่า สิลา ได้แก่ศิลาหลายชนิดมีชนิดสีขาว ดำ และสีถั่วเขียวเป็นต้น. บทว่า ปวาฬํ ได้แก่แก้วประพาฬหลายชนิด มีชนิดเล็กใหญ่ แดงอ่อน และแดงแก่เป็นต้น. บทว่า โลหิตงฺกํ ได้แก่ทับทิมหลายชนิด มีชนิดปทุมราคเป็นต้น.

บทว่า มสารคลฺลํ ได้แก่ แก้วลาย(เพชรตาแมว) ฯ อาจารย์บางพวกกล่าวว่า จิตฺต ผลิกํ แก้วผลึกอันไพจิตร ดังนี้ก็มี

พุทธดำรัสเกี่ยวกับธาตุรัตนะและธรรมรัตนะ

"มหาสมุทรมีรัตนะมาก มีรัตนะหลายชนิด คือ แก้วมุกดา แก้วมณี แก้วไพฑูรย์ สังข์ ศิลา แก้วประพาฬ เงิน ทอง ทับทิม แก้วตาแมว ฉันใด ธรรมวินัยนี้มีรัตนะมาก มีรัตนะหลายชนิดคือสติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ ภิกษุทั้งหลาย การที่ธรรมวินัยนี้ มีรัตนะมาก มีรัตนะหลายชนิด คือ สติปัฏฐาน ๔ ... นี้เป็นธรรมที่น่าอัศจรรย์ ไม่เคยปรากฏในธรรมวินัยนี้ ที่ภิกษุทั้งหลายพบเห็นแล้วต่างพากันยินดีในธรรมวินัยนี้

ถ้าชื่อว่า **"รัตนะ"** ย่อมมีได้โดยภาวะที่ทำให้วิจิตรเป็นต้นไซร้ ถึงอย่างนั้น สติปัฏฐานเป็นต้นนั่นแลก็เป็นรัตนะได้เพราะเป็นของมีอยู่จริงจริงอยู่ ภาวะแห่งสติปัฏฐานเป็นต้นนั้น เป็นอานุภาพของโพธิปักขิยธรรม

เพราะเป็นเหตุใกล้ซึ่งทำให้พระสาวกบรรลุสาวกบารมีญาณ พระปัจเจกพุทธเจ้าบรรลุปัจเจกโพธิญาณ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าบรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณ. จริงอยู่เหตุที่สืบ ๆ กันมาเป็นอุปนิสัยแห่งทานเป็นต้น

รวมความว่า สติปัฏฐานเป็นต้นเป็นรัตนะเป็นความดียิ่งแห่งโพธิปักขิยธรรม เพราะอรรถว่า ทำให้เกิดความยินดี และเพราะอรรถว่า เป็นของอันธรรมดาทำให้วิจิตร ด้วยเหตุนั้น พระองค์จึงตรัสว่า "ในธรรมเหล่านั้น รัตนะเหล่านี้ คือ สติปัฏฐาน ๔"

เปรียบเทียบรัตนะทางธรรมกับรัตนะทางโลก

โลกิยรัตนะ (แก้วในทางโลก) กับแก้วในทางธรรมนั้น มีค่าต่างกันมาก แก้วในทางโลกนั้น บางอย่างอาจมีมูลค่าควรเมือง อย่างพระแก้วมรกตที่ในพระบรมมหาราชวัง เป็นแก้วมรกตและเป็นรูปเปรียบองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าด้วย ก็มีค่าควรเมืองหรือยิ่งไปกว่านั้น ก็มีมูลค่าหาประมาณมิได้ จึงเป็นที่นิยมนับถือกันมาก แต่กระนั้น แก้วในทางโลกก็ไม่อาจบันดาลสมบัติให้แก่เจ้าของได้ทุกอย่างไป และถ้าผู้เป็นเจ้าของไม่มีปัญญาในการใช้แล้ว ก็อาจเกิดโทษภัยได้มากนานาประการ ตั้งต้นแต่การทำให้เกิดความรัก ความชัง ดีใจ เสียใจ ในขณะที่มีอยู่ หรือสูญหายไป ไม่เหมือนแก้วในทางธรรม คือพระรัตนตรัยนี้ เพราะรัตนตรัยทั้ง ๓ ประการนี้ มีทั้งมูลค่าและคุณค่ามากมาย สุดจะคณานับได้ที่เรียกกันว่า "**อนัคฆะ**" คือหาค่าไม่ได้ เพราะนอกจากจะทำความชื่มชมยินดีอย่างเหลือล้นพ้นประมาณ ให้แก่ผู้ที่ได้ถึงในปัจจุบันชาตินี้แล้ว ยังสามารถทำให้ได้พบทิพย-สมบัติในสรรค์และพระนิพพานสมบัติอีกด้วย ทำตนของผู้ที่ถึงให้รอดพ้นจากชาติกันดาร ชรากันดารและมรณกันดารอีกด้วย เหตุนี้เองนักปราชญ์จึงได้ประพันธ์เป็นคาถายกย่องพระรัตนตรัยไว้ว่า

อจิตฺตีกตํ มหคฺฆญฺจ　　อตุลํ ทุลฺลภทสฺสนํ
อโนมสตฺตปริโภคํ　　รตนํ เตน วุจฺจติ.

พระรัตนตรัยทรงคุณานุภาพ ๕ ประการ คือ เป็นวัตถุที่น่าเคารพ ยำเกรง, มีคุณค่ามาก,ไม่มีรัตนะใดจะเทียมเท่า, ประสบพบเห็นได้โดยยากยิ่ง, มิใช่วิสัยของชนชั้นต่ำจะพึงถึงได้ ดังนั้น ท่านจึงเรียกว่า รัตนะ.

ในปรมัตถโชติกา อรรถกถาขุททกนิกาย แสดงการเปรียบเทียบรัตนะทางธรรมกับจักกวัตติรัตนะ ๗ และธาตุรัตนะ ๑๐ ไว้ดังนี้

พระรัตนตรัยเหนือกว่าจักรรัตนะ/มณีรัตนะ

ในด้าน "ทำให้เกิดความยำเกรง" (อจิตฺตีกตํ)

จักรรัตนะและมณีรัตนะของพระเจ้าจักรพรรดิซึ่งเมื่อเกิดขึ้นแล้วจะมีอานุภาพมาก มหาชนจะไม่ทำความเคารพยำเกรงในที่อื่น จะทำความเคารพ ยำเกรงบูชาเฉพาะจักรรัตนะและมณีรัตนะเท่านั้น เพราะรัตนะเหล่านั้น สามารถบันดาลผลให้สำเร็จได้ตามความปรารถนา

อย่างไรก็ตาม จักรรัตนะและมณีรัตนะ แม้จะมีอานุภาพมากเช่นนั้น แต่ก็ไม่สามารถเทียบกับพุทธรัตนะเป็นต้นได้

[หมายเหตุ:- *อรรถกถาแสดงเฉพาะพุทธรัตนะ* จะอย่างไรก็ตาม ในที่นี้หมายเอาพระธรรมรัตนะ พระสังฆรัตนะ อีกด้วย สำนวนเช่นนี้ เรียกว่า **อวินาภาวนัย** (นัยไม่แยกจากกัน) เนื่องจากรัตนะทั้ง ๓ กล่าวคือ พระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ มีความเกี่ยวเนื่องกันนั่นเอง]

จริงอยู่ เมื่อพระตถาคตเสด็จอุบัติแล้ว เทวดาและมนุษย์ผู้มีศักดิ์มากทุกหมู่เหล่า เทวดาและมนุษย์เหล่านั้น ย่อมไม่ทำความเคารพยำเกรงในรัตนะอื่น ย่อมไม่บูชารัตนะไรๆ อื่น. จริงอย่างนั้น ท้าวสหัมบดีพรหมก็บูชาพระตถาคตด้วยพวงรัตนะขนาดเท่าภูเขาสิเนรุ และเทวดาเหล่าอื่นและมนุษย์มีพระเจ้าพิมพิสาร พระเจ้าโกศลและท่านอนาถบิณฑิกะ เป็นต้นก็บูชาตามกำลัง. พระเจ้าอโศกมหาราชทรงสละพระราชทรัพย์ ๙๖ โกฏิ ทรงสร้างวิหาร ๘๔,๐๐๐ หลังทั่วชมพูทวีป อุทิศถวายพระผู้มีพระภาคเจ้าแม้เสด็จปรินิพพานแล้ว.ก็จะป่วยกล่าวไปไยสำหรับหมู่คนที่เคารพยำเกรงเหล่าอื่นเล่า. อนึ่ง เมื่อพระพุทธเจ้าพระองค์ไร ๆ อื่น แม้ปรินิพพานแล้ว การทำความเคารพยำเกรงอุทิศสถานที่ประสูติ สถานที่ตรัสรู้ สถานที่ประกาศพระธรรมจักร และสถานที่ปรินิพพาน หรือเจดีย์คือพระปฏิมาของพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้าแม้ปรินิพพานก็เป็นไปเหมือนของพระผู้มีพระภาคเจ้า รัตนะที่เสมอด้วยพระพุทธรัตนะเป็นต้น แม้เพราะอรรถว่าทำให้เกิดความเคารพยำเกรงย่อมไม่มี ด้วยประการฉะนี้

พระรัตนตรัยเหนือกว่าโลกิยรัตนะทุกอย่าง

ในด้าน “มีคุณค่า” (มหคฺฆฏฺเฐน)

ในสมัยพุทธกาล ผ้าแคว้นกาสี เป็นผ้าที่มีคุณภาพสูงและราคาแพงมาก แม้พระผู้มีพระภาคก็ทรงตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ผ้าแคว้นกาสีแม้เก่า ก็ยังมีสีสรร มีสัมผัสสบาย และมีค่ามาก”

อย่างไรก็ตาม รัตนะนั้น แม้จะมีคุณค่าราคาแพงก็ตาม แต่ก็ไม่สามารถเทียบกับพุทธรัตนะเป็นต้นได้

จริงอยู่ พระตถาคตทรงรับแม้บังสุกุลจีวรของชนเหล่าใด ทานนั้นของชนเหล่านั้น ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก เหมือนทานของพระเจ้าอโศกมหาราช ทั้งนี้เพราะพระตถาคตนั้นเป็นผู้ทรงคุณค่ามาก ด้วยคำกล่าวถึงข้อที่พระตถาคตทรงมีค่ามากอย่างนี้ พึงทราบบทแห่งพระสูตรที่สาธกความไม่มีโทษในข้อนี้ ดังนี้ว่า

> ตถาคตนั้นรับจีวร บิณฑบาต เสนาสนะและคิลานปัจจัยเภสัชบริขารของชนเหล่าใด ทานนั้นของชนเหล่านั้น ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก เรากล่าวดังนี้ก็เพราะพระตถาคตนั้นมีค่ามาก ดูก่อนภิกษุ เปรียบเหมือนผ้าแคว้นกาสีนั้น มีค่ามากแม้ฉันใด เราก็กล่าวว่า ผู้นี้มีอุปมาฉันนั้น.

รัตนะกล่าวคือทรัพย์เครื่องปลื้มใจ เสมอด้วยพุทธรัตนะเป็นต้น แม้เพราะอรรถว่า มีค่ามาก ย่อมไม่มี ด้วยประการฉะนี้

พระรัตนตรัยเหนือกว่าจักรวรรดิรัตนะ ๗

ในด้าน “เปรียบเทียบไม่ได้” (อตุลฏฺเฐน)

พระเจ้าจักรพรรดิ ทรงชนะแว่นแคว้นด้วยจักรแก้ว ทรงเที่ยวไปตามสบายในแว่นแคว้นด้วยช้างแก้วและม้าแก้ว ทรงรักษาแว่นแคว้นด้วยปริณายกแก้ว เสวยสุขอันเกิดแต่เครื่องอุปโภคบริโภคด้วยแก้วที่เหลือ

พระเจ้าจักรพรรดินั้น ทรงใช้ความสามารถในทางเข้มแข็งด้วยจักรแก้ว ทรงใช้ความสามารถในการปกครองด้วยช้างแก้ว ม้าแก้ว และคหบดีแก้ว ทรงใช้ความสามารถในทางความคิดต่อเนื่องด้วยปริณายกแก้ว เป็นอันครบบริบูรณ์ด้วยดี พระเจ้าจักรพรรดินั้น เสวยโภคสุขด้วยนางแก้วและแก้วมณี เสวยอิสสริยสุขด้วยแก้วที่เหลือ

อย่างไรก็ตาม จักรรัตนะ เป็นต้นเหล่านั้น แม้จะเป็นของที่ได้โดยยาก จะเกิดแก่พระเจ้าจักรพรรดิเท่านั้น อีกทั้งยังเป็นของที่ไม่สามารถจะชั่ง คือตีราคาได้ว่า มีค่าร้อยหนึ่ง พันหนึ่ง หรือโกฏิหนึ่ง แต่ถึงกระนั้นก็ไม่สามารถเทียบกับพุทธรัตนะเป็นต้นได้

จริงอยู่พระตถาคตใครๆ ก็ไม่สามารถพินิจพิจารณาโดยศีล โดยสมาธิหรือโดยปัญญาเป็นต้นอย่างใดอย่างหนึ่งแล้วกำหนดว่า ทรงมีพระคุณเท่านี้ ทรงเสมอหรือเทียบเคียงกับผู้นี้ รัตนะเสมอด้วยพระพุทธรัตนะเป็นต้น แม้เพราะอรรถว่า ชั่งไม่ได้ ย่อมไม่มี ด้วยประการฉะนี้.

ข้อสังเกต:- ความจริงผู้ทัดเทียมกับองค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าย่อมไม่มีโลก ดังพระพุทธดำรัสที่ตรัสไว้ในวินัยมหาวรรคว่า

น เม อาจริโย อตฺถิ สทิโส เม น วิชฺชติ
สเทวกสฺมึ โลกสฺมึ นตฺถิ เม ปฏิปุคฺคโล.

อาจารย์ของเราไม่มี ผู้ทัดเทียมเราไม่มี บุคคล
ผู้เสมอเราไม่มีในมนุษย์โลกและเทวโลก

การที่พระองค์ทรงบรรลุความเป็นพระพุทธเจ้าแล้วไม่มีอะไรเปรียบเทียบนี้ ไม่ใช่เรื่องน่าอัศจรรย์ แม้การที่พระองค์ผู้ประสูติแล้วไม่มีใครทัดเทียมในวันนี้ ย่อมเป็นที่ทราบกันด้วย ในกาลนั้น พระมหาบุรุษเมื่อประสูติได้ไม่นาน ประทับยืนผินพระพักตร์ไปทางทิศตะวันออก จักรวาลอันหาที่สุดมิได้ในทิศนั้นกระจ่างเนื่องเป็นอันเดียวกัน ทวยเทพและพรหมทั้งหลายผู้ดำรงอยู่ในจักรวาลได้กล่าวว่า "ข้าแต่มหาบุรุษ บุคคลผู้เสมอพระองค์ย่อมไม่มีในโลกนี้ ผู้เหนือกว่าจะมีได้อย่างไรเล่า" แล้วได้ทำการบูชาอย่างยิ่งใหญ่ แม้ทิศอื่นก็เช่นเดียวกัน. ลำดับนั้น พระมหาบุรุษทรงทราบว่า พระองค์เป็นเลิศในโลกทั้งหมด จึงได้เปล่งพระวาจาว่า

อคฺโคหมสฺมิ โลกสฺส, เสฏฺโฐหมสฺมิ โลกสฺส, เชฏฺโฐหมสฺมิ โลกสฺส, อยมนฺติมา ชาติ, นตฺถิ ทานิ ปุนพฺภโว (ม.อุ.๑๔/๒๐๗/๑๗๓)

"เราเป็นเลิศ เป็นผู้ประเสริฐ ผู้สูงส่งในโลก ชาตินี้เป็น ชาติสุดท้าย การเกิดใหม่ ของเราจะไม่มีแต่นี้ไป"

ด้วยเหตุดังกล่าว การที่พระองค์ทรงถึงพระชาติสุดท้ายแล้ว ไม่มีใครเปรียบเทียบนี้ ไม่ใช่เรื่องน่าอัศจรรย์แต่อย่างใด

พระรัตนตรัยเหนือกว่าพระเจ้าจักรพรรดิและรัตนะ ๗

ในด้าน "พบเห็นได้ยาก" (ทุลฺลภทสฺสนฏฺเฐน)

พระเจ้าจักรพรรดิและรัตนะ ๗ ประการ คือ จักรรัตนะ (จักรแก้ว) หัตถีรัตนะ (ช้างแก้ว) อัสสรัตนะ (ม้าแก้ว) มณีรัตนะ (แก้วมณี) อิตถีรัตนะ (หญิงแก้ว) คหปติรัตนะ (คหบดีแก้ว) ปริณายกรัตนะ (ปริณายกแก้ว) ของพระเจ้าจักรพรรดินั้น เป็นของปรากฏได้ยาก เห็นได้ยาก

อย่างไรก็ตาม พระเจ้าจักรพรรดิ และรัตนะ ๗ ประการมีจักรรัตนะ เป็นต้น ถึงแม้จะเป็นของที่ปรากฏยาก เห็นได้ยากก็ตาม แต่ก็ไม่สามารถเทียบกับพุทธรัตนะเป็นต้นได้

จริงอยู่รัตนะเหล่านั้น กล่าวคือพระเจ้าจักรพรรดิ และรัตนะ ๗ ประการมีจักรรัตนะเป็นต้น ย่อมเกิดขึ้นเป็นอันมากในกัปเดียวเท่านั้น แต่เพราะเหตุที่โลกต้องว่างเปล่าจากพระตถาคตนับเป็นอสงไขยกัปฉะนั้น พระตถาคตเท่านั้นชื่อว่าเห็นได้ยาก เพราะเกิดขึ้นบางครั้งบางคราว สมจริงดังที่พระองค์ตรัสไว้ในสมัยปรินิพพานว่า

ดูก่อนอานนท์ เทวดาทั้งหลายกล่าวโทษว่า
พวกเรามาแต่ไกล หมายจะเฝ้าพระตถาคต
เพราะพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า
เสด็จอุบัติในโลก ในกาลบางครั้งบางคราว วันนี้
แลยามท้ายแห่งราตรี พระตถาคต ก็จักเสด็จ
ปรินิพพาน แต่ภิกษุผู้มีศักดิ์มากรูปนี้ ยืนอยู่
เบื้องพระพักตร์พระผู้มีพระภาคเจ้า กีดขวางอยู่
พวกเราไม่ได้โอกาสจะเฝ้าพระตถาคต

พระเจ้าจักรพรรดิและรัตนะ ๗ เสมอด้วยพุทธรัตนะเป็นต้น แม้เพราะอรรถว่า เห็นได้ยาก ย่อมไม่มี ด้วยประการฉะนี้.

พระรัตนตรัยเหนือกว่าเครื่องใช้สอยของชนชั้นสูง

(อโนมสตฺตปริโภคฏฺเฐน)

จักรรัตนะนั้นไม่ใช่บังเกิด เพื่อเป็นเครื่องบริโภคแม้ด้วยความฝันของบุรุษต่ำทราม ผู้มีตระกูลต่ำ เช่นคนจัณฑาล ช่างจักสาน พราน ช่างรถและคนเทขยะเป็นต้น ซึ่งมีทรัพย์ตั้งแสนโกฏิก็ดี อยู่บนมหาปราสาท ๗ ชั้นก็ดี แต่เป็นเครื่องบริโภคของสัตว์ผู้ไม่ต่ำทราม (ผู้ประเสริฐ) เพราะบังเกิด เพื่อเป็นเครื่องบริโภคของพระราชามหากษัตริย์ ผู้เป็นอุภโตสุชาติบำเพ็ญจักรวรรดิวัตร ๑๐ ประการบริบูรณ์

จริงอยู่ พระตถาคตมิใช่เป็นเครื่องบริโภคแม้ด้วยความฝันของครูทั้ง ๖ มีปูรณกัสสปเป็นต้น ซึ่งสมมุติกันว่าเป็นสัตว์ต่ำทราม ผู้ไม่ถึงพร้อมด้วยอุปนิสสัย มีทัสสนะอันวิปริต และของสัตว์เหล่าอื่นเห็นปานนั้น แต่เป็นเครื่องบริโภคของเหล่าท่านผู้ถึงพร้อมด้วยอุปนิสสัยผู้สามารถบรรลุพระอรหัต เมื่อจบคาถาแม้ ๔ บท ผู้มีญาณทัสสนะทำลายกิเลส มีท่านพระพาหิยทารุจีริยะเป็นต้น และของพระมหาสาวกทั้งหลายอื่นๆ ผู้เป็นบุตรของตระกูลใหญ่ จริงอยู่ เหล่าสัตว์ผู้ไม่ต่ำทรามเหล่านั้น เมื่อยังทัสสนานุตตริยะ สวนานุตตริยะ และปาริจริยานุตตริยะเป็นต้น ให้สำเร็จ ชื่อว่าบริโภคใช้สอยพระตถาคต. รัตนะที่เสมอด้วยพระตถาคต แม้เพราะอรรถว่าเป็นเครื่องบริโภคของชนชั้นสูง ย่อมไม่มี ด้วยประการฉะนี้

พระรัตนตรัยเหนือกว่าจักรรัตนะของเจ้าจักรพรรดิ
ในด้าน "ให้เกิดความยินดี" (รติชนนฏฺเฐน)

พระเจ้าจักรพรรดิทรงเห็นจักรรัตนะแม้นั้นแล้ว ก็ทรงดีพระราชหฤทัย จักรรัตนะนั้น นำความยินดีมาให้แก่พระราชาอย่างนี้แล

อีกอย่างหนึ่ง พระเจ้าจักรพรรดิ ทรงจับพระสุวรรณภิงคารด้วยพระหัตถ์ซ้าย ทรงประพรมด้วยพระหัตถ์ขวา มีพระราชโองการว่า จักรรัตนะจงดำเนินไป จักรรัตนะจงมีชัยชนะ แต่นั้นจักรรัตนะก็เปล่งเสียงไพเราะดุจดังดนตรีเครื่อง ๕ เหาะไปทิศบูรพา. พระเจ้าจักรพรรดิทรงยกจตุรงคเสนาแผ่กว้างประมาณ ๑๒ โยชน์ติดตามไป ด้วยอานุภาพของจักรรัตนะ ไม่สูงนัก ไม่ต่ำนัก ภาคพื้นดินอย่างต่ำแค่ต้นไม้สูง อย่างสูงแค่ต้นไม้ต่ำ ทรงรับเครื่องบรรณาการจากมือของพวกที่ถือบรรณาการมีดอกไม้ ผลไม้และหน่อไม้ในต้นไม้เป็นต้นถวาย ฝ่ายพระราชา ที่เคยเป็นปฏิปักษ์ที่มาเฝ้าด้วยความเคารพนบนอบอย่างยิ่งว่า ขอเชิญเสด็จมาเถิดพระมหาราชเจ้าก็ทรงอนุศาสน์สั่งสอนโดยนัยว่า ไม่ควรฆ่าสัตว์มีชีวิตดังนี้เป็นต้นจึงเสด็จไป. ก็ในที่ใด พระราชามีพระราชประสงค์จะเสวยหรือประสงค์จะบรรทมกลางวัน ในที่นั้น จักรรัตนะก็จะลงจากอากาศ แล้วหยุดอยู่เหมือนเพลาหัก ณ พื้นดินที่ราบเรียบ เหมาะแก่กิจทุกอย่างมีกิจเกี่ยวกับน้ำเป็นต้น เมื่อพระราชาเกิดจิตคิดจะเสด็จไปอีก จักรรัตนะก็กระทำเสียงโดยนัยก่อนนั่นแลจึงแล่นไป.

ฝ่ายบริษัท[ขบวนทัพ]ขนาด ๒ โยชน์ ได้ยินเสียงนั้น ก็พากันเหาะไป. จักรรัตนะลงสู่มหาสมุทรทิศบูรพาโดยลำดับ เมื่อจักรรัตนะนั้นลงสมุทรน้ำก็หดตัวไปประมาณโยชน์หนึ่ง หยุดนิ่งเหมือนทำความ

จงรักภักดี. มหาชนก็ถือรัตนะทั้ง ๗ ตามความต้องการ พระราชาทรงจับสุวรรณภิงคารอีก ทรงประพรมด้วยน้ำว่า ราชกิจของเราดำเนินตั้งต้นแต่นี้ไปแล้วเสด็จกลับ. กองทัพอยู่ข้างหน้า จักรรัตนะอยู่ข้างหลัง พระราชาอยู่กลาง. น้ำเข้าเต็มที่ตลอดสถานที่จักรรัตนะ ถอนตัวไป. จักรรัตนะก็ไปในสมุทรด้านทิศทักษิณ ทิศปัจฉิมและทิศอุดร โดยอุบายนี้นี่แล. จักรรัตนะตระเวนไปตลอดทิศอย่างนี้แล้วก็ขึ้นสู่อากาศประมาณ ๓๐๐ โยชน์. พระราชาประทับยืนบนจักรรัตนะนั้น ทรงพิชิตชัยชนะด้วยอานุภาพจักรรัตนะ ทรงตรวจดูจักรวาลหนึ่ง ซึ่งประดับด้วยทวีปใหญ่ ๔ ทวีปและทวีปน้อย ๒,๐๐๐ ทวีป เหมือนสวนบัวบุณฑริกที่บานเต็มที่แล้วอย่างนี้ คือ บุพพวิเทหทวีป ประดับด้วยทวีปน้อย ๕๐๐ ทวีป มีปริมณฑล ๗,๐๐๐ โยชน์ อุตตรกุรุทวีปก็เหมือนกัน มีปริมณฑล ๘,๐๐๐ โยชน์ อปรโคยานทวีป มีปริมณฑล ๗,๐๐๐ โยชน์เหมือนกัน และชมพูทวีป มีปริมณฑล ๑,๐๐๐ โยชน์. พระเจ้าจักรพรรดิพระองค์นั้น กำลังทรงตรวจดูอย่างนี้ ก็ทรงเกิดความยินดีมิใช่น้อยเลย จักรรัตนะนั้นให้เกิดความยินดีแก่พระราชา แม้ด้วยอาการอย่างนี้

อย่างไรก็ตาม แม้จักรรัตนะจะก่อให้เกิดความยินดีแก่พระเจ้าพรรดิก็ตาม แต่ก็ไม่สามารถเทียบกับพุทธรัตนะเป็นต้นได้

จริงอยู่ ความยินดีในจักรวรรดิที่รัตนะแม้ทุกอย่างมีจักรรัตนะเป็นต้นทำให้เกิด ก็ไม่เข้าถึงการนับบ้าง เสี้ยวบ้าง ส่วนของเสี้ยวบ้าง ของความยินดีที่เป็นทิพย์อันใด พระตถาคตทรงทำให้เกิดความยินดีในปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน และปัญจมฌาน ความยินดีในอากาสานัญจายตนฌาน วิญญาณัญจายตนฌาน อากิญจัญญายตนฌาน

และเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน ความยินดีในโสดาปัตติมรรค ความยินดีในโสดาปัตติผล และสกทาคามิมรรค สกทาคามิผล อนาคามิมรรค อนาคามิผล อรหัตมรรค และอรหัตผลแก่เทวดาและมนุษย์นับจำนวนไม่ได้ผู้รับสนองพระโอวาทของพระองค์ที่ยิ่งกว่า ประณีตกว่า ความยินดีแม้อันนั้น จักรรัตนะเสมอด้วยพระตถาคต แม้เพราะอรรถว่า ให้เกิดความยินดี ย่อมไม่มี ด้วยประการฉะนี้แล

สรุปว่า ความที่พระพุทธเจ้าเป็นต้น ไม่มีอะไรเทียบได้ โดยพระคุณนั้น ๆ กับรัตนะทุกอย่างที่มีในโลกนี้ โลกอื่น หรือในสวรรค์ แม้อันนี้ก็ชื่อว่าเป็นรัตนะอันประณีตในพระพุทธเจ้าเป็นต้นนั่นแล

สวิญญาณก/อวิญญาณกรัตนะ

บรรดาจักรวรรติรัตนะและธาตุรัตนะเหล่านั้น ในคัมภีร์ปรมัตถโชติกา อรรถกถาขุททกนิกาย จัดเป็น ๒ กลุ่มใหญ่ ดังนี้

๑. **สวิญญาณกรัตนะ** รัตนะที่มีวิญญาณครอง ได้แก่ หัตถีรัตนะ (ช้างแก้ว) อัสสรัตนะ (ม้าแก้ว), อิตถีรัตนะ (หญิงแก้ว), คหปติรัตนะ (คหบดีแก้ว), ปริณายกรัตนะ (ปริณายกแก้ว)

๒. **อวิญญาณกรัตนะ** รัตนะที่ไม่มีวิญญาณครอง อันได้แก่ จักรรัตนะ (จักรแก้ว) และมณีรัตนะ (แก้วมณี) มุตตา (แก้วมุกดา), มณิ (แก้วมณี), เวฬุริยะ (แก้วไพฑูรย์), ปวาฬะ (แก้วประพาฬ), โลหิตังคะ (แก้วทับทิม), มสารคัลละ (แก้วเพชรตาแมว), สังขะ (สังข์), สิลา (พลอย), รชตะ (เงิน), ชาตรูปะ (ทอง), วชิระ (เพชร)

บรรดารัตนะ ๒ นั้น สวิญญาณกรัตนะเป็นเลิศกว่าอวิญญาณกรัตนะ เพราะรัตนะมีทอง เงิน แก้วมณี เป็นต้นถูกนำเข้าไปใช้เป็นเครื่องประดับของหัตถีรัตนะเป็นต้นที่เป็นสวิญญาณกรัตนะ

ประเภทของสวิญญาณกรัตนะ

สวิญญาณกรัตนะมี ๒ กลุ่ม คือ

๑. ติรัจฉานรัตนะ (รัตนะที่เป็นสัตว์เดียรัจฉาน)

๒. มนุษย์รัตนะ (รัตนะที่เป็นมนุษย์)

บรรดาสวิญญาณกรัตนะ ๒ อย่างนั้น รัตนะที่เป็นมนุษย์เป็นเลิศ เพราะรัตนะที่เป็นสัตว์เดียรัจฉาน ย่อมเป็นพาหนะของรัตนะที่เป็นมนุษย์.

มนุษย์รัตนะ มี ๒ คือ

๑. อิตถีรัตนะ (รัตนะที่เป็นสตรี, หญิงแก้ว)

๒. บุรุษรัตนะ (รัตนะที่เป็นบุรุษ, บุรุษแก้ว)

บรรดามนุษย์รัตนะ บุรุษรัตนะเป็นเลิศ เพราะอิตถีรัตนะต้องเป็นปริจาริกา (หญิงรับใช้) ของบุรุษรัตนะ

บุรุษรัตนะ มี ๒ คือ

๑. อาคาริกรัตนะ (รัตนะที่เป็นฆราวาส)

๒. อนคาริกรัตนะ (รัตนะที่เป็นบรรพชิต)

บรรดาบุรุษรัตนะ อนคาริกรัตนะเป็นเลิศ เพราะในอาคาริกรัตนะ แม้พระเจ้าจักรพรรดิถึงจะเป็นเลิศก็ยังต้องไหว้อนคาริกรัตนะผู้กอปรด้วยคุณมีศีลเป็นต้นด้วยเบญจางคประดิษฐ์ บำรุงนั่งใกล้ ประสบสมบัติที่เป็นทิพย์และมนุษย์ บรรลุนิพพานสมบัติในที่สุด

อนคาริกรัตนะมี ๒ คือ

๑. อริยรัตนะ (รัตนะที่เป็นอริยะ, บรรพชิตที่เป็นอรหันต์)

๒. ปุถุชนรัตนะ (รัตนะที่เป็นปุถุชน, บรรพชิตที่เป็นปุถุชน)

อริยรัตนะ มี ๒ คือ

๑. เสขรัตนะ (รัตนะที่เป็นเสขะบุคคล, พระอริยบุคคล ๗)

๒. อเสขรัตนะ (รัตนะที่เป็นอเสขบุคคล, พระอรหันต์)

อเสขรัตนะ มี ๒ คือ

๑. สุกขวิปัสสกรัตนะ (รัตนะที่เป็นสุกขวิปัสสกบุคคล)

๒. สมถยานิกรัตนะ (รัตนะที่เป็นสมถยานิกบุคคล)

สมถยานิกรัตนะ มี ๒ คือ

๑. สาวกปารมิปัตตรัตนะ (รัตนะของผู้ที่บรรลุสาวกบารมี)

๒. สาวกปารมิอปัตตรัตนะ (รัตนะของผู้ที่ไม่บรรลุสาวกบารมี)

บรรดาสมถยานิกรัตนะทั้งสองนั้น สมถยานิกรัตนะที่บรรลุสาวกบารมีกล่าวกันว่าเป็นเลิศเพราะมีคุณมาก ปัจเจกพุทธรัตนะกล่าวกันว่าเป็นเลิศแม้กว่าสาวกปารมิปัตตรัตนะเพราะมีคุณมาก. พระสาวกหลายร้อยแม้เช่นท่านพระสารีบุตร ท่านพระโมคคัลลานะก็ไม่ถึงแม้ส่วนร้อยแห่งคุณทั้งหลายของพระปัจเจกพุทธเจ้าองค์เดียว

สัมมาสัมพุทธรัตนะเป็นเลิศกว่าปัจเจกพุทธรัตนะ

สัมมาสัมพุทธรัตนะ กล่าวกันว่าเป็นเลิศแม้กว่าปัจเจกพุทธรัตนะเพราะมีคุณมาก. ก็หากพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายนั่งขัดสมาธิ เบียดกันทั่วทั้งชมพูทวีป ก็ไม่เท่าเสี้ยว ไม่เท่าส่วนเสี้ยวแห่งพระคุณของพระสัมมา

สัมพุทธเจ้าพระองค์เดียว สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ใน อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต ๒๑/๓๔/๔๔ ว่า **ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายไม่มีเท้า หรือ...พระตถาคตกล่าวกันว่าเป็นเลิศแห่งสัตว์เหล่านั้น** ดังนี้เป็นต้น รัตนะที่เสมอด้วยพระตถาคตไม่มีเลย โดยปริยายบางอย่าง ดังนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัส ไว้ในรัตนสูตรว่า **น โน สมํ อตฺถิ ตถาคเตน** (รัตนะที่เสมอด้วยตถาคตไม่มีเลย)

พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงตรัสความที่พระพุทธรัตนะ อันรัตนะอื่นๆ เปรียบเทียบไม่ได้ เพื่อระงับอุปัททวะที่เกิดแก่ชาวเมืองเวสาลี ไม่ทรงอาศัยชาติ ไม่ทรงอาศัยโคตร ไม่ทรงอาศัยความเป็นกุลบุตร ไม่ทรงอาศัยความเป็นผู้มีวรรณะงามเป็นต้น หากแต่ทรงอาศัยความที่พุทธรัตนะ ไม่มีอะไรเทียมได้ด้วยคุณทั้งหลายมีศีลขันธ์และสมาธิขันธ์เป็นต้น ในโลกที่มีอเวจีเป็นต้น มีภวัคคพรหมเป็นที่สุด จึงทรงประกอบสัจจวาจาว่า "แม้อันนี้ก็เป็นรัตนะอันประณีตในพระพุทธเจ้า ด้วยคำสัตย์นี้ ขอความ สุขสวัสดีจงมี (อิทมฺปิ พุทฺเธ รตนํ ปณีตํ เอเตน สจฺเจน สุวตฺถิ โหตุ)

จบคำพรรณนาพระรัตนตรัย
เพียงเท่านี้แล

ไตรสรณคมน์

การถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ หรือการถึงสรณะ เรียกว่า สรณ-คมน์ หรือไตรสรณคมน์ (บางครั้งเรียกว่า ไตรสรณาคมน์)

ไตรสรณคมน์ แยกเป็น ๓ บท คือ **ไตร + สรณ + คมน์** คำว่า "**ไตร**" หมายถึงรัตนะหรือวัตถุ ๓ คือ พระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ รัตนะหรือวัตถุ ๓ ดังกล่าวนี้เป็น สรณะ จึงรวมเรียกว่า "**สรณตรัย**" หรือ "**ไตรสรณะ**" แปลว่า ๓ ที่พึ่ง หรือ ๓ สรณะ และสรณะ ๓ นี้เป็นวิถีทางเบื้องต้นของผู้แสดงตนเป็นพุทธศาสนิกจำต้องถึงก่อน เปรียบดังต้นทางหรือประตูเข้าบ้าน เพราะท่านว่า **สรณตรัย** เป็น "**สาสโนตรณะ**" หรือ "**สาสนาวตรณะ**" คืออุบายวิธีสำหรับเทวดาและมนุษย์ จะพึงเข้าสู่พระพุทธศาสนา ไม่ว่าจะด้วยการบรรพชาเป็นบรรพชิต หรือแสดงตนเป็นอุบาสกและอุบาสิกาต้องถึงพระรัตนตรัยก่อน การถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์เป็นสรณะ เรียกว่า "สรณคมน์" หรือ "ไตรสรณคมน์"

ไตรสรณคมน์นี้ ในพระไตรปิฎก จัดไว้เป็นบทแรกในคัมภีร์ขุททกปาฐะ เพราะเป็นธรรมที่เป็นทางนำไปสู่ความเป็นพุทธบริษัทที่แท้จริงในพระพุทธศาสนาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ดังที่พระองค์ตรัสถึงคุณสมบัติของอุบาสกอุบาสิกา ในมหาสูตร อังคุตตรนิกายว่า

ยโต จ โข มหานาม อุปาสโก

พุทฺธํ สรณํ คโต โหติ

ธมฺมํ สรณํ คโต โหติ

สงฺฆํ สรณํ คโต โหติ

เอตฺตาวตา โข นาม อุปาสโก

ดูก่อนมหานาม ก็เพราะอุบาสก

เป็นผู้ถึงพระพุทธเจ้าว่าเป็นสรณะ

เป็นผู้ถึงพระธรรมว่าเป็นสรณะ

เป็นผู้ถึงพระสงฆ์ว่าเป็นสรณะ

ด้วยประการที่กล่าวมานี้แล จึงชื่อว่า อุบาสก

อุบาสกแก้ว

ปญฺจหิ ภิกฺขเว ธมฺเมหิ สมนฺนาคโต อุปาสโก อุปาสกรตนญฺจ โหติ อุปาสกปทุมญฺจ อุปาสกปุณฺฑรีกญฺจ. กตเมหิ ปญฺจหิ ? สทฺโธ โหติ, สีลวา โหติ, อโกตูหลมงฺคลิโก โหติ, กมฺมํ ปจฺเจติ โน มงฺคลํ, น อิโต พหิทฺธา ทกฺขิเณยฺยํ คเวสติ, อิธ จ ปุพฺพการํ กโรติ. อิเมหิ โข ภิกฺขเว ปญฺจหิ ธมฺเมหิ สมนฺนาคโต อุปาสโก อุปาสกรตนญฺจ โหติ อุปาสกปทุมญฺจ อุปาสกปุณฺฑรีกญฺจาติ.

ภิกษุทั้งหลาย อุบาสกประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ เป็นอุบาสกแก้ว เป็นอุบาสกปทุม และเป็นอุบาสกบุณฑริก. ธรรม ๕ ประการ คือ

๑. เป็นผู้มีศรัทธา

๒. เป็นผู้มีศีล

๓. เป็นผู้ไม่ถือมงคลตื่นข่าว เชื่อกรรม ไม่เชื่อมงคล

๔. ไม่แสวงหาผู้รับทักษิณานอกศาสนานี้

๕. ทำอุปการะในศาสนานี้ก่อน

ภิกษุทั้งหลาย อุบาสกประกอบด้วยธรรม ๕ ประการนี้แล เป็นอุบาสกแก้ว เป็นอุบาสกปทุม และเป็นอุบาสกบุณฑริก

ฎีกาทีฆนิกายอธิบายว่า:-

จตุนฺนมฺปิ ปริสานํ รติชนนฏฺเฐน อุปาสโกว รตนํ อุปาสกรตนํ. คุณโสภากิตฺติสทฺทสุคนฺธตาย อุปาสโกว ปทุมํ อุปาสกปทุมํ.

ตถา อุปาสกปุณฺฑรีกํ.

“ชื่อว่า อุบาสกแก้ว เพราะยังบริษัท ๔ ให้เกิดความยินดี

ชื่อว่า อุบาสกปทุม และอุบาสกบุณฑริก เพราะเป็นผู้มีชื่อเสียงหอมฟุ้งขจรขจายไปด้วยคุณงามความดีเป็นต้น”

ผู้ประกาศขอถึงไตรสรณคมน์เป็นคนแรก

เมื่อพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมครั้งแรกแก่ปัญจวัคคีย์ พระอัญญาโกณฑัญญะได้ดวงตาเห็นธรรมเป็นพระโสดาบัน ปัญจวัคคีย์ได้ขอบรรพชา และได้ฟังธรรมในวันต่อ ๆ มา บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ทั้ง ๕ รูป หลังจากนั้น พระพุทธเจ้าได้แสดงธรรมแก่ยสกุลบุตรจนได้ดวงตาเห็นธรรมเป็นพระโสดาบัน และได้บรรพชากับพระพุทธเจ้า

ต่อมา เศรษฐีผู้เป็นบิดาได้ออกตามหายสกุลบุตร ได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ได้ฟังธรรม มีดวงตาเห็นธรรมเป็นพระโสดาบัน ด้วยปัญญาเห็น

แจ้งธรรมเช่นนี้ เศรษฐีจึงมีศรัทธาในพระรัตนตรัยอย่างมั่นคง และได้ประกาศขอถึงพระไตรสรณคมน์ว่า

เอสาหํ ภนฺเต ภควนฺตํ สรณํ คจฺฉามิ ธมฺมญฺจ ภิกฺขุสงฺฆญฺจ อุปาสกํ มํ ภควา ธาเรตุ อชฺชตคฺเค ปาณุเปตํ สรณํ คตํ.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพเจ้านี้ ขอถึงพระผู้มีพระภาคเจ้า พร้อมทั้งพระธรรม และพระสงฆ์เป็นสรณะ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าโปรด ทรงจำข้าพระพุทธเจ้าว่าเป็นอุบาสกผู้ถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ (ที่พึ่งที่ระลึก) ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไปจนตลอดชีวิต

ไตรสรณคมน์ แยกเป็น ๓ บท คือ **ไตร + สรณ + คมน์** คำว่า "ไตร" หมายถึงพระรัตนตรัย คือ พระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ซึ่งได้อธิบายมาแล้วข้างต้น ส่วน ๓ คำนี้ คือ คำว่า **สรณะ** (ที่พึ่งที่ระลึก) คำว่า **คมน์** (การเข้าถึง) และ **สรณคมน์** (การเข้าถึงพระรัตนตรัยว่าเป็นสรณะ) จะได้อธิบายแต่ละบทเป็นลำดับสืบไป

ความหมายคำว่า สรณะ

คำว่า **สรณ** นี้ มีคำพ้องในภาษาสมัยพระเวทอยู่คำหนึ่งว่า **"ศรณ"** แปลว่า คุ้มครอง, รักษา, ที่พัก, ที่อาศัย, เรือน, ที่อยู่ และมีคำสำเนียงพ้องในภาษาตระกูลอารยันซึ่งแปลได้ว่า ซ่อนเร้น, ปกปิด, กำบัง, หุ้มห่อ, และที่พักอาศัย, เหย้าเรือน ซึ่งในภาษาบาลี ก็นำคำว่า "สรณะ" ในความหมายนี้ มาใช้เช่นเดียวกัน เช่นในขุททกนิกายชาดกว่า

ยถา **สรณ**มาทิตฺตํ วารินา ปรินิพฺพุเย
เอวมฺปิ ธีโร สปฺปญฺโญ ปณฺฑิโต กุสโล นโร
ขิปฺปมุปฺปติตํ โสกํ วาโต ตุลํว ธํสเย.

เรือน (ที่พักอาศัย) ถูกไฟไหม้ พึงดับด้วยน้ำ
ฉันใด นรชน ผู้เป็นบัณฑิต เป็นนักปราชญ์ ฉลาด
มีปัญญา พึงรีบขจัดความโศกที่เกิดขึ้นเสีย โดย
ฉับพลัน เหมือนลมพัดนุ่นให้ปลิวไป ฉันนั้น

นอกจากนี้ ยังคงมีคำซึ่งเป็นไวพจน์หรือเป็นคำอธิบายของ "สรณะ" อยู่อีกคือ ตาณ, เลณ, ทีป, ปฏิสฺสรณ, นาถ, อวสฺสย และ ปรายน ซึ่งแปลว่า "**ที่พึ่ง, ที่ยึดเหนี่ยว**" เช่น **เนตํ โข สรณํ เขมํ** (นั่นมิใช่ที่พึ่งอันปลอดภัย) ดังมีข้อความกล่าวไว้ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคว่า

ตํ ปุญฺญํ ตสฺส ปรโลกํ คตสฺส ตายฏฺเฐน ตาณํ,

นิลียนฏฺเฐน เลณํ, ปติฏฺฐานฏฺเฐน ทีโป, อวสฺสยนฏฺเฐน สรณํ อุตฺตมคติวเสน ปรายนญฺจ โหตีติ ทสฺเสติ

"ความว่า บุญความดีของบุคคลที่จะไปสู่โลกหน้านั้น ชื่อว่า เป็นเครื่องต้านทาน เพราะอรรถว่า คุ้มครองรักษา, ชื่อว่า เป็นที่หลีกเร้น เพราะอรรถว่า เป็นที่หลบลี้, ชื่อว่า เป็นที่พึ่ง เพราะอรรถว่า เป็นที่พึ่งอาศัย, ชื่อว่า สรณะ เพราะอรรถว่า เป็นที่พำนักอาศัย, ชื่อว่า มีเบื้องหน้าเป็นที่ไป ย่อมเกิดมีได้ ก็ด้วยอำนาจที่ไปในเบื้องสูง"

จะอย่างไรก็ตาม เกี่ยวกับคำว่า "**สรณะ**" ในคำว่า ไตรสรณคมน์นี้ พระอรรถกถาจารย์ ได้อธิบายความหมายไว้ในคัมภีร์อรรถกถาหลายแห่ง

และในหลายคัมภีร์ ในความหมายว่า **ฆ่า, กำจัด, ทำลาย** แม้ถ้อยคำอธิบายจะแตกต่างกันออกไปบ้าง แต่คงมีใจความคล้ายคลึงกัน ซึ่งแปลความว่า "*พระรัตนตรัย ชื่อว่า สรณะ เพราะย่อมเบียดเบียน คือ ย่อมนำออกโดยไม่มีส่วนเหลือซึ่งภัย คือความหวาดสะดุ้ง ความทุกข์ ความลำบาก ทุคติ ความเศร้าหมองทั้งสิ้น* ด้วยกิริยาที่เข้าถึงซึ่งสรณะนั้นแห่งชนทั้งหลายผู้ถึงซึ่งพระรัตนตรัยว่าเป็นสรณะอย่างแท้จริง

สรณาทีสุ หึสตีติ สรณํ.

สรณคตานํ เตเนว สรณคมเนน ภยํ สนฺนานํ ทุกฺขํ ทุคฺคตึ ปริกิเลสํ หึสติ วิธมติ นีหรติ นิปฺโปเถตีติ อตฺโถ

"ธรรมชาติที่ชื่อว่า สรณะ เพราะเบียดเบียน คือกำจัด ได้แก่นำออก หมายความว่า ปราบปรามภัย ความหวาดสะดุ้ง ความทุกข์ ทุคติ และกิเลสความเศร้าหมองที่มากลุ้มรุม ให้หมดไป"

คัมภีร์ฎีกาได้อธิบายว่า:-

คำว่า **ภัย** ได้แก่ ภัยในวัฏฏะ

คำว่า **หวาดสะดุ้ง** ได้แก่ความหวาดสะดุ้งแห่งจิตและเจตสิก

คำว่า **ทุคติ** และ**ความเศร้าหมอง** ได้แก่ทุกข์ทั้งหมดที่นับเนื่องอยู่ในทุคติภูมิ เพราะความเศร้าหมองในทุคติ เป็นทั้งความเบียดเบียน และการเข้าไปทำให้เกิดความเดือดร้อน

เพราะฉะนั้น ตามคำที่อธิบายมา อาจสรุปได้ว่า คำว่า "**สรณะ**" มีความหมายเป็น ๒ นัย คือ ที่พึ่ง, ที่ยึดเหนี่ยว และกำจัด เข่นฆ่า ทำลายซึ่งภัยคือความกลัว ตลอดจนกำจัด ทำลายทุกข์ ทุคติภพ และกิเลสสิ่งเศร้าหมอง ด้วยเหตุดังกล่าว คัมภีร์ฎีกานั้นได้สรุปความเป็นสรณะของ พุทฺธ ธมฺม สงฺฆ ไว้อย่างชัดเจนว่า

พุทฺธ เป็นสรณะ เพราะย่อมเบียดเบียน คือ กำจัด นำออกซึ่งภัย คือความกลัวของสัตว์ทั้งหลาย ด้วยการที่ยังสัตว์ทั้งหลายให้ประพฤติในทางที่เป็นประโยชน์ เช่น ทรงสอนให้ดำรงอยู่ในศีล เป็นต้น และทรงห้ามเสียจากการกระทำที่ไม่เป็นประโยชน์ เช่น ตรัสให้เห็นโทษของการทำปาณาติบาตว่ามีวิบากชั่ว มีผลชั่วเป็นต้น

ธมฺม คือ มรรค เป็นสรณะ เพราะย่อมเบียดเบียน คือกำจัด นำออกซึ่งภัยคือความกลัวของสัตว์ทั้งหลาย ด้วยการที่ยังสัตว์ทั้งหลายให้ข้ามพ้นจากกันดารคือภพ อนึ่ง ธมฺม คือผลและพระนิพพาน เป็นสรณะ เพราะย่อมเบียดเบียน คือกำจัด นำออกซึ่งภัยของสัตว์ทั้งหลาย ด้วยการให้ความยินดีในธรรม คือ สภาพความดับทุกข์

สงฺฆ เป็นสรณะ เพราะย่อมเบียดเบียน คือกำจัด นำออกซึ่งภัย คือ ความกลัวของสัตว์ทั้งหลาย ด้วยการทำให้สัตว์ทั้งหลายได้เฉพาะซึ่งผลอันไพบูลย์ เพราะพระสงฆ์เป็นทักขิไณยบุคคลผู้ล้ำเลิศยอดเยี่ยม บุคคลหว่านพืช คือ กุศลในสงฆ์แม้ด้วยวัตถุทานมีปริมาณน้อย ก็ยังทายกผู้ให้นั้นให้ได้รับผลอันไพบูลย์

รวมความ **พุทฺธ ธมฺม สงฺฆ** เป็นสรณะ เพราะเบียดเบียน คือนำออกซึ่งภัยของสัตว์ทั้งหลาย ด้วยการยังสัตว์ทั้งหลายให้พ้นจากทุกข์ในวัฏฏสงสาร ทั้งในระดับที่ป้องกันมิให้ตกทุคติอบาย นำไปสู่สุคติ และในระดับที่ออกจากวัฏฏะถึงความดับทุกข์โดยสิ้นเชิง

ถึงตรงนี้ ท่านผู้อ่านคงทราบดีแล้วว่า พระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์นั่นเองเป็นสรณะ และเรียกรวมทั้ง ๓ ว่า **สรณตรัย** หรือ **ไตรสรณะ** แปลว่า สรณะ ๓ หรือ ๓ สรณะนั่นเอง

ความหมายของคำว่า คมน์

คำว่า **คมน์** หรือ **คมนะ** (=คจฺฉามิ) เป็นคำกิริยานาม มีความหมายว่า ไป, ถึง, รู้, เข้าใจ ความหมายเหล่านี้ ล้วนแสดงว่า พุทฺธ ธมฺม สงฺฆ เป็นสรณะที่พึ่งที่ขจัดภัยได้ต่อเมื่อเราได้ศึกษาปฏิบัติพระสัทธรรมด้วยความพากเพียรจนได้รับผลแห่งการปฏิบัติ คือกิเลสสงบระงับไปตามลำดับ สิ้นกิเลสได้เท่าไร ก็สิ้นความสะดุ้งกลัวและความทุกข์ได้เท่านั้น

ความหมายคำว่า สรณคมน์ (ผู้ถึงพระรัตนตรัย)

การถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ ที่เรียกว่า สรณคมน์ หรือไตรสรณคมน์นั้น นอกจากจะถึงทางกายและวาจาแล้ว การถึงนั้นยังต้องประกอบด้วยความจริงใจเป็นสำคัญอีกด้วย สรณคมน์จึงจะอำนวยผล การที่เห็นผู้อื่นกราบไหว้บูชาพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ก็กราบไหว้ตาม แต่จิตใจมิได้เกิดความเลื่อมใสแต่ประการใด ลักษณะเช่นนี้ไม่นับว่าเป็น **สรณคมน์** คือมิใช่เป็นการถือหรือถึงพระรัตนตรัย

แต่เมื่อใดเกิดความคิด (จิตตุปบาท) คือมีจิตคิดนึกเกิดขึ้นด้วยความเลื่อมใสศรัทธามาเอง โดยปราศจากความเคลือบแคลงสงสัยในคุณของพระรัตนตรัย และยึดเหนี่ยวรำลึกถึงเป็นสรณะ จึงนับว่าเป็น **สรณคมณ์** ด้วยเหตุนี้ ท่านพระอรรถกถาจารย์จึงอธิบายไว้ว่า

ตปฺปสาทตคฺครุตาหิ วิหตวิทฺธํสิตกิเลโส,

ตปฺปรายณตาการปฺปวตฺโต จิตฺตุปฺปาโท สรณคมนํ

"ดวงจิตที่เกิดขึ้น ดำเนินไปโดยอาการมีพระรัตนตรัยนั้น เป็นเป้าหมาย เป็นดวงจิตที่ขจัดกิเลสเครื่องเศร้าหมองเสียได้แล้ว **ด้วยความ**

เลื่อมใสในพระรัตนตรัยนั้น ด้วยความเคารพในพระรัตนตรัยนั้น เรียกว่า สรณคมน์ (คือการถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ)”

คำว่า **ปสาทะ** (ด้วยความเลื่อมใส) ที่ท่านกล่าวถึงนี้ ได้แก่ ศรัทธา เช่นที่ท่านกล่าวไว้ว่า **รตนตฺตยาทีสุ ปสาโท สทฺธา นาม** (ความเลื่อมใสในพระรัตนตรัยเป็นต้น เรียกว่า ศรัทธา) ผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสศรัทธาโดยแท้จริงในพระรัตนตรัยดังกล่าวนี้ ชื่อว่าถึงสรณะ หมายความว่า เข้าถึงพระรัตนตรัยนั้นด้วยจิตตุปบาทอันผ่องใสมีประการดังกล่าวแล้ว ด้วยอาการอย่างนี้ว่า “รัตนะ ๓ นี้ จงเป็นสรณะของข้าพเจ้า รัตนะ ๓ นี้ จงเป็นปรายนะ (จุดหมาย) ของข้าพเจ้า ดังนี้”

ดังมีข้อความว่า

> **ตํสมงฺคี สตฺโต ตํ สรณํ คจฺฉติ วุตฺตปฺปกาเรน จิตฺตุปฺปาเทน “เอส เม สรณํ เอส เม ปรายณนฺติ เอวเมตํ อุเปตีติ อตฺโถ**
>
> บุคคลผู้ที่มีกุศลจิตตุปบาทนั้น ก็ย่อมถึงพระรัตนตรัยนั้นว่าเป็น สรณะ หมายความว่า ด้วยจิตตุปบาทอันมีประการตามที่ได้กล่าวมาแล้ว ย่อมเข้าถึงพระรัตนตรัยอย่างนี้ว่า รัตนธรรมนี้เป็นที่พึ่งของข้าพเจ้า รัตนธรรมนี้เป็นจุดหมายของข้าพเจ้า

สรณคมน์ ๒ ประเภท

สรณคมน์ คือ การถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะนั้น จำแนกได้เป็น ๒ ประเภท คือ โลกิยสรณคมน์ (สรณคมน์เป็นโลกิยะ) และโลกุตตรสรณคมน์ (สรณคมน์เป็นโลกุตตระ)

๑. **โลกิยสรณคมน์** คือการถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ โดยมีพระพุทธคุณ พระธรรมคุณ พระสังฆคุณ เป็นอารมณ์ ย่อมสำเร็จด้วยการข่มอุปกิเลส (กิเลสที่ทำให้จิตซึ่งเข้าถึงสรณะขุ่นมัว เศร้าหมองมีโลภะ โทสะ โมหะเป็นต้น) ที่เป็นเหตุขัดขวางการถึงสรณะไว้ได้ โลกิยสรณคมน์มีศรัทธาในพระรัตนตรัยเป็นมูลเป็นประธาน และมีสัมมาทิฏฐิตามอำนาจการหยั่งรู้ที่เป็นโลกิยะ คือ ทิฏฐุชุกรรม (การทำความเห็นให้ตรงในคุณของพระรัตนตรัย) ดังที่คัมภีร์ทีฆนิกายอรรถกถากล่าวว่า

โลกิยํ ปุถุชฺชนานํ สรณคมนุปกฺกิเลสวิกฺขมฺภเนน อารมฺมณโต พุทฺธาทิคุณารมฺมณํ หุตฺวา อิชฺฌติ.

ตํ อตฺถโต พุทฺธาทีสุ วตฺถูสุ สทฺธาปฏิลาโภ สทฺธามูลกา จ สมฺมาทิฏฺฐิ ทสสุ ปุญฺญกิริยวตฺถูสุ ทิฏฺฐุชุกมฺมนฺติ วุจฺจติ.

"โลกิยสรณคมน์ว่าโดยอารมณ์ก็มีคุณของพระพุทธเจ้าเป็นต้นเป็นอารมณ์ จะสำเร็จได้ก็ด้วยการข่มอุปกิเลสเข้าไว้ ด้วยการถึงสรณะของปุถุชนทั้งหลาย โลกิยสรณคมน์นั้น ว่าโดยความแล้วก็ได้แก่ความศรัทธาในวัตถุทั้งหลายมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น และความเห็นชอบที่ได้อาศัยศรัทธานั้นเป็นมูลฐาน ท่านเรียกว่า **ทิฏฐุชุกรรม** คือการทำความเห็นให้ตรงในบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ ประการ"

คัมภีร์สารัตถสมุจจัยตั้งคำถามในส่วนนี้ว่า ถ้าบุคคลโฉดเขลาหารู้จักคุณพระรัตนตรัยไม่ รู้แต่ว่าเขาไหว้พระก็ไหว้บ้าง เขารับสรณคมน์ก็รับบ้าง เมื่อเพื่อนตักเตือนให้ไหว้พระจึงไหว้ จึงรับไตรสรณคมน์ บุคคลที่ไหว้และรับด้วยอาการดังนี้ จะเป็นไตรสรณคมน์ คือการถึงพระรัตนตรัยกล่าวคือพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ หรือไม่

คัมภีร์สารัตถสมุจจัยได้ตอบว่า

“บุคคลผู้โฉดเขลาดังกล่าว เห็นเขาไหว้พระก็ไหว้บ้าง เห็นเขารับไตรสรณคมน์ก็รับบ้าง เขาสอนให้ทำก็ทำตามด้วยความเลื่อมใสศรัทธา ก็ชื่อว่าได้รักษาไตรสรณคมน์ ชื่อว่าทิฏฐุชุกรรม เหตุกระทำการซื่อตรงต่อพระพุทธศาสนา แต่เป็นการรับไตรสรณคมน์ที่ปราศจากปัญญา เป็นกามาวจรกุสลญาณวิปปยุตต์ ได้บุญอยู่แต่ว่าน้อย ดังพุทธวจนะว่า

ตปฺปสาทตคฺครุตาหิ วิหตวิทฺธํสิตกิเลโส,
ตปฺปรายณตาการปฺปวตฺโต จิตฺตุปฺปาโท สรณคมนํ

“ดวงจิตที่เกิดขึ้น ดำเนินไปโดยอาการมีพระรัตนตรัยนั้น เป็นเป้าหมาย เป็นดวงจิตที่ขจัดกิเลสเครื่องเศร้าหมองเสียได้แล้ว ด้วยความเลื่อมใสในพระรัตนตรัยนั้น ด้วยความเคารพในพระรัตนตรัยนั้น เรียกว่าสรณคมน์ (คือการถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ)”

สำหรับองค์ธรรมของโลกิยสรณคมน์ ได้แก่ มหากุศลจิต ๘ ดวง ดังนั้น การเข้าถึงไตรสรณคมน์ในระดับโลกิยะ จึงเข้าถึงได้ด้วยกามาวจรกุศลจิตที่ประกอบด้วยปัญญา (ญาณสัมปยุต) ๔ ดวง และกามาวจรกุศลจิตที่ปราศจากปัญญา (ญาณวิปยุต) ๔ ดวง

วิธีเข้าถึงโลกิยสรณคมน์ ๔ วิธี

ในโลกิยสรณคมน์นี้ พระอรรถกถาจารย์ ได้แสดงวิธีการเข้าถึงไว้ในทีฆนิกาย อรรถกถา ๔ วิธี ดังนี้ คือ

๑. **อัตตสันนยาตสรณคมน์** คือการเข้าถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะด้วยการมอบตนสละตนแด่พระรัตนตรัย เพื่อการถอนออกจากสังสารทุกข์

มีการสมาทานว่า "ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป ข้าพเจ้าขอมอบตน แด่พระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ขอท่านโปรดจำข้าพเจ้าอย่างนี้เถิด" การสมาทานแบบที่ ๑ นี้มีพระเจ้าอชาตศัตรูและเวรัญชพราหมณ์ เป็นตัวอย่าง

๒. **ตัปปรายนสรณคมน์** คือการเข้าถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะด้วยความเป็นผู้มีพระรัตนตรัยเป็นที่ไปในเบื้องหน้า หมายความว่า มีพระรัตนตรัยเป็นหลักนำชีวิต เป็นที่พึ่ง มีการสมาทานว่า "ตั้งแต่นี้เป็นต้นไป ขอท่าน โปรดจำข้าพเจ้าไว้ว่า ข้าพเจ้ามีพระพุทธเจ้า มีพระธรรมคำสอน มีพระอริยสงฆ์เป็นที่ไปในเบื้องหน้า คือเป็นที่พึ่ง ที่ระลึก ขอท่าน โปรดจำข้าพเจ้าอย่างนี้เถิด" การสมาทานแบบที่ ๒ นี้มีอาฬวกยักษ์ เป็นตัวอย่างที่ประกาศด้วยความเลื่อมใสดังนี้ว่า

โสหํเยว จริสฺสามิ คามาคามํ ปุราปุรํ
นมสฺสมาโน สมฺพุทฺธํ ธมฺมสฺส จ สุธมฺมตํ.

ข้าพเจ้านั้นจักเที่ยวไปจากบ้านนั้นสู่บ้านโน้น
จากเมืองนั้นสู่เมืองนี้ นมัสการพระสัมมาสัม
พุทธเจ้าและความเป็นธรรมของพระธรรม.

๓. **สิสสภาวูปคมนสรณคมน์** คือการถึงพระรัตนตรัยด้วยการเข้าไปถวายตนเป็นศิษย์ มีการสมาทานว่า "ตั้งแต่นี้เป็นต้นไป ขอท่านโปรดจำข้าพเจ้าไว้ว่า ข้าพเจ้าเป็นลูกศิษย์ของพระพุทธเจ้า พระธรรม พระอริยสงฆ์" แบบที่ ๓ นี้มีพระมหากัสสปะเป็นตัวอย่างว่า

สตฺถารญฺจ วตาหํ ปสฺสามิ ภควนฺตเมว ปสฺสามิ.

สุคตญฺจ วตาหํ ปสฺสามิ ภควนฺตเมว ปสฺสามิ.

สมฺมาสมฺพุทฺธญฺจ ปสฺสามิ ภควนฺตเมว ปสฺสามิ.

ดีแท้ ข้าพระองค์ได้เห็นพระบรมครู
ได้เห็นสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า

ดีแท้ ข้าพระองค์ได้เห็นพระบรมศรีสุคต
ได้เห็นพระองค์ผู้ทรงสิริโสภาคย์

ดีแท้ ข้าพระองค์ได้เห็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
ได้เห็นพระองค์ผู้ทรงแจกจ่ายซึ่งพระธรรมรัตนะ

๔. **ปาณิปาตสรณคมน์** คือการถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ ด้วยการทำความเคารพนบนอบอย่างยิ่งในพระพุทธเจ้า พระธรรม พระอริยสงฆ์อย่างนี้ว่า "ตั้งแต่นี้เป็นต้นไป ขอท่าน โปรดจำข้าพเจ้าไว้ว่า ข้าพเจ้าขอน้อมทำการกราบไหว้ การลุกรับ ทำอัญชลี สามีจิกรรม (กรรมที่สมควร มีการถวายน้ำดื่ม และพัดวี เป็นต้น) แก่พระพุทธเจ้า พระธรรม พระอริยสงฆ์เท่านั้น (ไม่ทำแก่นักบวชนอกพระศาสนา)

การสมาทานแบบที่ ๔ นี้ มีพรหมายุพราหมณ์ เป็นตัวอย่าง ที่น้อมศีรษะแทบพระยุคลบาทแห่งสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า จุมพิตพระบาท ใช้มือทั้งสองนวดฟั้นพระบาท และประกาศชื่อตนอย่างนี้ว่า

พฺรหฺมายุ อหํ โภ โคตม พฺราหฺมโณ

พฺรหฺมายุ อหํ โภ โคตม พฺราหฺมโณ

ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ข้าพระองค์เป็นพราหมณ์ ชื่อพรหมายุ

ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ข้าพระองค์เป็นพราหมณ์ ชื่อพรหมายุ

ฎีกาได้อธิบายเพิ่มเติมว่า:-

การเข้าถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะนั้น มิใช่เฉพาะต่อเมื่อกล่าววาจาว่า พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ, ธมฺมํ สรณํ คจฺฉามิ, สงฺฆํ สรณํ คจฺฉามิ หรือแสดงออกทางกาย มีการน้อมนมัสการกราบเบญจางคประดิษฐ์ เป็นต้น แล้วจึงจะเป็นการถึงไตรสรณคมน์ แท้ที่จริง อยู่ที่จิตมีศรัทธาปสาทะเลื่อมใสในพระรัตนตรัยอย่างมั่นคงแท้จริง เมื่อมีศรัทธาเป็นมูล เชื่อถือว่าพระรัตนตรัยประเสริฐ โดยปราศจากความลังเลสงสัย ทั้งมีปัญญาเป็นสัมมาทิฏฐิเห็นแจ้งประจักษ์ว่า พระรัตนตรัยประเสริฐเลิศ เช่นนี้จึงเป็นการถึงโลกิยสรณคมน์โดยสมบูรณ์ และกิริยาที่ถือในโลกิยสรณคมน์นี้ นับเข้าในบุญกิริยาวัตถุข้อที่ ๑๐ คือ ทิฏฐุชุกรรม (ทำความเห็นให้ตรง)

หมายเหตุ การกล่าวคำถึงสรณคมน์ในทุกๆ เช้าก่อนสมาทานศีลมุ่งหมายเอาเฉพาะโลกิยสรณคมน์เท่านั้น ส่วนโลกุตตรสรณคมน์ ไม่ต้องกล่าวคำถึง เพราะเมื่ออริยมรรคเกิดขึ้นก็ถือว่าเป็นอันสำเร็จ

ตัวอย่างผู้ถึงไตรสรณคมน์ด้วยอาการหลายอย่าง

การเข้าถึงพระรัตนตรัยทั้ง ๔ ลักษณะ คือการมอบตนแด่พระรัตนตรัย การเข้าถึงพระรัตนตรัยเป็นเบื้องหน้า การมอบตนเป็นศิษย์แด่พระรัตนตรัย และการทำความเคารพยิ่งในพระรัตนตรัย ทั้ง ๔ อย่างนี้ จะกล่าวเฉพาะข้อใดข้อหนึ่งต่อหน้าพระภิกษุ หรือหน้าหิ้งบูชาพระก็ได้ ย่อมชื่อว่าได้ถือเอาสรณะแล้ว แต่บางท่านอาจถึงด้วยอาการหลายอย่างก็มี เช่น

พระเจ้าพิมพิสาร พระราชาแห่งแคว้นมคธ พระราชบิดาของพระเจ้าอชาตศัตรู ปรากฏว่า ในปีแรกที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสรู้ และเสด็จไปโปรดชฎิล ๓ พี่น้องมีท่านปุราณกัสสปะ เป็นต้น แล้วเสด็จมาประทับ ณ อุทยานลัฏฐิวันทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของพระนครราชคฤห์ พระเจ้าพิมพิสารเสด็จไปเฝ้าพร้อมด้วยพราหมณ์ และคหบดีชาวแคว้นมคธ ๑๒ นหุต (๑๒ หมื่น) แล้วพระพุทธเจ้าทรงแสดงพระธรรมเทศนา พระเจ้าพิมพิสารพร้อมด้วยพราหมณ์และคหบดี ๑๑ นหุต ได้ธรรมจักษุบรรลุโสดาปัตติมรรคญาณ พระเจ้าพิมพิสารตรัสปฏิญญาด้วยพระวาจาว่า

เอสาหํ ภนฺเต ภควนฺตํ สรณํ คจฺฉามิ

ธมฺมญฺจ ภิกฺขุสงฺฆญฺจ อุปาสกํ มํ ธาเรตุ

อชฺชตคฺเค ปาณุเปตํ สรณํ คตํ

ส่วนพราหมณ์และคหบดีอีก ๑ นหุต ประกาศตนดำรงอยู่ในสรณะ ๓ ความจริง สรณคมน์ของพระเจ้าพิมพิสารนั้น สำเร็จด้วยมรรคปฏิเวธคือการบรรลุอริยมรรคแล้ว แต่ที่พระเจ้าพิมพิสารตรัสปฏิญญาอีกดังนี้ด้วยมีพระราชประสงค์ทรงทำ **อัตตสันนิยาตนะ** คือถึงด้วยการมอบกายถวายชีวิต และทรงทำ **ปาณิปาตคมนะ** คือถึงด้วยการแสดงความเคารพนบนอบเป็นอย่างยิ่ง ให้ปรากฏแก่คนทั้งหลายอื่นด้วย และท่านธนิยะก็เช่นกัน แม้ถึงสรณคมน์ด้วยมรรคปฏิเวธแล้ว ก็ยังทำการถึงด้วยอัตตสันนิยาตนะ, ด้วยปาณิปาตนะ, ด้วยสิสสภาวูปคมนะ และด้วยสมาทานอีก เพราะฉะนั้น สรณคมน์ อาจถึงด้วยอาการหลายอย่างก็ได้

๒. **โลกุตตรสรณคมน์** คือการเข้าถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะโดยมีพระนิพพานเป็นอารมณ์ในขณะแห่งมรรคของท่านผู้เห็นอริยสัจ

ทั้ง ๔ ทำให้ตัดขาดอุปกิเลสที่เป็นเหตุขัดขวางการเข้าถึงสรณะได้อย่างเด็ดขาด (สมุจเฉทปหาน) ดังที่คัมภีร์ทีฆนิกายอรรถกถากล่าวว่า

> **โลกุตฺตรํ ทิฏฺฐสจฺจานํ มคฺคกฺขเณ สรณคมนุปกฺ-กิเลสสมุจฺเฉเทน อารมฺมณโต นิพฺพานารมฺมณํ หุตฺวา กิจฺจโต สกเลปิ รตนตฺตเย อิชฺฌติ.**
>
> โลกุตตรสรณคมน์ ว่าโดยอารมณ์ก็มีพระนิพพานเป็นอารมณ์ ว่าโดยกิจก็ย่อมสำเร็จในพระรัตนตรัยทั้งสิ้นได้ ก็ด้วยการตัดอุปกิเลสได้เด็ดขาด โดยการเข้าถึงสรณะในขณะแห่งมรรคของเหล่าพระอริยบุคคลผู้ที่เห็นอริยสัจ ๔ แล้ว

โลกุตตรสรณคมน์นี้มีปัญญาเป็นประธาน ในขณะแห่งมรรคญาณซึ่งมีพระนิพพานเป็นอารมณ์ รู้แจ้งแทงตลอดในอริยสัจจ์ ๔ คือ ทุกข์ เหตุแห่งทุกข์ ความดับทุกข์ และทางให้ถึงความดับทุกข์ ฉะนั้น โลกุตตรกุศลจิต ๔ ดวง คือโสดาปัตติมรรคจิต สกทาคามิมรรคจิต อนาคามิมรรคจิต อรหัตมรรคจิต จึงเป็นกุศลจิตฝ่ายโลกุตตรสรณคมน์

สรุปว่า:-

โลกิยสรณคมน์นั้น ก็คือการถึงพระรัตนตรัยแบบวัฏฏคามินีกุศล ได้แก่กุศลที่พาให้เวียนว่ายตายเกิดอยู่นั่นเอง เพราะการถึงสรณคมน์ แบบโลกีย์นั้น ยังมีความเศร้าหมองเจือปนอยู่อย่างมากมาย เช่น ขอถึงพระรัตนตรัยด้วยมุ่งหวังสมบัติทางโลก ซึ่งไม่เหมือนกับการถึงสรณคมน์แบบโลกุตตระ เพราะการถึงนั้นเป็นการถึงแบบตัดสรรพกิเลสได้อย่างเด็ดขาดด้วยสมุจเฉทปหาน เพราะการถึงของพระอริยบุคคลมีพระโสดา

ปัตติมรรคเป็นต้น และพระอรหัตมรรคเป็นที่สุดนั้น ท่านจัดเป็นวิวัฏฏคามินีกุศล เป็นกุศลที่สามารถคลายออกจากวัฏฏะได้นั่นเอง

แต่หากผู้เข้าถึงโลกิยสรณคมน์นั้น มอบกายถวายชีวิตแล้ว เข้าเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐาน พยายามใช้สติ ปัญญากำหนดธรรมที่เป็นภูมิของปัญญา ก็นับว่าใกล้กับความเป็นจริงกับโลกุตตรสรณคมน์ แต่ถ้าการกำหนดนั้นยังไม่ทัน ไม่รู้เท่าทันสภาพความเป็นจริงที่กำลังปรากฏ สรณคมน์ก็อาจกลับกลอกหลังจากเลิกเจริญกรรมฐานแล้วอีกก็ได้ แต่ถ้าพยายามใช้สติปัญญากำหนดไปโดยติดต่อ จนสามารถทำลายสันตติคือความสืบต่อของรูปนามออกจากกันได้ก็ดี หรือสามารถกำหนดรู้อิริยาบถไม่ว่าจะเป็นอิริยาบถใหญ่หรืออิริยาบถย่อย ก็สามารถรู้เท่าทันจนอิริยาบถไม่อาจจะปิดบังทุกข์ได้ก็ดี หรือสามารถแยกฆนสัญญา คือ ความเป็นกลุ่มก้อนของรูปนามออกจากกันได้ก็ดี วิธีการเข้าถึงพระรัตนตรัยแบบที่ว่านี้แม้จะเป็นการเข้าถึงแบบโลกีย์ก็ตาม ก็สามารถจะทำให้ผู้เข้าถึงกลับกลอกได้ยาก เพราะตนมาถึงธรรมด้วยการปลูกภาวนามยปัญญาให้เกิดขึ้นได้นั่นเอง อันนี้แล จึงเป็นต้นทางให้เกิดวิสุทธิธรรมมีทิฏฐิวิสุทธิ เป็นต้น จนกระทั่งถึงญาณทัสสนะวิสุทธิเป็นที่สุด

ความเศร้าหมองแห่งไตรสรณคมน์

ในสรณคมน์ทั้งสองอย่างนั้น การถือไตรสรณคมน์ที่เป็นโลกิยะอาจเศร้าหมองและมีผลน้อย แต่ไม่ถึงกับขาด สาเหตุที่ทำให้การถึงพระไตรสรณคมน์เศร้าหมองและมีผลน้อยนั้น ตามที่ปรากฏในอรรถกาสามัญญผลสูตรมีอยู่ ๓ อย่าง คือ **อวิชชา วิจิกิจฉา** และ**มิจฉาทิฏฐิ**

๑. อวิชชา การถือไตรสรณคมน์โดยปราศจากปัญญา มิได้ศึกษาให้รู้ ให้เข้าใจในลักษณะของพระรัตนตรัย คือไม่รู้ว่าพระรัตนตรัยมีคุณ

ประโยชน์แก่พุทธบริษัท แก่ประชาชนชาวโลกอย่างไร และพระรัตนตรัยช่วยชาวพุทธให้ได้รับความสุขอย่างไร เมื่อไม่รู้ก็เป็นให้ปฏิบัติผิด เช่น

ก. ถ้าไม่รู้จักพระพุทธเจ้าว่าคือใคร มีความสำคัญอย่างไร ได้ตรัสรู้ธรรมที่ดีเลิศอย่างไร ได้ฝากมรดกอะไรไว้กับโลก ก็เป็นเหตุให้ผู้นั้นเข้าใจผิดว่า การถือพระพุทธศาสนาไม่มีความหมายอะไรเลย จะถือก็ได้ไม่ถือก็ได้ จึงเป็นเหตุให้ผู้นั้นขาดความเคารพ ขาดคารวะในพระพุทธเจ้าได้ เมื่อขาดความเคารพคารวะเช่นนี้ พระรัตนตรัยของผู้นั้นก็เศร้าหมอง

ข. ถ้าไม่รู้จักพระธรรมคือคำสอนของพระพุทธเจ้า ได้แก่ พระสูตร พระวินัย พระอภิธรรม ก็จะทำให้ผู้นั้น ไม่สนใจใคร่ต่อปริยัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธ เป็นเหตุให้ขาดจากศีล สมาธิ ปัญญา เมื่อไม่มีศีล ไม่มีสมาธิ ไม่มีปัญญาแล้ว ผู้นั้นก็ไม่กลัวบาป แล้วก็จะลงความเห็นเอาง่ายๆ ว่า บุญ บาป นรก สวรรค์ มรรค ผล นิพพาน ไม่มี เป็นเหตุให้ดูหมิ่น ดูถูกเหยียดหยาม ลบหลู่กล่าวตู่คำสอนของพระพุทธเจ้าได้โดยง่าย ทั้งนี้ก็เพราะมีอวิชชาห่อหุ้ม ปกปิดดวงจิตให้มืดมิด ไม่รู้ผิดรู้ชอบได้

ค. พระสงฆ์สาวกของพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นผู้ประพฤติ ปฏิบัติชอบ มีแต่รักษาพระธรรมวินัย รักษาพระพุทธศาสนา มุ่งสอนประชาชนอยู่เย็นเป็นสุขต่างโดยสมมุติสงฆ์ ปรมัตถสงฆ์ อริยสงฆ์ ล้วนแต่เป็นผู้ทรงศีลทรงธรรม ตั้งอยู่ในพุทธบัญญัติอย่างเคร่งครัด เป็นเนื้อนาบุญของชาวโลก หาเนื้อนาบุญอื่นยิ่งกว่าไม่มี เมื่ออวิชชาเข้าห่อหุ้มใจของผู้ใดแล้ว ผู้นั้นจะไม่รู้จักคุณของพระสงฆ์เลย เมื่อไม่รู้จักพระสงฆ์ก็เป็นเหตุให้เกิดการลบหลู่ดูหมิ่น ก่อความเดือดร้อนปั่นป่วนให้เกิดขึ้นแก่คณะสงฆ์ได้โดยง่าย และอาจยุยงส่งเสริมให้พระสงฆ์แตกแยกกัน เป็นหมู่ เป็นพวก จนถึงขั้นแยกอุโบสถสังฆกรรมเป็นต้น จัดเป็นสังฆเภท จัดเป็นอนันตริยกรรม เป็นกรรมอันหนักในทางพระพุทธศาสนา จนถึงกับห้ามมรรค ผล นิพพาน

๒. วิจิกิจฉา ได้แก่ ความสงสัยลังเลใจ

สังสยลักษณะ คือมีความสงสัยลังเลใจเป็นลักษณะ เป็นการถือไตรสรณคมน์โดยความเคลือบแคลงสงสัย เช่น สงสัยว่า พระพุทธเจ้ามีจริงหรือไม่หนอหรือไม่มีจริง พระรัตนตรัยจะเป็นสรณะที่พึ่งได้จริงหรือจะมีบุญแก่ผู้นับถือได้จริงหรือ เป็นต้น

การตัดสินใจไม่ได้ว่าจะจริงหรือไม่จริง พระพุทธองค์ทรงเปรียบไว้ว่า เหมือนกับกระบอกกรองน้ำ เพราะกั้นใจบุคคลไว้ไม่ให้บรรลุมรรคผล นิพพาน กั้นใจบุคคลไว้โดยทำให้เหินห่างจากคุณงามความดีทุก ๆ อย่างอีกด้วย เหตุนั้น วิจิกิจฉา จึงได้ชื่ออีกอย่างหนึ่งว่า นิวรณ์ เมื่อวิจิกิจฉาเกิดขึ้นแล้ว ทำให้เกิดความลังเลสงสัยในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ในสิกขา ในขันธ์อดีต ในขันธ์อนาคต ในขันธ์ปัจจุบัน และในปฏิจจสมุปบาท เมื่อเป็นเช่นนี้ก็นับวันแต่จะห่างไกลจากพระรัตนตรัยยิ่งขึ้น

๓. มิจฉาทิฏฐิ ได้แก่ ความเห็นผิด มี ๒ ลักษณะ คือ

มิจฉาญาณะ การถือไตรสรณคมน์โดยความเข้าใจผิด หมายถึงการถือเอาโดยความคลาดเคลื่อนจากความเป็นจริงด้วยการกำหนดเอาเองว่า พระคุณทั้งหลายของพระรัตนตรัยนั้นไม่มีจริง หรือเข้าใจว่า การถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ คือการเข้าไปขอร้องอ้อนวอน เป็นต้น

มิจฉาปวัตติ การถือไตรสรณคมน์โดยการปฏิบัติผิดไปจากพระพุทธโอวาท เช่น ไม่เชื่อในเรื่องกรรมและผลของกรรม เป็นต้น

การที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะอิทธิบาท คือ ฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา ที่พึงเป็นอธิปติปัจจัย ซึ่งเป็นกำลังใหญ่ในการทำหน้าที่อย่างถูกต้องในพระรัตนตรัยนั้นยังอ่อนอยู่ ดังที่คัมภีร์สารัตถสมุจจัย ได้แสดงรายละเอียดของอธิปติปัจจัยในการระลึกถึงพระรัตนตรัยว่า

"อุบาสกอุบาสิกาผู้มีปัญญาบางคน พิจารณาเห็นอนาคตภัยอันตรายที่จะมีต่อชีวิตเป็นต้นว่า ความตายอาจมาถึงเราในอิริยาบถใดก็ได้ ฉะนั้น ขณะนี้เมื่อภัยอันตรายยังไม่มาถึง จึงควรเร่งบำเพ็ญกุศลก่อน ระลึกถึงพระพุทธคุณ พระธรรมคุณ พระสังฆคุณในทุกๆ อิริยาบถ แม้การปฏิบัติเช่นนี้ ก็ยังชื่อว่า ฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสาธิปติ ยังอ่อนอยู่

อุบาสกอุบาสิกาผู้มีปัญญาบางคน พิจารณาเห็นอนาคตภัยอันตรายต่อชีวิตว่า ความตายอาจมาถึงได้แม้ในขณะบริโภคอาหาร ยังมิทันกลืนกินก็อาจมีอันตรายถึงแก่ชีวิตได้ จึงควรเร่งบำเพ็ญกุศลก่อน ระลึกถึงคุณพระรัตนตรัยทุกๆ คำอาหาร แม้การปฏิบัติเช่นนี้ ก็ยังชื่อว่า มีฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสาธิปติ ปานกลาง

อุบาสกอุบาสิกาผู้มีปัญญาบางคน พิจารณาเห็นอนาคตภัยอันตรายต่อชีวิตว่า ความตายอาจมาถึงแม้ในขณะหายใจออก ยังมิทันหายใจเข้าก็อาจตายได้ จึงควรเร่งบำเพ็ญกุศลก่อน ระลึกถึงคุณพระรัตนตรัยทุกๆ ลมหายใจเข้าออก การปฏิบัติเช่นนี้ จึงชื่อว่ามี ฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสาธิปติอันยิ่ง ตั้งอยู่ในอัปปมาทธรรม ไม่ประมาท มิได้มีสติหลงลืม ถือเป็นวสีผู้ชำนาญในการระลึกถึงพระรัตนตรัย"

สรุปว่า:-

ในระดับโลกิยะ **วิธีแก้ไขความเศร้าหมอง** เหล่านี้ให้กลับบริสุทธิ์ผ่องแผ้ว ก็ด้วยการใส่ใจศึกษาคำสอนในพระพุทธศาสนา ให้รู้ในคุณของพระรัตนตรัย แล้วน้อมนำมาปฏิบัติ มีความเอื้อเฟื้อเคารพในพระรัตนตรัย กล่าวโดยย่อคือ ศึกษาให้รู้ และปฏิบัติให้ถูกตรงตามคำที่ทรงสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระรัตนตรัยจักเป็นสรณะ (ที่พึ่งที่ระลึกถึง) ของตนได้จริง ก็ด้วยเหตุแห่งการศึกษาและปฏิบัติได้อย่างถูกต้อง

สำหรับการถึงพระรัตนตรัยในระดับโลกุตตระนั้น ก็คือการเข้าถึงสภาวะความดับทุกข์โดยตรง ฉะนั้น **ความเศร้าหมองของการถึงพระรัตนตรัยในระดับโลกุตตระนั้นไม่มี** เพราะพระอริยเจ้านั้น เมื่อท่านเห็นแจ้งในอริยสัจ ๔ แล้ว พระไตรสรณคมน์ก็บังเกิดขึ้นเอง เป็นสภาวะที่มีอยู่โดยปรกติจึงไม่ขาด ไม่ด่างพร้อย ไม่เศร้าหมอง บริสุทธิ์ดีเสมอ สมด้วยพุทธฎีกาตรัสไว้ในปฐมอัมพัฏฐสูตร ฉักกนิบาต ว่า

"ฐานะที่ไม่อาจเป็นไปได้ ๖ ประการ สำหรับบุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ (พระโสดาบันบุคคล) คือ

๑. จักเป็นผู้ไม่มีความเคารพ ไม่มีความยำเกรง ในพระศาสดา

๒. จักเป็นผู้ไม่มีความเคารพ ไม่มีความยำเกรง ในพระธรรม

๓. จักเป็นผู้ไม่มีความเคารพ ไม่มีความยำเกรง ในพระสงฆ์

๔. จักเป็นผู้ไม่มีความเคารพ ไม่มีความยำเกรง ในสิกขา

๕. จักเป็นผู้กลับมาสู่เหตุที่ไม่ควรเข้าถึง (ได้แก่ เวร ๕ คือ การฆ่าสัตว์ การลักทรัพย์ การประพฤติผิดในกาม การพูดเท็จ การเสพสุราเมรัยและสิ่งมึนเมาอันเป็นเหตุแห่งความประมาท และการยึดถือทิฏฐิ ๖๒)

๖. จักเป็นผู้ยังภพที่ ๘ ให้เกิดขึ้น"

ในอัฏฐานสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

"ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย มิใช่ฐานะ มิใช่โอกาส ที่บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ จะพึงเข้าไปยึดถือสังขารอะไรๆ ว่าเที่ยง เป็นสุข จะพึงเข้าไปยึดถือธรรมอะไร ๆ ว่าเป็นอนัตตา จะพึงปลงชีวิตมารดา จะพึงปลงชีวิตบิดา จะพึงปลงชีวิตพระอรหันต์ จะพึงเป็นผู้มีจิตชั่วร้ายยังพระโลหิตของพระตถาคตให้ห้อ จะพึงทำลายสงฆ์ จะพึงนับถือผู้อื่นเป็นศาสดา ฐานะอย่างนี้จะมีไม่ได้แก่บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ (พระโสดาบัน)"

การขาดจากไตรสรณคมน์

ในคัมภีร์ปรมัตถโชติกา อรรถกถาขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ ได้แสดงการขาดจากไตรสรณคมน์ไว้ ๒ ลักษณะ คือ

๑. **การขาดที่ไม่มีโทษ** คือการที่ผู้รักษาไตรสรณคมน์ตาย

๒. **การขาดที่มีโทษ** คือการที่ผู้รักษาไตรสรณคมน์ สิ้นศรัทธาในคุณพระรัตนตรัย เปลี่ยนไปเคารพนับถือผู้อื่นว่าเป็นพระศาสดา

การขาดที่มีโทษนี้ เกิดขึ้นแก่ปุถุชนผู้ถือไตรสรณคมน์โดยมิได้มีปัญญา จิตของปุถุชนยังมิได้เห็นแจ้งในอริยสัจ ๔ จึงยังไม่มีความมั่นคงในพระรัตนตรัย ศรัทธา สติ ปัญญาของปุถุชนดุจปุยนุ่นที่วางไว้ในที่ที่ลมพัดปลิวไปได้ ฉะนั้น เมื่อได้ยินผู้อื่นสรรเสริญคุณผู้อื่นภายนอกพระพุทธศาสนาว่า มีคุณ มีอานุภาพ ช่วยดับทุกข์ร้อนได้ ทำให้ได้ลาภสักการะสวัสดิมงคล ก็ละพระรัตนตรัยไปถือคุณภายนอกพระพุทธศาสนา ขาดจากไตรสรณคมน์ สมดังที่ท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์สารสังคหะว่า **เสฏฺฐวาเสเนว หิ สรณคมนํ คยฺหติ. เสฏฺฐวเสน ภิชฺชติ** (จะเป็นอันถือพระไตรสรณคมน์นั้นด้วยสามารถถือว่าเป็นพระรัตนตรัยนั้นประเสริฐ ถ้าเห็นว่าผู้อื่นประเสริฐกว่าพระรัตนตรัยในกาลใด พระไตรสรณคมน์ก็ขาดในกาลนั้น)

สรุปว่า ไตรสรณคมน์ที่บุคคลถึงแล้ว ย่อมขาดไปด้วยอาการ ๒ อย่าง คือ ขาดไปแบบมีโทษอย่างหนึ่ง และขาดไปแบบไม่มีโทษอย่างหนึ่ง ที่กล่าวมานี้ หมายเอาเฉพาะ**โลกิยสรณคมน์** ไตรสรณคมน์ที่ขาดไปแบบมีโทษนั้น เพราะรู้เท่าไม่ถึงการณ์ก็ดี สงสัยก็ดี เข้าใจผิดใน วัตถุ ๓ มีพระพุทธเจ้าเป็นต้น ย่อมจะทำให้หมดความรุ่งเรือง ไม่แผ่ไพศาล และยิ่งมาขาดไปด้วยการอุทิศตนให้ศาสดาอื่น ก็ย่อมจะมีโทษ

จะได้ประสบกับผลที่ไม่น่าปรารถนา **ส่วนที่ขาดแบบไม่มีโทษนั้น** หมายถึงผู้ที่ถึงสรณะว่าเป็นที่พึ่งพำนักแล้ว แต่บังเอิญมาตายหรือมรณภาพลงอย่างนี้ สรณคมน์ก็ขาดจากผู้ที่ตายนั้นไปชาติหนึ่ง เมื่อไปเกิดในชาติอื่นก็จะต้องถึงกันใหม่ หรือถ้าไม่พบพระพุทธศาสนา ก็อาจเข้านับถือศาสนาอื่นไปเลย การขาดแบบหลังนี้ไม่มีโทษ เพราะการตายนั้น ไม่ใช่อกุศล จึงไม่มีวิบากในชาติต่อไปในอนาคต

ส่วน **โลกุตตรสรณคมน์** นั้น นับแต่ผู้เข้าถึงพระโสดาปัตติมรรคแล้ว สรณคมน์ย่อมจะไม่มีขาด และด่างพร้อยเลย แม้เกิดในชาติต่อไปจนถึงพระนิพพาน ก็ไม่จำเป็นต้องไปถือกันใหม่อีกต่อไป เพราะเป็นการถึงไตรสรณคมน์ที่แน่นอนแล้ว โดยไม่การเสื่อมสลายอีกต่อไป

จบคำพรรณาไตรสรณคมน์

เพียงเท่านี้แล

อานิสงส์ไตรสรณคมน์

สรณคมน์ คือการถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ เป็นสรณะ หรือไตรสรณคมน์ ได้แก่ การถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะนั้น เป็นบุญอันใหญ่หลวงที่มีอานุภาพนับไม่ถ้วน เพราะเป็นบุญเขตอย่างยิ่ง ดังนั้น จึงสามารถกำจัดความเศร้าหมองทั้งหมดอันเป็นเหตุแห่งอันตรายในโลกสันนิวาสที่มีอุปสรรคจำนวนมาก และขัดขวางอุปสรรคมีภัยพิบัติ เป็นต้น ได้อีกด้วย สมดังพระพุทธดำรัสที่ตรัสไว้ว่า

ปูชารเห ปูชยโต　　พุทฺเธ ยทิ ว สาวเก
ปปญฺจสมติกฺกนฺเต　　ติณฺณโสกปริทฺทเว

เต ตาทิเส ปูชยโต　　นิพฺพุเต อกุโตภเย
น สกฺกา ปุญฺญํ สงฺขาตุํ　　อิเมตฺตมปิ เกนจิ.

ผู้บูชาท่านที่ควรบูชา คือพระพุทธเจ้า พระปัจเจก พุทธเจ้าและพระสาวก ผู้ล่วงพ้นกิเลสเครื่องขวางกั้น หมดโศก หมดปริเวทนา สงบระงับ ปลอดภัยโดยประการทั้งปวง ใครๆ ไม่สามารถจะคำนวนบุญของบุคคลนี้ว่า ได้บุญประมาณเท่านี้

เย ภิกฺขเว พุทฺเธ ปสนฺนา, อคฺเค เต ปสนฺนา,
อคฺเค โข ปน ปสนฺนานํ อคฺโค วิปาโก โหติ

ดูกรภิกษุทั้งหลาย บุคคลเหล่าใดเลื่อมใสแล้วในพระพุทธเจ้า บุคคลเหล่านั้น ชื่อว่าเป็นผู้เลื่อมใสแล้วในรัตนะอันยอดเยี่ยม ผลบุญอันยอดเยี่ยม ย่อมมีแก่บุคคลผู้เลื่อมใสแล้วในรัตนะอันยอดเยี่ยม”

ไตรสรณคมน์เป็นมหาอานิสงส์

ในเวลามสูตร นวกนิบาต อังคุตตรนิกาย พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสอานิสงส์การเข้าถึงพระรัตนตรัยว่ามีผลมากกว่าทานอื่นๆ ดังนี้

มีเรื่องเล่าว่า สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวันอารามของอนาถบิณฑิกคหบดี เขตกรุงสาวัตถี ครั้งนั้นแล อนาถบิณฑิกคหบดีเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้วนั่ง ณ ที่สมควร พระผู้มีพระภาค ได้ตรัสกับท่านดังนี้ว่า “ท่านคหบดี ในตระกูลของท่านยังให้ทานอยู่หรือ” อนาถบิณฑิกคหบดีกราบทูลว่า “ในตระกูลของข้าพระองค์ยังให้ทานอยู่ พระพุทธเจ้าข้า แต่ทานนั้นแลเป็นของเศร้าหมอง เป็นปลายข้าวกับน้ำผักดอง”

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “คหบดี บุคคลให้ทานเศร้าหมองหรือประณีตก็ตาม ถ้าให้ทานนั้นโดยไม่เคารพ ไม่ทำความนอบน้อมให้ทาน ไม่ให้ด้วยมือของตนเอง ให้ทานเหมือนจะทิ้ง เป็นผู้ไม่เห็นผลที่จะตามมาให้ทานในตระกูลที่ทานนั้น ๆ บังเกิดผล เขาไม่น้อมจิตไปเพื่อบริโภคอาหารอย่างดี ไม่น้อมจิตไปเพื่อนุ่งห่มผ้าอย่างดี ไม่น้อมจิตไปเพื่อใช้ยานอย่างดี และไม่น้อมจิตไปเพื่อบริโภคกามคุณ ๕ อย่างดี แม้แต่บริวารของผู้ให้ทานนั้น คือ บุตร ภรรยา ทาส คนใช้ หรือกรรมกร ก็ไม่ตั้งใจฟัง

ด้วยดี ไม่เงี่ยโสตสดับ ไม่ตั้งใจใฝ่รู้ ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะผลกรรมที่ตนได้กระทำโดยไม่เคารพ

คหบดี บุคคลให้ทานเศร้าหมองหรือประณีตก็ตาม ถ้าให้ทานนั้นโดยเคารพ ทำความนอบน้อมให้ทาน ให้ทานด้วยมือของตนเอง ให้ทานไม่เหมือนจะทิ้ง เป็นผู้เห็นผลที่จะตามมาให้ทานในตระกูลที่ทานนั้น ๆ บังเกิดผล เขาน้อมจิตไปเพื่อบริโภคอาหารอย่างดี น้อมจิตไปเพื่อนุ่งห่มผ้าอย่างดี น้อมจิตไปเพื่อใช้ยานอย่างดี และน้อมจิตไปเพื่อบริโภคกามคุณ ๕ อย่างดี แม้แต่บริวารของผู้ให้ทานนั้น คือ บุตร ภรรยา ทาส คนใช้ หรือกรรมกรก็ตั้งใจฟังด้วยดี เงี่ยโสตสดับ ตั้งใจใฝ่รู้ ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะผลกรรมที่ตนได้กระทำไว้โดยเคารพ

คหบดี เรื่องเคยมีมาแล้ว มีพราหมณ์ชื่อเวลามะ เขาให้ทานเป็นมหาทาน อย่างนี้ คือ ได้ให้ถาดทองคำเต็มด้วยรูปิยะ ๘๔,๐๐๐ ถาด ถาดรูปิยะเต็มด้วยทองคำ ๘๔,๐๐๐ ถาด ถาดสำริดเต็มด้วยเงิน ๘๔,๐๐๐ ถาด ให้ช้าง ๘๔,๐๐๐ เชือก มีเครื่องประดับทองคำ มีธงทองคำ คลุมด้วยข่ายทองคำ ให้รถ ๘๔,๐๐๐ คัน หุ้มด้วยหนังราชสีห์ หุ้มด้วยหนังเสือโคร่ง หุ้มด้วยหนังเสือเหลือง หุ้มด้วยผ้ากัมพลเหลือง มีเครื่องประดับทองคำ มีธงทองคำ คลุมด้วยข่ายทองคำ ให้แม่โคนม ๘๔,๐๐๐ ตัว มีน้ำนมที่รีดและไหลสะดวก มีภาชนะสำริดสำหรับรองรับ ให้หญิงสาว ๘๔,๐๐๐ คน สวมแก้วมณีและแก้วกุณฑล ให้บัลลังก์ ๘๔,๐๐๐ ที่ลาดด้วยผ้าโกเชาว์ ลาดด้วยเครื่องลาดทำด้วยขนแกะสีขาว ลาดด้วยเครื่องลาด ทำด้วยขนแกะ ลายดอกไม้ ลาดด้วยเครื่องลาดอย่างดีทำด้วยหนังชมด ข้างบนมีเพดาน มีหมอนสีแดงวางไว้ทั้ง ๒ ข้าง ให้ผ้า ๘๔,๐๐๐ พับ เป็นผ้าเปลือกไม้เนื้อละเอียด ผ้าไหมเนื้อละเอียด ผ้ากัมพลเนื้อละเอียด

ผ้าฝ้ายเนื้อละเอียด ไม่จำต้องกล่าวถึงข้าว น้ำ ของเคี้ยว ของบริโภค ของลิ้ม ของดื่ม ไหลออกไปเหมือนแม่น้ำ

คหบดี ท่านอาจจะมีความคิดอย่างนี้ว่า

สมัยนั้น เวลามพราหมณ์ ผู้ให้ทาน เป็นมหาทาน เป็นคนอื่นแน่แท้ แต่ท่านไม่พึงเห็นอย่างนั้น เพราะเวลามพราหมณ์ ผู้ให้ทานเป็นมหาทาน ในสมัยนั้น ก็คือเรานั่นเอง แต่ในทานนั้น ไม่มีใครเป็นพระทักขิไณยบุคคล ใครๆ ก็ชำระทักษิณานั้นให้หมดจดไม่ได้ (แต่การทำมหาทานแม้มาก เช่นนี้ก็มีผลานิสงส์น้อยกว่าการทำทานยิ่งขึ้นไปกล่าวคือ)

ทานที่ถวายแด่พระโสดาบันองค์หนึ่งมีผลมากกว่ามหาทานนั้น

ทานที่ถวายแด่พระสกทาคามีองค์หนึ่งมีผลมากกว่านั้น (คือมาก กว่าทานที่ถวายแก่พระโสดาบันองค์หนึ่ง)

ทานที่ถวายแด่พระอนาคามีองค์หนึ่งมีผลมากกว่านั้น

ทานที่ถวายแด่พระอรหันต์องค์หนึ่งมีผลมากกว่านั้น

ทานที่ถวายแด่พระปัจเจกพุทธเจ้าองค์หนึ่งมีผลมากกว่านั้น

ทานที่ถวายแด่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าองค์หนึ่งมีผลมากกว่านั้น

ทานที่ถวายแด่คณะสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุขมีผลมากกว่านั้น

การสร้างวิหารอุทิศสงฆ์ทั้ง ๔ มีผลมากกว่านั้น

สรณคมน์คือการถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะมีผลมากยิ่งกว่านั้น

หมายความว่า การที่บุคคลมีจิตเลื่อมใสถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์เป็นสรณะ มีผลมากกว่าการที่บุคคลสร้างวิหารอุทิศถวาย สงฆ์ผู้มาจากทิศทั้ง ๔ และทานอื่นๆ ที่กล่าวมาข้างต้น

ฯลฯ

อานิสงส์โลกิยสรณคมน์

ในติสรณคมนิยเถรอปาทาน พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสถึงอานิสงส์แห่งโลกิยสรณคมน์ไว้ ๘ ประการ คือ

๑. ได้รับการยกย่องบูชาในที่ทุกสถาน

๒. มีไหวพริบปฏิภาณดีเยี่ยม

๓. มีเพื่อนแท้ทุกเส้นทาง

๔. ได้รับความเจริญรุ่งเรืองถึงพร้อมด้วยโภคทรัพย์

๕. มีรูปสวย รูปงามในทุกภพทุกชาติ

๖. เป็นที่ยอมรับนับถือแก่ผู้พบเห็น

๗. เป็นที่รักของเพื่อนฝูงทุกคน

๘. มีชื่อเสียงฟุ้งขจรขจายไกลไปทุกหนแห่ง

สรณคมน์ คือการถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ เป็นสรณะ หรือไตรสรณคมน์ ได้แก่ การถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะนั้น มีอานิสงส์มากหาประมาณมิได้ ซึ่งท่านกล่าวถึงผลและอานิสงส์ของไตรสรณคมน์ที่เป็นโลกิยะไว้เป็นจำนวนมาก เช่น ไม่ต้องหวาดกลัวต่อภัยอันตรายบ้าง ให้อารักขาคุ้มครองบ้าง อำนวยผลเป็นโภคสัมปทาน คือถึงพร้อมด้วยโภคทรัพย์บ้าง เป็นภวสัมปทาคือชักพาให้เกิดในสุคติภพบ้าง ซึ่งมีตัวอย่างปรากฏไว้ในที่หลายแห่งในคัมภีร์ต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

ไตรสรณคมน์ช่วยขจัดภัยอันตราย

ท่านผู้รู้แต่โบราณ เมื่อเริ่มการงานใดๆ นิยมกล่าวคำนมัสการพระรัตนตรัยก่อน บางทีก็ประพันธ์เป็นคาถา แล้วจึงลงมือทำการงานนั้นๆ ต่อไป เช่น ในการรจนาคัมภีร์ ตลอดจนกล่าวบริกรรมทำกุศล เพราะเชื่อมั่นด้วยความจริงใจว่า พระรัตนตรัยมีอานุภาพสามารถช่วยขจัดอุปสรรคและอุปัทวันตราย มิให้ขัดขวางและประทุษร้ายการงานนั้นๆ หรือช่วยขจัดภัยและความหวาดกลัว ดังมีตัวอย่างว่า

มีเรื่องเล่าว่า เมื่อถึงฤดูที่ต้นจิตตปาลิ ต้นไม้ประจำพิภพอสูรผลิดอกบาน พวกอสูรได้ยกกองทัพมารบกับพวกเทวดาของพระอินทร์ นัยว่าเป็นสงครามประจำฤดูกาลและผลัดกันแพ้ผลัดกันชนะ ด้วยเหตุนี้ ท้าวสักกะหรือพระอินทร์ผู้เป็นพระราชาของเทวดาทั้งหลาย ได้ตรัสแนะนำให้พวกเทวดาที่เข้ารบในสงคราม ถ้าเกิดความหวาดกลัว ก็ให้ดูยอดธงของพระองค์ที่งอนรถเพื่อให้หายหวาดกลัว หายความครั่นคร้าม หายความสยดสยองต่อข้าศึก ถ้าไม่ดูยอดธงของพระองค์ก็ให้ดูยอดธงของเทวราชอีก ๓ องค์ซึ่งมาในกองทัพของเทวดา คือ เทวราชผู้มีนามว่า **ปชาบดี**, เทวราชผู้มีนามว่า **วรุณ** และเทวราชผู้มีนามว่า **อีสาน** ซึ่งพระอรรถกถาจารย์ได้อธิบายว่า เทวราชผู้มีพระนามว่า ปชาบดี นั้น มีผิวพรรณและอายุเท่ากันกับท้าวสักกะ และประทับนั่งมา ณ อาสนะเป็นอันดับที่ ๒ ส่วนเทวราชวรุณและอีสานก็อยู่เป็นอันดับที่ ๓ และที่ ๔ ถัดไป

พระพุทธเจ้า ได้ทรงยกเอาเรื่องสงครามระหว่างเทวดากับอสูรและคำแนะนำของท้าวสักกะที่ตรัสแนะนำแก่พวกเทวดา มาเป็นแนวเทียบแล้วตรัสสอนพระภิกษุทั้งหลายผู้ปฏิบัติกัมมัฏฐานหรือสมาทานธุดงค์ ที่

ไปอยู่ตามป่า ตามโคนไม้ หรือในอาคารที่สงัด ให้ระลึกถึงพระคุณของพระพุทธเจ้า ของพระธรรมและของพระสงฆ์ เพื่อระงับความกลัว ความสะทกสะท้าน หรือความสยดสยองขนพองสยองเกล้า เช่นที่ได้โปรดประทานพระพุทธดำรัสไว้ในธชัคคสูตรว่า

อรญฺเญ รุกฺขมูเล วา สุญฺญาคาเรว ภิกฺขโว
อนุสฺสเรถ สมฺพุทฺธํ ภยํ ตุมฺหากํ โน สิยา.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย เมื่อเธอเข้าไปอยู่ในป่าก็ดี อยู่โคนไม้ก็ดี อยู่ในเรือนว่างก็ดี เธอพึงหมั่นระลึกถึงพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว เธอจะไม่มีความกลัว

โน เจ พุทฺธํ สเรยฺยาถ โลกเชฏฺฐํ นราสภํ
อถ ธมฺมํ สเรยฺยาถ นิยฺยานิกํ สุเทสิตํ

หากเธอไม่หมั่นระลึกถึงพระพุทธเจ้าผู้ยิ่งใหญ่ของชาวโลก เป็นนรชนผู้ประเสริฐ เธอก็พึงหมั่นระลึกถึงพระธรรมที่เราแสดงดีแล้ว เป็นทางหลุดพ้นจากสังสารวัฏ

โน เจ ธมฺมํ สเรยฺยาถ นิยฺยานิกํ สุเทสิตํ
อถ สงฺฆํ สเรยฺยาถ ปุญฺญกฺเขตฺตํ อนุตฺตรํ

หากเธอ ไม่หมั่นระลึกถึงพระธรรมที่เราแสดงดีแล้ว เป็นทางหลุดพ้นจากสังสารวัฏ เธอก็พึงหมั่นระลึกถึงพระสงฆ์ผู้เป็นนาบุญอันประเสริฐ

เอวํ พุทฺธํ สรนฺตานํ ธมฺมํ สงฺฆญฺจ ภิกฺขโว
ภยํ วา ฉมฺภิตตฺตํ วา โลมหํโส น เหสฺสติ.

ภิกษุทั้งหลาย เมื่อเธอทั้งหลายระลึกถึงพระ
พุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์อยู่ ความกลัว ความ
หวาดสะดุ้ง ความขนพองสยองเกล้า จักไม่มีเลย.

ไตรสรณคมน์ให้การรักษาคุ้มครอง

มีเรื่องเล่าว่า ในเมืองราชคฤห์ บุตรชายของนายทารุสากฏิกะ เป็นคนหมั่นระลึกถึงพระพุทธคุณอยู่เสมอ ไม่ว่าจะอยู่ที่ไหนหรือทำอะไรก็ตาม เขาย่อมจะระลึกถึงพระพุทธคุณก่อนเสมอ เช่นคราวหนึ่งเขาทอดขลุบเล่นกับเพื่อนคนหนึ่งซึ่งเป็นบุตรของคนมิจฉาทิฏฐิ เวลาจะทอดขลุบแต่ละครั้งเขาก็จะระลึกถึงพระพุทธคุณก่อน แล้วกล่าวว่า **นโม พุทฺธสฺส** (ขอนอบน้อมแด่พระพุทธเจ้า) ดังนี้แล้วก็ทอดขลุบ ฝ่ายเด็กซึ่งเป็นเพื่อนของเขาก็ระลึกถึงคุณของพวกเดียรถีย์ แล้วกล่าวว่า **นโม อรหนฺตานํ** (ขอนอบน้อมแด่พระอรหันต์ทั้งหลาย) ดังนี้แล้วก็ทอดขลุบ

ในเด็ก ๒ คนนั้น เด็กผู้สั่งสมพระพุทธคุณจะเป็นผู้ชนะทุกคราวไป ส่วนเด็กนอกนี้ ย่อมแพ้ บุตรของบุคคลผู้เป็นมิจฉาทิฏฐินั้น เห็นกิริยาของบุตรผู้เป็นสัมมาทิฏฐินั้นแล้ว คิดว่า เพื่อนคนนี้ ระลึกแล้วอย่างนั้น กล่าวแล้วอย่างนั้น ทอดขลุบ จึงชนะเรา, แม้เรา ก็จักทำอย่างนั้นบ้าง จึงได้อบรมตนเองในพุทธานุสสติ

ครั้นกาลวันหนึ่ง บิดาของเขาขับเกวียนไปหาฟืนในป่าและพาเธอไปด้วย เมื่อเก็บฟืนในดงบรรทุกเกวียนเต็มเล่มเกวียนแล้วขับกลับมาถึงสถานที่มีหญ้าและน้ำสะดวกสบายใกล้ป่าช้านอกพระนครราชคฤห์ ก็พักเกวียนปลดโคพักกินอาหาร

ครั้นตกเย็น โคของเขาตามโคฝูงอื่นเข้าไปในเมือง เขาจึงตามโคเข้าไปในเมือง ทิ้งลูกชายไว้กับเกวียนนอกเมือง ไปพบโคเอาตอนเวลาเย็นออกมาไม่ทันเวลา ประตูเมืองปิดเสียก่อนแล้ว

โดยปกติแล้วในเมืองราชคฤห์จะมีพวกอมนุษย์ อยู่เป็นจำนวนมาก ผีพวกอมนุษย์สองตนได้มาพบเด็กนั้น ผีอมนุษย์ที่เป็นมิจฉาทิฏฐิ เป็นเสี้ยนหนามต่อพระพุทธศาสนา กล่าวว่า เด็กคนนี้เป็นอาหารของเรา พวกเราจงเคี้ยวกินเด็กคนนี้ ฝ่ายผีอมนุษย์ที่เป็นสัมมาทิฏฐิได้ห้ามปรามไว้ แต่ผีอมนุษย์มิจฉาทิฏฐิไม่ฟัง ได้จับเท้าของเด็กนั้นแล้วฉุดลากออกมา

ในขณะนั้น เด็กนั้นกล่าวว่า **นโม พุทฺธสฺส** (ขอนอบน้อมแด่พระพุทธเจ้า) ด้วยความคล่องปาก เพราะได้อบรมพุทธานุสสติมาช้านานชำนาญจนขึ้นใจ เป็นเหตุให้อมนุษย์นั้นกลัวมาก ถอยออกมายืนอยู่

ครั้งนั้น อมนุษย์สัมมาทิฏฐิได้กล่าวเตือนว่า พวกเราทำกรรมอันไม่สมควรเสียแล้ว พวกเราควรทำทัณฑกรรมเพื่อเด็กนั้นเถิด ดังนี้ แล้วได้ยืนรักษาเด็กนั้นไว้. ฝ่ายอมนุษย์มิจฉาทิฏฐิ ได้เข้าไปภายในพระนคร นำเอาของเสวยบรรจุภาชนะทองคำสำหรับพระราชามา แล้วทั้งสองก็แปลงเพศเหมือนมารดาบิดาของเด็กนั้น ปลุกเด็กชายนั้นให้บริโภคอาหาร จากนั้นได้จารึกอักษรที่ถาดโภชนะด้วยอานุภาพของยักษ์ บอกเรื่องและอธิษฐานว่าพระราชาเท่านั้น จงเห็นอักษรเหล่านี้ คนอื่นจงอย่าเห็น

ในวันรุ่งขึ้น พวกราชบุรุษทำความโกลาหลอยู่ว่า พวกโจรลักเอาภัณฑะคือภาชนะไปจากราชตระกูลแล้ว จึงปิดประตูทั้งหลายแล้วค้นดูเมื่อไม่เห็นในพระนคร จึงออกไปค้นนอกพระนคร ตรวจดูจนละเอียด จึงพบถาดบนเกวียนที่บรรทุกฟืน จึงจับเด็กนั้นไว้ ด้วยเข้าใจผิดว่า เด็กนี้เป็นโจร จากนั้นได้นำเด็กนั้นไปแสดงแก่พระราชา

พระราชาทอดพระเนตรเห็นอักษรทั้งหลายแล้ว ตรัสถามว่า นี่อะไรกัน. เด็กนั้น กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้สมมุติเทพ ข้าพระองค์ไม่ทราบ มารดาบิดาของข้าพระองค์นำมาให้บริโภคในราตรี แล้วได้ยืนรักษาอยู่ ข้าพระองค์คิดว่า มารดาบิดารักษาเราอยู่ จึงไม่มีความกลัวเลย จึงนอนหลับตลอดคืน ข้าพระองค์ทราบเพียงเท่านี้

ลำดับนั้น มารดาบิดาของเด็กนั้น ได้เข้าไปในพระราชวังแล้ว. พระราชาทรงทราบเรื่องราวทั้งหมดแล้ว ทรงพาชนทั้ง ๓ นั้นไปสู่สำนักของพระบรมศาสดา ตรัสเล่าเรื่องถวาย แล้วมีพระราชดำรัสทูลถามว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พุทธานุสสติเท่านั้นหรือที่คุ้มครองรักษา หรือธัมมานุสสติเป็นต้นก็คุ้มครองรักษาเช่นกัน"

พระบรมศาสดาจึงตรัสว่า "มหาบพิตร มิใช่แต่พุทธานุสสติอย่างเดียวเท่านั้นที่เป็นเครื่องคุ้มครองรักษา ชนเหล่าใดอบรมจิตเป็นอย่างดีด้วยคุณธรรม ๖ ประการแล้ว ชนเหล่านั้น มิจำเป็นต้องทำการป้องกันรักษาด้วยเครื่องป้องกันรักษาหรือด้วยเวทย์มนต์คาถาและยาอย่างอื่นๆ แล้ว ตรัสให้เจริญอบรมพุทธานุสสติ ธัมมานุสสติ สังฆานุสสติ เป็นต้น

เมื่อจบพระธรรมเทศนา เด็กนั้นได้บรรลุโสดาปัตติผลพร้อมทั้งบิดามารดา ครั้นต่อมาภายหลัง ออกบวชในพระพุทธศาสนาได้บรรลุพระอรหันต์ นี่เป็นอานิสงส์ของการหมั่นนอบน้อมพระพุทธคุณ ด้วยการเจริญว่า **นโม พุทฺธสฺส** (ขอนอบน้อมแด่พระพุทธเจ้า) แล

ไตรสรณสรณคมน์เป็นเหตุแห่งโภคสัมปทา

มีเรื่องเล่าว่า ในอดีตกาล เมื่อครั้งศาสนาพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า กัสสปะ อุบาสกผู้เป็นพระโสดาบันอริยสาวกท่านหนึ่ง ขึ้นเรือไปกับกุฎุมพีผู้เป็นช่างตัดผมคนหนึ่ง เมื่อวันขึ้นเรือนั้น ภรรยาของช่างตัดผมได้กล่าวมอบกะท่านอุบาสกว่า "ท่านคะ สุขทุกข์ของช่างตัดผมนี้ ขอมอบให้เป็นภาระของท่านด้วย" ครั้นแล้ว เรือของท่านอุบาสกนั้นก็แล่นไปในมหาสมุทร ในวันที่ ๗ เรือก็อัปปางในกลางทะเล ทั้งสองคนเกาะกระดานแผ่นเดียวกัน ว่ายน้ำไปถึงเกาะแห่งหนึ่ง ก็ขึ้นอาศัยอยู่บนเกาะนั้น ฝ่ายช่างตัดผมก็จับนกมาฆ่าเป็นอาหารและแบ่งให้อุบาสกด้วย แต่อุบาสกนั้นไม่รับประทาน โดยคิดเห็นว่า ในฐานะเช่นนี้ นอกจากการระลึกถึง**พระรัตนตรัย**แล้ว เราไม่มีที่พึ่งอย่างอื่น จึงระลึกพุทธคุณเนือง ๆ

ด้วยอกุศลกรรมคือการฆ่านกของช่างตัดผม พญานาคและเทวดาสมุทร (เทวดารักษาทะเล) จึงไม่ยอมให้ช่างตัดผมขึ้นเรือ แต่ด้วยอานิสงส์ที่อุบาสกแบ่งส่วนบุญให้ พญานาคและเทวดาสมุทร จึงยอมให้ขึ้นเรือแล้วได้พาคนทั้งสองออกจากทะเลหลวง แล่นเรือเข้ามาตามลำแม่น้ำไปถึงนครพาราณสี สมุทรเทวดาได้มอบทรัพย์ให้ไว้ในเรือของคนทั้ง ๒ นั้นด้วยเทวานุภาพ แล้วกล่าวว่า "ควรทำการคบหาสมาคมกับท่านผู้เป็นบัณฑิตเท่านั้น หากว่าช่างตัดผมนี้ จักไม่คบหาสมาคมกับท่านอุบาสกนี้ไซร้ ก็แน่นอนว่า จักวอดวายอยู่ในกลางทะเลแน่นอน" และเมื่อจะกล่าวสรรเสริญคุณของการคบหาสมาคมกับบัณฑิต ได้กล่าวเป็นคาถาว่า

ปสฺส สทฺธาย สีลสฺส จาคสฺส จ อยํ ผลํ
นาโค นาวาย วณฺเณน สทฺธํ วหติ อุปาสกํ.

สพฺภิเรว สมาเสถ สพฺภิ กุพฺเพถ สนฺถวํ
สตํ หิ สนฺนิวาเสน โสตฺถึ คจฺฉติ นหาปิโต.

ดูซิ นี่คือผลของศรัทธา (ในพระรัตนตรัย) ผลของศีล และของจาคะ พญานาคนำท่านอุบาสกผู้มีศรัทธามาด้วยนาวาคืออัตภาพ ท่านทั้งหลายจึงควรคบหาสมาคมกับสัตบุรุษเท่านั้น ควรทำความสนิทสนมกับสัตบุรุษเท่านั้น เพราะช่างตัดผมบรรลุถึงความสวัสดีด้วยการอยู่ร่วมกับสัตบุรุษ.

สมุทรเทวดา ยืนอยู่ในอากาศ แสดงธรรมให้โอวาทอย่างนี้แล้ว ก็พาพญานาคกลับไปยังวิมานของตน

ไตรสรณคมน์เป็นเหตุแห่งภวสัมปทา

โลกิยไตรสรณคมน์ อำนวยผลเป็นภวสัมปทา คือ ชักพาให้เกิดในสุคติภพนั้น พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสรับรองไว้แล้วแก่อุบาสก ๕๐๐ ท่านผู้เป็นสหายของท่านอนาถปิณฑิกเศรษฐี และเคยเป็นสาวกของอัญญเดียรถีย์มาก่อนว่า *"อุบาสกทั้งหลายก็ดี อุบาสิกาทั้งหลายก็ดี ผู้ถึงพระรัตนตรัยซึ่งประกอบด้วยพระคุณอันยอดเยี่ยมปานฉะนี้ เป็นสรณะแล้วจะได้ชื่อว่าไปบังเกิดในอบายภูมิมีนรกเป็นต้น หามีไม่ อนึ่ง อุบาสกก็ตาม อุบาสิกาก็ตามเหล่านั้น ที่พ้นจากการไปเกิดในอบายภูมิแล้ว ครั้นไปเกิดในเทวโลก ยังเสวยสมบัติอันยิ่งใหญ่ด้วย"*

ในโมคคัลลานสูตร สฬายตนวรรค พระมหาโมคคัลลานเถระ ได้กล่าวกะท้าวสักกะจอมเทพว่า

“การถึงพระพุทธเจ้าว่าเป็นสรณะเป็นการดีแท้ เพราะการถึงพระพุทธเจ้าว่าเป็นสรณะ เป็นเหตุให้สัตว์บางพวกในโลกนี้เมื่อตายแล้วจักไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ และสัตว์เหล่านั้น (เมื่อเกิดเป็นเทวดาแล้ว) ย่อมเจริญยิ่งกว่าเทวดาพวกอื่นด้วยฐานะ ๑๐ ประการ คือด้วยอายุอันเป็นทิพย์ วรรณะอันเป็นทิพย์ สุขอันเป็นทิพย์ ยศอันเป็นทิพย์ ความเป็นใหญ่อันเป็นทิพย์ รูปอันเป็นทิพย์ เสียงอันเป็นทิพย์ กลิ่นอันเป็นทิพย์ รสอันเป็นทิพย์ โผฏฐัพพะอันเป็นทิพย์ การถึงพระธรรม พระสงฆ์เป็นสรณะก็มีนัยเช่นกัน”

อนึ่ง ท่านสนังกุมารพรหม ได้กล่าวยืนไว้ในที่ประชุมเทวสภาว่า “ข้าแต่ทวยเทพผู้เจริญทั้งหลาย บุคคลทั้งหลายพวกใดๆ แล ถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์เป็นสรณะ เป็นผู้ทำให้บริบูรณ์ในศีลอยู่เป็นปรกติ บุคคลทั้งหลายพวกนั้น เมื่อร่างกายแตกดับ บางพวกก็บังเกิดเป็นสหายของพวกเทวดาทั้งหลายในสวรรค์ชั้นปรนิมมิตวสวัตดี บางพวกก็บังเกิดเป็นสหายของพวกเทวดาทั้งหลายในสวรรค์ชั้นนิมมารดี ....ชั้นดุสิต...... ชั้นยาม .... ชั้นดาวดึงส์ บางพวกก็บังเกิดเป็นสหายของพวกเทวดาทั้งหลายในสวรรค์ชั้นจาตุมมหาราชิกา พวกใดที่เกิดในหมู่ผู้ร่างกายชั้นต่ำ ...ทั้งหมด พวกนั้นจะเกิดในหมู่คนธรรพ์ ดังนี้”

ในคัมภีร์สารัตถสมุจจัยอรรถกถาภาณวาร เล่ม ๑ “สรณัต์ตยวัณ์ณนา” ได้แสดงถึงอานิสงส์ที่เป็นภวสัมปทาไว้ดังนี้ว่า

“การปณาม (แสดงความนอบน้อม) พระรัตนตรัย ด้วยกายปณามก็ดี วจีปณามก็ดี มโนปณามก็ดี อาจให้สำเร็จเป็นทิฏฐธรรมเวทนียะ เห็นประจักษ์แจ้งในปัจจุบันชาติ ป้องกันสรรพทุกข์ สรรพภัย สรรพอุปัทวันตรายต่างๆ ตั้งแต่ปัจจุบันชาตินี้

บุคคลผู้กระทำการกุศล เช่น แสดงพระธรรมเทศนา ฟังธรรม สวดมนต์ หรือตั้งจิตระลึกถึงคุณพระรัตนตรัยก่อน จักสามารถป้องกันปัจจุบันอันตราย ทำให้สำเร็จกุศลที่ทำนั้น เพราะเหตุมีพระพุทธดำรัสตรัสโปรดไว้ว่า ผู้ที่ระลึกถึงคุณพระรัตนตรัย จิตย่อมเป็นสมาธิมั่นคง มิได้มีอุทธัจจะคือความฟุ้งซ่าน สะดุ้งตกใจขนพองสยองเกล้า เมื่อมีภัยก็ย่อมดำริว่า

"ถ้าเรามิได้เคยทำความชั่วใดไว้แต่ก่อน คุณแห่งพระรัตนตรัยย่อมป้องกันสรรพอันตรายได้เป็นมั่นคง แต่ถ้าเราได้เคยทำกรรมชั่วใดไว้ก่อน เดชะสมาธิมั่นในคุณแห่งพระรัตนตรัย ก็จักช่วยป้องกันอันตรายมิให้ต้องเสวยทุกข์ในอบายทั้ง ๔ คือ ภูมิแห่งสัตว์นรก อสุรกาย เปรต เดรัจฉาน และจักช่วยให้เสวยสุขสมบัติในสุคติภูมิยิ่งๆ ขึ้นไป"

ทมิฬโทวาริกะ

โลกิยไตรสรณคมน์ อำนวยผลเป็นภวสัมปทาคือชักพาให้เกิดในสุคติภพ แม้ด้วยเพียงเหตุตั้งใจรับสรณคมน์อันเป็นโลกิยะ ดังมีเรื่องเล่าไว้ในคัมภีร์อรรถกถามโนรถปูรณี (ทุติยภาค) ว่า

ทมิฬโทวาริกะ (คนเฝ้าประตูชาวทมิฬ) ผู้หนึ่งอาศัยอยู่ในหมู่บ้านมธุองคณะ แต่เช้าตรู่ก็ถือเบ็ดไปตกปลาเป็นประจำ ได้มาแล้วก็แบ่งออกเป็น ๓ ส่วน ส่วนหนึ่งแลกข้าวสาร ส่วนหนึ่งแลกนมส้ม ส่วนหนึ่งเอามาปิ้งกินเป็นอาหาร ทำปาณาติบาตฆ่าปลามาโดยทำนองนี้ ตลอดเวลา ๕๐ ปี ครั้นล่วงกาลผ่านวัยแก่ชราลงจนถึงเวลา อนุฏฐานไสยา คือการนอนครั้งสุดท้ายไม่ลุกขึ้นได้อีกต่อไป ขณะนั้น ท่านพระเถระนามว่าจุลปิณฑ-ปาติกติสสะ ผู้อยู่ในคิริวิหาร ท่านรำพึงว่า เมื่อเรายังเห็นอยู่ สัตว์ผู้นี้อย่าพินาศเสียเลย แล้วท่านก็ออกจากวิหาร ไปบิณฑบาต และมายืนอยู่ ณ

ประตูเรือนของทมิฬโทวาริกะนั้น ทันใดนั้น ภรรยาของเขาก็บอกกับสามีว่า พระเถระมายืนอยู่ที่หน้าบ้าน ทมิฬโทวาระคิดอยู่ในใจว่า ตลอดเวลา ๕๐ ปี เราไม่เคยไปหาพระเถระเลย แล้วพระเถระจะมาหาเราด้วยเหตุอะไรหนอ คิดได้ดังนั้น จึงบอกกับภรรยาให้นิมนต์พระเถระกลับไป พระเถระไม่กลับไป แต่กลับเข้าไปหาทมิฬโทวาริกะ แล้วให้สติ **จากนั้นได้ให้สรณะ ๓** แล้วจะเริ่มให้ศีล ๕ พอพระเถระกล่าวนำว่า ปญฺจ สีลานิ เท่านั้น ลิ้นของอุบาสกทมิฬโทวาริกะ ก็ขาดตกลงมาจากปาก พระเถระคิดว่า เท่านี้ก็คงจักพอ แล้วท่านก็ออกจากเรือนไป

ฝ่ายทมิฬโทวาริกะนั้นก็ทำกาละ (ตาย) ไปเกิดในสวรรค์ชั้นจาตุมมหาราช และทันทีที่เกิดก็พิจารณาใคร่ครวญว่า เราได้สมบัตินี้มาเพราะเหตุไรหนอ ก็รู้ว่า ได้มาเพราะอาศัยพระเถระ จึงลงมาจากเทวโลก เข้าไปนมัสการพระเถระแล้วยืนอยู่ ณ ด้านหนึ่ง พระเถระถามว่า นั่นใคร เทวบุตรตอบว่า ทมิฬโทวาริกะ ขอรับ พระเถระถามว่า ท่านไปเกิดที่ไหน เทวบุตรกราบเรียนว่า ในเทวโลกชั้นจาตุมมหาราช ขอรับ ถ้าพระคุณเจ้าได้ให้ศีล ๕ แก่กระผมด้วย คงได้ไปเกิดในเทวโลกชั้นสูงกว่านี้ กระผมจักกระทำอะไรต่อไป พระเถระกล่าวว่า ก็รับอย่างนั้นไม่ได้นี่ หลังจากนั้น เทวบุตรก็นมัสการลาพระเถระกลับไปสู่เทวโลก

มาณพมัฏฐกุณฑลี

มีเรื่องเล่าว่า มัฏฐกุณฑลีมาณพ เป็นบุตรของพราหมณ์ในพระนครสาวัตถีซึ่งเป็นคนตระหนี่มาก พอมีอายุได้ ๑๖ ปีก็ได้ป่วยเป็นโรคผอมเหลือง พราหมณ์ผู้เป็นบิดาก็ไม่ยอมพาไปหาหมอเพราะความตระหนี่ ต่อมาโรคนั้นก็กำเริบหนักขึ้น เมื่อบิดาเห็นว่าไม่มีทางรอด จึงนำบุตรชายออกมานอนที่ระเบียงบ้าน เพราะเกรงว่าคนที่มาเยี่ยมจะเห็นทรัพย์สมบัติ

เช้าวันนั้น พระศาสดาพร้อมพระสงฆ์หมู่ใหญ่เสด็จเข้าไปบิณฑบาตในพระนครสาวัตถี มาถึงประตูเรือนของพราหมณ์ ทรงเปล่งพระรัศมีโอภาสเข้าไปยังระเบียงเรือน แม้มัฏฐกุณฑลีมาณพ จะพลิกตัว ทอดสายตามาเห็น ก็ทำอะไรไม่ได้เสียแล้ว แม้แต่จะยกมือไหว้ถวายมนัสการ แต่เกิดปีติทำใจให้เลื่อมใสในพระพุทธเจ้าเท่านั้น ก็ได้ชื่อว่า ถึงสรณะ (ไตรสรณคมน์) แล้วดับจิตไปเกิดในดาวดึงส์สวรรค์ ด้วยจิตเลื่อมใสศรัทธานั้น เพราะฉะนั้น พระสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงตรัสว่า

มโนปุพฺพงฺคมา ธมฺมา มโนเสฏฺฐา มโนมยา
มนสา เจ ปสนฺเนน ภาสติ วา กโรติ วา
ตโต นํ สุขมนฺเวติ ฉายาว อนปายินี.

สภาพธรรม[คือเจตสิก] มีใจเป็นประธาน มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จด้วยใจ ถ้ามีใจผ่องใสแล้ว พูดหรือทำสิ่งใด ความสุขย่อมติดตามตัวเขา เพราะการพูดหรือการทำนั้น เหมือนเงาติดตามตน.

อัญญตรเทวดา (เทวดาตนใดตนหนึ่ง)

โลกิยไตรสรณคมน์ อำนวยผลเป็นภวสัมปทาคือชักพาให้เกิดในสุคติภพนั้น เคยมีเทวดาผู้ได้รับอานิสงส์นี้ มาแสดงตนและทูลยืนยันในที่เฉพาะพระพักตร์ของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

เย เกจิ พุทฺธํ สรณํ คตา เส
น เต คมิสฺสนฺติ อปายภูมึ
ปหาย มานุสํ เทหํ
เทวกายํ ปริปูเรสฺสนฺติ.

> บุคคลเหล่าใดถึงพระพุทธเจ้าว่าเป็นสรณะ
> บุคคลเหล่านั้นจะไม่ไปสู่อบายภูมิ เมื่อ
> ละร่างกายที่เป็นมนุษย์แล้ว จักยังกาย
> แห่งเทพให้บริบูรณ์.

พระอรรถกถาจารย์บางท่าน อธิบายความที่ว่า บุคคลเหล่าใดถึงพระพุทธเจ้า (พระธรรม พระสงฆ์) เป็นสรณะแล้ว จะไม่ไปสู่อบายภูมินั้น หมายถึงว่า บุคคลทั้งหลายถึงสรณะด้วยการเพิกถอนอุปกิเลสของสรณคมน์แล้ว บุคคลนั้นๆ จักไม่ไปอบาย ถ้ากระนั้น คงหมายถึง โลกุตตรสรณคมน์ หรือขณะถึงสรณะนั้น ดวงจิตถูกซักฟอกให้บริสุทธิ์แล้ว

ข้อความตามบาลีพระสูตรและอรรถกถาที่นำมาแสดงข้างต้นนี้ แสดงให้เห็นเป็นหลักฐานอย่างชัดเจนว่า การถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์เป็นสรณะ อำนวยผลให้อานิสงส์เป็นภวสัมปทา คือชักพาผู้ถึงพระรัตนตรัยให้เกิดในสุคติโลกสวรรค์ได้อย่างแน่นอน

อานิสงส์โลกุตตรสรณคมน์

การเข้าถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ ด้วยจิตที่ประกอบด้วยศรัทธาเลื่อมใสจนเกิดความปีติปราโมทย์ด้วยความดื่มด่ำในพระพุทธคุณ พระธรรมคุณ พระสังฆคุณ จัดเป็นกระแสห้วงบุญอันไพศาลมีอานุภาพมาก เพราะเจริญในนาบุญอันสูงสุดมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น กระแสห้วงแห่งบุญนั้น ย่อมอำนวยผลเป็นวิมุตตายตนะให้บรรลุสามัญญผล ๔ คือ โสดาปัตติผล สกทาคามิผล อนาคามิผล และอรหัตตผล ตามสมควรแก่การบรรลุอริยมรรคเป็นขั้นเป็นตอนจนถึงบรรลุพระอรหัตตผลซึ่งดับกิเลสและสิ้นทุกข์ทั้งปวง ความข้อนี้สมดังพระพุทธดำรัสที่ตรัสไว้ในอังคุตตรนิกาย เอกนิบาตว่า

> ดูกรภิกษุ ธรรมอย่างหนึ่งซึ่งทำให้เกิดแล้ว ทำให้มากแล้วนำไปเพื่อความเบื่อหน่ายโดยส่วนเดียว เพื่อปราศจากความกำหนัด เพื่อความดับ เพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ด้วยตนเอง เพื่อพระนิพพาน ธรรมอย่างหนึ่งคือพุทธานุสสติ...

พระรัตนตรัยเป็นเหตุแห่งอริยมรรค

การเข้าถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะนั้น เป็นการเจริญพุทธานุสสติ ธรรมานุสสติ สังฆานุสสติกรรมฐาน ซึ่งมีลำดับขั้นตอนการปฏิบัติดังนี้

เมื่อผู้ปฏิบัติรำลึกถึงพระพุทธคุณ พระธรรมคุณ พระสังฆคุณอยู่เนือง ๆ ในขณะนั้นเวลานั้น จิตก็จะตรงดิ่งอยู่ในพระพุทธคุณ พระธรรม

คุณ พระสังฆคุณเท่านั้น เพราะราคะ โทสะ โมหะ เข้าพัวพันจิตไม่ได้ **วิตก** กับ**วิจาร** อันเป็นองค์ฌานเบื้องต้นก็จะมีกำลังกล้าปรากฏชัด **วิตก** ทำหน้าที่ยกจิตขึ้นให้ติดอยู่กับอารมณ์กรรมฐาน คือ พระพุทธคุณ พระธรรมคุณ พระสังฆคุณ **วิจาร**ทำหน้าที่พิจารณาอารมณ์กรรมฐานนั้น เมื่อผู้ปฏิบัติมีวิตก มีการวิจารพระพุทธคุณ พระธรรมคุณ พระสังฆคุณอยู่อย่างนี้ **ปีติ** คือความดีใจอันเป็นองค์ฌานที่ ๓ ย่อมจะเกิดมีกำลังกล้าทำหน้าที่ให้จิตใจเอิบอิ่มชุ่มชื่น เมื่อจิตใจมีความเอิบอิ่ม ความเร่าร้อนกระวนกระวายทางกาย และทางจิต ย่อมสงบลงด้วยกำลังแห่ง**ปัสสัทธิ** อันมีปีติเป็นเหตุ เมื่อความกระวนกระวายสงบระงับลงแล้ว **ความสุขกายสุขใจ** อันเป็นองค์ฌานที่ ๔ ย่อมเกิดมีกำลังแรงขึ้น เมื่อผู้ปฏิบัติมีความสุขกายสุขใจแล้ว จิตซึ่งได้พระพุทธคุณ พระธรรมคุณ พระสังฆคุณ เป็นอารมณ์นั้น ย่อมเป็น **สมาธิ** คือ ตั้งมั่นอยู่ในพุทธคุณ ธรรมคุณ สังฆคุณนั้นอย่างเดียว อันเป็นองค์ฌานที่ ๕ เป็นอันว่าองค์ฌานทั้ง ๕ ซึ่งได้แก่ วิตก วิจาร ปีติ สุข และเอกัคคตา คือ สมาธิ ได้เกิดขึ้นในขณะเดียวกันตามลำดับฉะนี้แล ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ ผู้เจริญพุทธานุสสติ ธรรมานุสสติ และสังฆานุสสติ ชื่อว่าได้สำเร็จ **อุปจารฌาน** และได้ชื่อว่า ยึดเอาพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ เป็นที่พึ่งได้แล้วนั่นเทียว

เมื่อเธอมีสมาธิตั้งมั่นแล้ว ใช้อุปจารฌานหรืออุปจารสมาธิเป็นบาทเจริญวิปัสสนาโดยกำหนดรู้รูปนามขันธ์ ๕ เป็นอารมณ์ กำหนดเห็นโดยปฏิจจสมุปบาทมีอวิชชาเป็นต้น รู้เหตุ รู้ปัจจัยของรูปนามขันธ์ ๕ (ปัจจยปริคคหญาณ) หมดความสงสัยได้กังขาวิตรณวิสุทธิ เกิดสัมมสนญาณ ยกรูปนามขันธ์ ๕ พร้อมทั้งปัจจัยขึ้นสู่พระไตรลักษณ์ เห็นอนิจจัง (ความไม่เที่ยง) ทุกขัง (ความเป็นทุกข์) และอนัตตา (ความไม่มีตัวตน)

ด้วยวิปัสสนาญาณตามลำดับ จนเห็นแจ้งอริยสัจ ๔ ด้วยโสดาปัตติมรรคญาณ สมดังพุทธดำรัสที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า **สมฺมปฺปญฺญาย ปสฺสติ** (เห็นด้วยวิปัสสนาปัญญาโดยชอบ) คือเห็นพระไตรลักษณ์ด้วยวิปัสสนาและเห็นพระนิพพานด้วยมรรคญาณ บุคคลนั้นเป็นพระอริยสาวกผู้**ทิฏฐิสัมปันโน** - ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ (คือเห็นอริยสัจ) เป็นครั้งแรก เป็นพระโสดาบัน เช่น พระสารีบุตร พระโมคคัลลานะ เป็นต้น

สรณคมน์ของอริยสาวกเหล่านั้น เป็น **มัคคสิทธิ** สำเร็จด้วยมรรค เป็นโลกุตตรสรณคมน์ แม้ท่านเหล่านั้นจะไปเกิดในภพอื่น ก็ไม่กำเริบหวั่นไหว จะไม่น้อมใจไปนับถือศาสนาหรือศาสดาอื่น และจะตัดสังโยชน์พ้นทุกข์ตามขั้นตอนไปโดยลำดับด้วยอำนาจอริยมรรค

พระโสดาบันอริยบุคคลดังกล่าวนี้ เมื่อได้สดับพระธรรมเทศนา หรือปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานต่อไป ก็จะเห็นแจ้งพระไตรลักษณ์ด้วยวิปัสสนาญาณ และเห็นอริยสัจ ๔ ด้วยมรรคญาณ แล้วบรรลุอริยผล ซึ่งท่านเรียกว่า สามัญญผล ต่อไป ท่านผู้ถึงสรณะดังกล่าวนี้ จึงเป็นผู้พ้นแล้วจากทุกข์ทั้งปวงโดยสิ้นเชิง สมดังพุทธดำรัสในขุททกนิกาย ธัมมปทคาถาว่า

โย จ พุทฺธญฺจ ธมฺมญฺจ สงฺฆญฺจ สรณํ คโต
จตฺตาริ อริยสจฺจานิ สมฺมปฺปญฺญาย ปสฺสติ

ทุกฺขํ ทุกฺขสมุปฺปาทํ ทุกฺขสฺส จ อติกฺกมํ
อริยํ อฏฺฐงฺคิกํ มคฺคํ ทุกฺขูปสมคามินํ

เอตํ โข สรณํ เขมํ เอตํ สรณมุตฺตมํ
เอตํ สรณมาคมฺม สพฺพทุกฺขา ปมุจฺจติ.

> ผู้ใดยึดถือเอาพระพุทธเจ้า พระธรรม และ พระสงฆ์ว่าเป็นสรณะที่พึ่ง และได้เห็นแจ้งอริยสัจ ๔ ด้วยมรรคปัญญาอันชอบ คือ ทุกข์ สมุทัยอันเป็นเหตุเกิดทุกข์ นิโรธอันเป็นที่ดับทุกข์ อริยมรรคมีองค์ ๘ อันเป็นทางให้ถึงพระนิพพานซึ่งเป็นที่ดับทุกข์ ที่พึ่งของบุคคลนั้นอย่างนี้แล จึงเป็นที่พึ่งอันเกษมปลอดภัย เป็นที่พึ่งอันอุดมประเสริฐ บุคคลได้อาศัยที่พึ่งอย่างนี้แล้ว ย่อมสามารถจะรอดพ้นจากทุกข์ทั้งปวงเสียได้อย่างแน่นอน.

ในเวลาจบพระธรรมเทศนานี้ หมู่ฤาษีทั้ง ๑๐ พันอันมีท่านอัคคิทัตตะฤาษีเป็นประธาน ก็ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยปฏิสัมภิทาญาณทั้ง ๔ แล้วได้บวชเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนาด้วยกันทั้งหมด

สรุปความว่า ผู้ยึดถือเอาพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ด้วยการปฏิบัติสมถกรรมฐานให้เห็นคุณของพระรัตนตรัย แล้วปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานให้เห็นแจ้งอริยสัจ ๔ ด้วยมรรคปัญญา ชื่อว่า ได้เห็นพระธรรมโดยประจักษ์ด้วยตนเอง เมื่อเห็นพระธรรมแล้ว ในขณะเดียวกันนั้น ชื่อว่าได้เห็นพระพุทธเจ้า และพระอริยสงฆ์ด้วย เพราะพระรัตนะทั้ง ๓ นี้ โดยสภาวะเป็นอันเดียวกัน ต่างแต่วัตถุคือชื่อสมมุติที่นำมาเรียกขานว่า **พุทฺโธ ธมฺโม สงฺโฆ** เท่านั้น ผู้ปฏิบัติที่ได้เข้าถึงพระรัตนตรัยด้วยการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานจนเห็นแจ้งอริยสัจ ๔ นั้น ย่อมมีศรัทธาความเชื่อเป็นอจลศรัทธา คือเป็นความเชื่อที่แน่นหนาถาวรไม่กลับกลอก ใครๆ จะมาชักจูง แนะนำ หลอกล่อให้เปลี่ยนจิตใจเป็นอย่างอื่นอีกไม่ได้ ไม่เปลี่ยนใจไปนับถือสิ่งอื่นใดยิ่งกล่าวพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ เพราะได้เห็นแจ้งโดยประจักษ์ว่าในโลกทั้ง ๓ นี้ ไม่มีสิ่งอื่นใดประเสริฐเลิศไปกว่าพระ

พุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ผู้ปฏิบัติย่อมประกาศได้อย่างเปิดเผย และด้วยน้ำใจบริสุทธิ์ว่า **นตฺถิ เม สรณํ อญฺญํ พุทฺโธ เม สรณํ วรํ** (พระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ เป็นที่พึ่งอย่างประเสริฐสูงสุด ที่พึ่งอย่างอื่น ประเสริฐกว่านี้ไม่มีอีกแล้ว) ที่ผู้ปฏิบัติธรรมจนรู้แจ้งอริยสัจ กล้าประกาศอย่างเปิดเผยด้วยใจบริสุทธิ์ได้เช่นนี้ ก็เพราะว่าที่พึ่งคือพระรัตนตรัยที่ได้ประสบการณ์มาแล้วด้วยมรรคปัญญานั้น เป็นที่พึ่งอันเกษม ปลอดภัย ผู้อาศัยที่พึ่งอย่างนี้แล้วย่อมวิมุตหลุดพ้นจากสังสารทุกข์ได้โดยสิ้นเชิง เพราะฉะนั้น พระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า เมื่อจะทรงสรรเสริญแสดงผลานิสงส์แห่งที่พึ่งนั้น จึงได้ตรัสพระคาถาว่า

> ที่พึ่งของบุคคลผู้ถึงพระรัตนตรัยและได้เห็นแจ้ง
> อริยสัจอย่างนี้นั่นแล จัดเป็นที่พึ่งอันเกษม
> ปลอดภัย เป็นที่พึ่งอันอุดมประเสริฐ บุคคลอาศัย
> ที่พึ่งเช่นนี้แล้ว ย่อมสามารถจะรอดพ้นจากทุกข์
> ทั้งปวงเสียได้อย่างแน่นอน

เพราะฉะนั้น พระอรรถกถาจารย์ จึงกล่าวว่า **สรณคมนมฺปน พุทฺธุปฺปาทเหตุกํ เอกนฺตโต ว วิมุตฺตายตนํ** (สรณคมน์เกิดมีขึ้นในโลกเพราะพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นเป็นมูลเหตุก่อน สรณคมน์จึงเกิดขึ้น สรณคมน์นั้นเป็นวิมุตตายตนะคือทางสู่วิมุติ ได้แก่ มรรค ผล นิพพานอันเป็นเหตุพ้นจากวัฏฏทุกข์ทั้งปวงโดยเที่ยงแท้แน่นอน)

ผู้เห็นธรรมคือผู้นั่งใกล้พระรัตนตรัย

การเจริญสติในสภาวธรรมตามความเป็นจริงที่ปรากฏในปัจจุบันขณะ ชื่อว่า การเจริญสติปัฏฐาน เป็นทางเอก ที่นำไปสู่การเห็นธรรม คือ พระนิพพานถึงความหลุดพ้นจากทุกข์ และผู้ที่เห็นธรรม คือผู้รู้และนั่งใกล้พระรัตนตรัย เป็นผู้ถึงไตรสรณคมน์อย่างแท้จริง สมดังพระดำรัสว่า

"ดูกรภิกษุทั้งหลาย ถึงแม้ภิกษุจับชายสังฆาฏิตามหลังเรา ย่างเท้าตามทุกก้าว แต่เธอมีความละโมบ มีความติดใจแรงกล้าในกาม มีจิตพยาบาท มีความดำริในใจอันเป็นโทษ หลงลืมสติ ปราศจากสติสัมปชัญญะ มีจิตไม่ตั้งมั่น มีจิตหมุนไปผิด ไม่สำรวมตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ภิกษุนั้นก็ยังอยู่ห่างไกลเราโดยแท้ และเราก็อยู่ไกล ภิกษุนั้น

ข้อนั้นเพราะเหตุไร

เพราะภิกษุนั้นไม่เห็นธรรม ผู้ไม่เห็นธรรม ย่อมไม่เห็นเรา

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ถึงแม้ภิกษุอยู่ไกลเราตั้งร้อยโยชน์ แต่เธอไม่มีความละโมบ ไม่มีความติดใจแรงกล้าในกามทั้งหลาย มีจิตไม่พยาบาท มีความดำริแห่งใจอันไม่เป็นโทษ มีสติมั่นคง มีสัมปชัญญะ มีจิตตั้งมั่น มีจิตเป็นอารมณ์เดียว สำรวมตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ภิกษุนั้น ย่อมชื่อว่าอยู่ใกล้เราโดยแท้ และเราก็อยู่ใกล้ภิกษุนั้น

ข้อนี้เพราะเหตุไร

เพราะภิกษุนั้นเห็นธรรม ผู้เห็นธรรม ย่อมเห็นเรา

พระพุทธพจน์นี้แสดงว่า การเห็นธรรม คือ การเห็นพระนิพพาน กล่าวอีกนัยหนึ่ง คือ เข้าถึงรู้พระรัตนตรัยที่เป็นสภาวะดับทุกข์นั่นเอง

บทส่งท้าย

พระรัตนตรัย เป็นที่พึ่งอันประเสริฐและเกษมปลอดภัย จงพยายามสร้างที่พึ่งอันประเสริฐนี้ให้เกิดมีในตนด้วยการปฏิบัติดังที่ได้แสดงมาแล้วข้างต้น อย่าได้สำคัญผิดคิดไปแสวงหาที่พึ่งอย่างอื่นอันไม่ประเสริฐ อันไม่ปลอดภัยได้จริง เช่น ไปหลงยึดเอาต้นไม้ ภูเขา เป็นต้น หรืออย่ามัวไปขอร้องวิงวอน บนบานศาลกล่าวจากสิ่งหรือบุคคลอื่นๆ ที่ชาวโลกอ้างว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ยิ่งไปกว่าพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์เลย ที่พึ่งอื่นๆ เหล่านั้นไม่ใช่ที่พึ่งอันประเสริฐจริง ไม่เป็นที่พึ่งอันเกษมปลอดภัยได้จริง เพราะสิ่งเหล่านั้นหรือบุคคลอื่นนอกจากพระรัตนตรัยนั้น ไม่มีคุณอันประเสริฐวิเศษศักดิ์สิทธิ์พอจะเป็นที่พึ่งให้ปลอดภัยได้จริง

ดังนั้น **สรณคมน์** คือการถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ จึงเป็นสิ่งที่ประเสริฐสุดที่สาธุชนพุทธบริษัท พึงศึกษาเรียนรู้และฝึกหัดปฏิบัติตนให้ตรงตามเป้าหมายของสรณคมน์ไว้แต่ต้น เพื่อบรรลุอานิสงส์ ตั้งแต่ขั้นโลกิยะจนถึงขั้นสูงสุดคือมรรค ผล นิพพาน ซึ่งเป็นที่ดับกิเลสสิ้นทุกข์ อันเป็นจุดหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา ด้วยความไม่ประมาทเถิด

จบคำพรรณา

มหิทธานุภาพแก้ว ๓ ประการ

เพียงเท่านี้แล

เอโก มโนปสาโท

สรณคมนญฺชลิปณาโม วา

อุตฺสหเต ตารยตุ

มารพลนิสูทเน พุทฺเธ (มิลินฺท. พุทธวรรค)

ความเลื่อมใสจากใจอย่างเดียว
หรือการถึงสรณคมน์อย่างเดียว
หรือการอัญชลีนอบน้อมอย่างเดียว
ในพระพุทธเจ้าผู้ทรงกำจัดมารและพลแห่งมาร
ย่อมยังสัตว์ให้ข้ามพ้นกันดารได้

บรรณานุกรม

พระไตรปิฎก, มหามกุฏราชวิทยาลัย, ฉบับสำหรับประชาชน, พิมพ์ครั้งที่ ๑๖, โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙

พระสุตตันปิฎก อรรถกถา ขุททกปาฐวรรณนา (บาลี), มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒

พระสูตรและอรรถกถา, ขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ แปล เล่ม ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๔, มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓

พระสูตรและอรรถกถา, ขุททกนิกาย อปทาน แปล เล่ม ๘ ภาค ๒, พิมพ์ครั้งที่ ๔, มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕

สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถระ). คัมภีร์วิสุทธิมรรค, พิมพ์ครั้งที่ ๔, กรุงเทพมหานคร, ๒๕๔๖

สิริ เพชรไชย (ป.ธ.๙). สารัตถทีปนี (แปล). พิมพ์ที่โรงพิมพ์ หจก. ทิพยวิสุทธิ์. กรุงเทพมหานคร. ๒๕๔๒

พระญาณาภิวังสเถระ. สีลักขันธวรรค อภินวฎีกา (บาลี). มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, โรงพิมพ์วิญญาณ, บางลำภู, กทม. ๒๕๓๖

อภิธัมมัตถวิภาวินี อัตถโยชนา. โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย กรุงเทพมหานคร. ๒๕๒๓

สารัตถสมุจจัย อัตถกถาภาณวาร เล่ม ๑ “สรณัต์ตยวัณ์ณนา”. บริษัทโรงพิมพ์กรุงเทพจำกัด. ๒๕๓๒

คันธสาราภิวงศ์. เนตติปกรณ์ (แปลและอธิบาย). วัดท่ามะโอ ลำปาง. พิมพ์ที่ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์. ๒๕๕๐

คันธสาราภิวงศ์. นมักการะ-มหาปณามะ. วัดท่ามะโอ ลำปาง. พิมพ์ที่โรงพิมพ์ทิพย์วิสุทธิ. ๒๕๔๒

คันธสาราภิวงศ์. มหาสติปัฏฐานสูตร. วัดท่ามะโอ ลำปาง. พิมพ์ที่ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์. ๒๕๔๙

พระอัคควงศ์. สัททนีติปกรณ์ ปทมาลา. กรุงเทพมหานคร. มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ. ๒๕๒๑-๒๕๒๓

แม่ชีวิมุตติยา. นโม ไตรสรณคมน์. โรงพิมพ์บริษัทคราฟแมนเพรส จำกัด กรุงเทพมหานคร. ๒๕๔๙

ธนิต อยู่โพธิ์. อานุภาพพระปริตต์. พิมพ์ครั้งที่ ๖ โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๔๓

ธนิต อยู่โพธิ์. อานิสงส์ไตรสรณคมน์. พิมพ์ครั้งที่ ๒. โรงพิมพ์ห้างหุ้นส่วนจำกัดศิวพร. ๒๕๒๙

ธรรมบรรณาการ โดย.

พระพิพิธพัฒนาทร วัดปริวาสราชสงคราม

พระศรีศาสนวงศ์ วัดหงส์รัตนารามราชวรวิหาร

มหิทธานุภาพ แก้ว ๓ ประการ

พระศรีศาสนวงศ์ (มีชัย วีรปญฺโญ) เรียบเรียง



ธรรมรัตนะ